

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií, katedra mezinárodních vztahů

Pavel Hruška

**Teorie prokletí přírodních zdrojů na
případu Venezuely**

Diplomová práce

Praha 2012

Autor práce: **Pavel Hruška**

Vedoucí práce: **PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: 2012

Hodnocení:

Bibliografický záznam

HRUŠKA, Pavel. *Teorie prokletí přírodních zdrojů na případu Venezuely*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2012. 86 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

Anotace

Hlavním cílem naší diplomové práce je testovat tezi, že ekonomická závislost na exportu ropy brání trvalému prosazení demokracie na příkladu Venezuely v letech 1970–2010. Tento předpoklad je založený na teorii prokletí přírodních zdrojů, která vysvětluje negativní politické, ekonomické a sociální důsledky závislosti na vývozu cenných surovin. Hypotézou je, že exogenní faktory mohou prohloubit tyto nežádoucí důsledky. V naší práci analyzujeme, jakou roli hrály nadnárodní ropné korporace ve venezuelském ropném sektoru a jaké důsledky mělo jejich znárodnění a zřízení státní ropné společnosti PDVSA, která byla zodpovědná za další rozvoj těžby.

Předpokládáme, že znárodnění ropného průmyslu vyvolalo hlubokou restrukturalizaci institucionálních a mocenských vztahů, která měla neblahý dopad na ekonomickou prosperitu a stabilitu demokratického režimu. Brzy po svém zřízení se státem vlastněná ropná společnost stala autonomním kolosem, který dokázal prosazovat své vlastní politické a ekonomické zájmy a dále polarizoval již rozdělenou společnost. Historický vývoj uvnitř venezuelského ropného sektoru budeme analyzovat metodou závislosti na předchozím vývoji. Dále budeme testovat tři efekty bránící demokratizaci navržené Rossem na základě kvantitativního výzkumu teorie prokletí přírodních zdrojů.

Venezuela byla vybrána záměrně kvůli své geografickému umístění mimo region Blízkého východu a prodělané demokratické zkušenosti. Tyto skutečnosti jí odlišují od většiny států trpících ropných prokletím, proto je Venezuela složitým a podnětným příkladem.

Annotation

The main objective of this Master thesis is to test the claim that economic dependence on oil exports impedes enduring democratic stability in the case of Venezuela in the period between 1970-2010. This assumption is based on a broad resource curse theory, which addresses negative economic, political and social consequences of precious resource export dependency. The hypothesis is that exogenous variables may intensify these malign consequences. In this study I will analyse the role(s) performed by multinational oil corporations (MICs) in Venezuelan petroleum industry, the impact of the nationalization of the oil sector and the impact of foundation of the national oil corporation PDVSA, which became responsible for the subsequent development of oil extraction.

I assume that the nationalization led to profound restructuring of institutional and power relations, which in turn had a negative impact on the economic prosperity and stability of the democratic regime in a long-term perspective. Soon after its creation the national oil corporation became an independent actor with enough power to promote its own economic and political interests and therefore it polarized the already divided society. Historical development within Venezuelan oil industry will be analysed by the path dependency method. In addition, I will test three effects that hinder democracy designed by Ross on the basis of his quantitative research of resource curse theory. Venezuela was chosen purposefully owing to its geographical location outside of the Middle East and to its democratic experience. These facts make it different from the majority of countries suffering from the resource curse, hence Venezuela is a difficult and challenging case.

Klíčová slova

Teorie prokletí přírodních zdrojů, Venezuela, demokratizace, rentiérství, ropa, závislost, PDVSA.

Keywords

Resource Curse Theory, Venezuela, Democratization, Rentierism, Petroleum, Dependency, PDVSA.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.
3. Prohlašuji, že tato diplomová práce ani žádná její část nebyla využita pro získání jiného akademického titulu.

V Praze dne

Pavel Hruška

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Irah Kučerové, Ph.D. za její podporu během psaní diplomové práce, za připomínky k obsahové i formální stránce práce a inspirativní odborná doporučení.

Seznam použitých zkratek

AD	Acción Democrática
BCV	Banco Central de Venezuela
CIA	Central Intelligence Agency
COPEI	Comité de Organización Política Electoral Independiente
CTV	Confederación Venezolana de Trabajadores
CVP	Corporación Venezolana de Petróleos
FEDECAMARAS	Federación de Cámaras y Asociaciones de Comercio y Producción
HDP	Hrubý domácí produkt
MBR – 200	Movimiento Bolivariano Revolucionario 200
MEM	Ministerio de Energía y Minas
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PDVSA	Petróleos de Venezuela, S.A. (Sociedad Anónima ¹)
PRI	Partido Revolucionario Institucional
URD	Unión Republicana Democrática (liberální politická strana)
USD	Americký dolar

Rozsah textu

Počet slov: 21 840

Počet znaků bez mezer: 135 628

¹ Právní forma vlastnictví.

Obsah

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	- 1 -
OBSAH	- 2 -
ÚVOD.....	- 3 -
1. TEORIE PROKLETÍ PŘÍRODNÍCH ZDROJŮ	- 8 -
1.1 <i>Předpoklady demokracie</i>	- 8 -
1.2 VYMEZENÍ TEORIE PROKLETÍ PŘÍRODNÍCH ZDROJŮ	- 11 -
1.2.1 <i>Modernizace</i>	- 11 -
1.2.2 <i>Politické aspekty teorie prokletí přírodních zdrojů</i>	- 13 -
1.2.3 <i>Ekonomické aspekty teorie prokletí přírodních zdrojů</i>	- 16 -
1.3 INTERNACIONALIZACE PROKLETÍ PŘÍRODNÍCH ZDROJŮ	- 18 -
1.3.1 <i>Globalizace a vzájemná závislost</i>	- 19 -
1.3.2 <i>Nadnárodní ropné společnosti</i>	- 23 -
1.3.3 <i>Mezinárodní cena ropy</i>	- 25 -
1.3.4 <i>OPEC</i>	- 27 -
2. VÝZKUMNÝ RÁMEC A OPERACIONALIZACE PROMĚNNÝCH	- 29 -
2.1 VÝZKUMNÁ OTÁZKA A HYPOTÉZA	- 29 -
2.2 VÝZKUMNÝ RÁMEC.....	- 29 -
2.3 ZÁVISLÁ PROMĚNNÁ – ÚROVEŇ DEMOKRACIE	- 31 -
2.4 NEZÁVISLÉ A ZPROSTŘEDKUJÍCÍ PROMĚNNÉ	- 33 -
2.5 KONTROLNÍ PROMĚNNÉ	- 35 -
2.6 VÝBĚR PŘÍPADU	- 36 -
2.7 INTERPRETACE A HODNOCENÍ PLATNOSTI	- 36 -
3. POLITICKÝ A EKONOMICKÝ VÝVOJ VENEZUELY.....	- 37 -
3.1 VENEZUELSKÁ VÝJIMEČNOST	- 38 -
3.2. ROPNÝ BOOM A BIPARTISMUS	- 41 -
3.3 EL GRAN VIRAJE.....	- 44 -
3.4 HUGO CHÁVEZ.....	- 50 -
4. ROPNÝ SEKTOR.....	- 53 -
4.1. SPECIFICKÉ RYSY ROPNÉHO SEKTORU	- 54 -
4.2 VÝVOJ ROPNÉHO SEKTORU.....	- 55 -
4.2.1 <i>Éra zahraničních ropných společností</i>	- 56 -
4.2.2 <i>Znárodnění</i>	- 59 -
4.2.3 <i>Závislost na předchozím vývoji</i>	- 61 -
4.2.4 <i>PDVSA jako „stát ve státě“</i>	- 62 -
4.2.5 <i>Business především</i>	- 66 -
4.3. DŮSLEDKY ZNÁRODNĚNÍ	- 70 -
5. KONTROLA PROMĚNNÝCH.....	- 74 -
5.1 MÍRA ZÁVISLOSTI NA EXPORTU ROPY A ÚROVEŇ DEMOKRACIE	- 74 -
5.2 ROSSOVI EFEKTY	- 76 -
5.3. ZPROSTŘEDKUJÍCÍ PROMĚNNÉ.....	- 78 -
6.4. KONTROLNÍ PROMĚNNÉ	- 78 -
ZÁVĚR	- 83 -
SUMMARY	- 87 -
POUŽITÁ LITERATURA.....	- 88 -

Úvod

Málokterá politologická teze rezonovala v odborných kruzích tak silně, jako dnes již klasická myšlenka Seymoura Lipseta o pozitivním vztahu mezi ekonomickým blahobytem a demokracií. Známy politolog přesvědčivě obhájil myšlenku, že nejdůležitějším předpokladem pro konsolidaci a stabilitu demokratického režimu je dostatečná ekonomická vyspělost. Je důležité podtrhnout, že jde o interdisciplinární přístup, který implicitně předpokládá, že na politologickou veličinu – typ režimu – má rozhodující vliv ekonomika. Politika není zkoumána jako samostatná sféra sociální reality řídící se svými vlastními pravidly a logikou, ale je pasována do role být pouze jednou rovinou komplexní sociální reality.

S Lipsetovým přístupem pochopitelně nesouhlasili všichni, čímž vznikla dodnes trvající debata jak o platnosti teze samotné, tak i o širších otázkách výhod, komplikací a limitů interdisciplinárního přístupu. Dnes - více než po padesáti letech teoretického i empirického výzkumu – považuje většina odborné obce přímou úměru mezi životní úrovní a demokracií za platnou.

Skupina států, kterou spojuje pouze skutečnost, že svého bohatství dosáhly těžbou a exportem - pro současný svět nenahraditelným zdrojem energie - ropy se této předpovědi vzpírá a přes značnou ekonomickou vyspělost neprodělala předpokládaný přechod od autoritářství k demokracii. Tuto výjimku v Lipsetově myšlence vysvětluje teorie prokletí přírodních zdrojů.

Teorii můžeme ve velmi obecné rovině definovat jako ekonomické, politické a sociální důsledky ekonomické závislosti na exportu ropy. Jde o relativně širokou teorii, která obsahuje řadu dílčích tezí. Nás v této diplomové práci zajímá, proč se bohaté ropné státy nestaly demokraciemi, jak předpovídají zastánci pozitivního vlivu ekonomické vyspělosti na demokratizaci.

Státy, jejichž ekonomika je odvozena od exportu ropy, jsou označovány jako rentiérské. Bohatství těchto států vzniká jiným způsobem, než je tomu v případě zemí, které nebyly obdařeny surovinovými zdroji. Ekonomicky vyspělé státy, které nedisponují černým zlatem, musely urazit dlouhou cestu od chudé agrární společnosti k dnešní prosperitě. A právě tento jejich vývoj, který šel ruku v ruce s dramatickými sociálními změnami, je důležitější než peníze jako takové. Postupně bohatnoucí společnost budovala své bohatství nezávisle na státu a snad právě proto od něj mohla

požadovat mnoho, včetně politických a občanských práv, která jsou nejlépe garantována funkční zastupitelskou demokracií. V těchto zemích je patrná dělicí linie mezi státem a společností, obě entity se navzájem potřebují, proto mohou vznášet požadavky na druhou stranu. Za klíčový aspekt těchto vztahů je považováno zdanění. Stát potřebuje na svůj provoz peníze od občanů a ti výměnou požadují záruky občanských práv a svobod.

U rentiérských států je tento vztah mezi státem a občany narušen. Stát jednoduše občany na svůj provoz nepotřebuje, finance získává od zahraničních subjektů, které mu platí za jím vlastněnou ropu. Bohatství vzniká za nevelkého aktivního přičinění obyvatel, proto nevede k žádoucím sociálním změnám jako je růst vzdělanosti a industrializace, které vedou k emancipaci a posílení společnosti. Stát nepotřebuje zdanit své občany, naopak jim může díky příjmům z prodeje ropy různými cestami rozdělovat finance získané od třetích stran, proto ho oni nemohou o nic žádat.

Vládnoucí garnitura stojí v rentiérských státech v centru dění mezi zahraničními odběrateli a občany. O rozdělení ekonomických statků od dávek pro chudé po lukrativní miliardové zakázky rozhoduje vláda, proto se stávají občané na ní přímo závislí a jejich prosperita závisí na míře loajality a dobrých kontaktech. Takovéto rozložení moci pochopitelně nenahrává demokracii.

V této diplomové práci bude testována teze, že závislost na exportu ropy brání trvalému prosazení demokracie. Analyzovaným příkladem bude Venezuela v období 1970 - 2010, která byla vybrána ze dvou hlavních důvodů. Z hlediska metodologie jsme náš výzkum uchopili jako jednopřípadovou instrumentální studii s ambicí dobrat se obecných závěrů, které budou moci být uplatněny i v jiných státech.

Venezuela je vzhledem ke skutečnosti, že se přes svůj rentiérský charakter dobrala k demokratickému zřízení, které ale záhy začalo postupně erodovat v autoritářský systém náročným případem, který teorii prokletí přírodních zdrojů zároveň popírá i potvrzuje. Dalším důvodem je geografické umístění mimo region Blízkého východu, kde je sice největší koncentrace rentiérských států, ty už ale byly velkou měrou zkoumány. Náš výběr byl ovlivněn předešlým výzkumem fenoménu ropného prokletí, neboť akademici zabývající se tímto tématem volají po testování „složitých příkladů“, jenom ty mohou posunout poznání o krok dopředu.

Jestliže prvním cílem je testovat teorii prokletí přírodních zdrojů a Venezuela v něm figuruje pouze jako příklad, druhou ambicí této studie je snaha nabídnout

alternativní vysvětlení rozkladu venezuelské demokracie právě s použitím perspektivy ropného prokletí.

Prokletí přírodních zdrojů již bylo úspěšně testováno na mnoha jiných případech, proto nám nejde o „pouhé“ potvrzení platnosti teorie, ale máme ambici blíže rozkrýt příčinný mechanismus, který leží mezi závislostí na exportu ropy a nedemokratičností. Doufáme, že výsledky získané na základě našeho výzkumu budou mít obecný charakter, který přispěje k upřesnění teoretických poznatků.

Domníváme se, že zkoumaný fenomén je svojí povahou mezinárodním problémem, který byl ale zatím paradoxně většinou zkoumán jako vnitrostátní otázka. Za klíčové sousloví pro pochopení zkoumané teorie považujeme „závislost na exportu“, které nutně evokuje přítomnost druhé strany, která „importuje“. Z toho vyplývá působení vnějších aktérů a faktorů, které mohou mít vliv na nedemokratické trendy uvnitř ropných států, proto se snažíme naši práci rozšířit o tento mezinárodní rozměr. Vlivy, u kterých předpokládáme, že brání dlouhodobému prosazení demokracie jsme rozdělili do dvou skupin na endogenní a exogenní.

První zmíněné chápeme jako faktory, které jsou přítomny uvnitř státu a jsou plně závislé pouze na jeho vnitřním vývoji. V této skupině budeme zkoumat mimo jiné prolnutí politických a ekonomických elit, strukturální tlaky na korupci a klientelismus a chybné vládní politiky. Užitou metodou bude rozbor procesu a vodítkem nám budou tři předpokládané efekty (rentiéřský, modernizační a represivní) navrhané Rossem.

Exogenními faktory chápeme vlivy, jejichž elementární fungování není přímo ovlivnitelné státem. Konkrétně budeme analyzovat vliv mezinárodní ceny ropy a působení nadnárodních ropných společností. Lze namítnout, že přinejmenším zahraniční společnosti lze právně regulovat. S tímto souhlasíme, těžišť rozhodovacího procesu nicméně stále zůstane v rámci firmy a bude na státu nezávislé.

Na mezinárodní dimenzi prokletí přírodních zdrojů byla obrácena pozornost až v posledních letech, proto není stav výzkumu v tomto směru příliš daleko. My se snažíme na tyto průkopnické pokusy navázat i přesto, že dosavadní nerozpracovanost této oblasti přináší konceptuální obtíže. Nejsou nám známi empiricky testovatelné teze, které bychom mohli ověřovat, proto jsme se raději rozhodli využít metodu závislosti na předchozím vývoji. Tuto metodu jsme vybrali i na základě předběžné znalosti historického vývoje ropného sektoru ve Venezuele i v jiných státech. Máme namysli

znárodnění ropného sektoru, které vedlo v hlubokou restrukturalizaci mocenských a institucionálních vztahů uvnitř ropného sektoru.

Naší hypotézou je, že právě znárodnění a následné zřízení státní ropné společnosti prohloubilo negativní důsledky závislosti na vývozu ropy. A obecněji, že exogenní faktory mohou zesilovat negativní trendy v rentiérských státech.

Diplomová práce se skládá z pěti kapitol, v prvních dvou hovoříme o teorii, konceptualizaci a metodologii, ve zbylých třech kapitolách se zabýváme empirickou analýzou.

V první kapitole si přiblížíme teorii prokletí přírodních zdrojů v celé své šíři, ale pozornost zaměříme na politické faktory bránící dlouhodobému prosazení demokracie. V této kapitole se dále pokoušíme o teoretické rozšíření zkoumané teorie o mezinárodní dimenzi.

V druhé kapitole podrobně představíme výzkumný rámec naší studie včetně definování závislé, nezávislých, zprostředkujících a kontrolních proměnných. Začleněním kontrolních proměnných sledujeme posílení vnitřní platnosti výzkumu a reagujeme tak na doporučení nepřehlížet slabá místa teorie, která vzešla z dosavadních poznatků.

Třetí již empirická kapitola analyzuje formou rozboru procesu ekonomický a politický vývoj ve Venezuele v sledovaném časovém období. V této části se snažíme vzpomenout hlavní politické a ekonomické proměny a zároveň věnovat větší díl pozornosti jevům, které mají podle našeho mínění souvislost s negativy na ropě založeného vývoje.

Čtvrtá kapitola analyzuje působení nadnárodních ropných společností a důsledků vzešlých z jejich znárodnění, které považujeme za determinantu následného vývoje ropného sektoru s mnoha negativními důsledky. Užitou metodou je závislost na předchozím vývoji a právě znárodnění chápeme jako rozhodující historickou událost, která měla tragické následky pro venezuelskou politickou stabilitu a ekonomickou prosperitu.

A konečně v páté kapitole konfrontujeme empirické poznatky získané studiem našeho případu s obecnými tezemi definovanými v druhé teoreticko-metodologické kapitole. Syntézu teoretické a empirické části doplňujeme o některé nové údaje statistické povahy.

Hlavním zdrojem informací bude relativně bohatá a dostupná sekundární literatura popisující jak celkový politický vývoj, tak i konkrétněji ropný sektor. Dalším důležitým zdrojem informací jsou analýzy různě zaměřených mezinárodních agentur či organizací zabývajících se nerostnými zdroji, měřením úrovně demokracie a národními ekonomikami. V neposlední řadě bude pracováno se statistickými údaji ekonomického rázu shromažďovanými mezinárodními i venezuelskými institucemi.

Na závěr cítíme potřebu obhájit důležitost a aktuálnost zvoleného tématu. První argument se týká samotné Venezuely, zbylé dva obecnějšího tématu důležitosti demokracie.

Současný režim prezidenta Hugo Cháveze přilákal nebývalou pozornost sociálních vědců, kteří se snaží povahu systému vysvětlit většinou na základě jeho analýzy. My se domníváme, že detailnějšímu pochopení současných problémů Venezuely může napomoci zasazení aktuálního dění do historického kontextu, který vyzdvihne trvalé strukturální problémy Venezuely.

Jsme přesvědčeni, že vzhledem ke strategické důležitosti ropy v současném světě i v blízké budoucnosti je velmi potřebné hlubší analytické pochopení politických procesů odehrávajících se v producentských státech. Negativní vývoj ve státech těžících ropu neznamená problémy pouze pro občany daného státu, ale potenciálně i pro energetickou bezpečnost zbytku světa.

Také jsme zastánci myšlenky, že pouze demokratická forma vlády může zajistit mírovou a prosperující budoucnost, a proto bychom výzkumu překážek demokratizace měli věnovat náležitou pozornost. Poznatky získané na akademické půdě mohou pomoci těm, kteří jsou oddáni demokratickým ideálům a snaží se o jejich prosazení kdekoliv na světě.

Samuel Huntington zmiňuje tři normativní argumenty, proč jsou demokracie nadřazeny autoritativním režimům. Za prvé existuje mimořádně vysoká korelace mezi svobodou a demokracií. Pokud svobodu chápeme jako zásadní pozitivní hodnotu, měli bychom se zajímat i o demokracii. Za druhé demokracie se méně často a v menším měřítku uchylují k násilí proti svým občanům. A za třetí rozšíření demokracie na globální úrovni ovlivní charakter mezinárodních vztahů. Známa teorie demokratického míru nám dokládá, že demokracie mezi sebou téměř neválčí.²

² HUNTINGTON, Samuel P. (1991). *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, s. 28-29.

1. Teorie prokletí přírodních zdrojů

První dvě kapitoly diplomové práce popisují a vytvářejí teoretický rámec, na jehož základě jsou formulovány hypotézy, proměnné a příčinné procesy, kterou jsou v dalších – empirických – kapitolách testovány, konfrontovány s Venezuelskou politickou a ekonomickou realitou. V této kapitole definujeme pro práci stěžejní teorii prokletí přírodních zdrojů³ (resource curse theory) v celé její šíři, což je potřebné k jejímu plnému pochopení. Důkladnější pozornost však bude věnována pouze těm částem teorie, které přímo souvisejí s výzkumným rámcem nebo formulovanými hypotézami, zjednodušeně řečeno více důrazu bude kladeno politickým aspektům na úkor těch ekonomických.

Poté se v této kapitole pokusíme teoreticky a koncepčně „internacionalizovat“ teorii prokletí přírodních zdrojů, rozšířit jí tedy o mezinárodní dimenzi. Konkrétněji jak mezinárodní vlivy a aktéři mohou působit a ovlivňovat domácí ekonomické a politické procesy. Vzhledem k povaze teorie, která je svojí podstatou transnacionální (klíčovým aspektem je závislost na exogenních faktorech a aktérech, ať už se jedná o ceny na světových trzích ceny nebo odběratelské státy a nadnárodní ropné společnosti) byla paradoxně většinou zkoumána jako vnitrostátní fenomén a mezinárodním vlivům nebyla věnována dostatečná pozornost. Tento nedostatek se práce snaží napravit.

Dříve než se podíváme na samotnou teorii prokletí přírodních zdrojů je žádoucí zasadit ji do širšího kontextu a zdůvodnit, proč se domníváme, že zvolený přístup je plodnější než nabízející se alternativy. Tomuto se věnuje následující podkapitola.

1.1 Předpoklady demokracie

Zkoumaná teorie prokletí přírodních zdrojů postuluje negativní kauzální vztah mezi mírou rentiérství (mírou závislosti na exportu primárních surovin) a úrovní demokracie či demokratizací.⁴ V obecnější rovině se jedná o vztahy mezi předpoklady demokracie (v našem případě socioekonomické) a demokracií samotnou.

³ Dále v textu budeme vzhledem k čitelnosti a přehlednosti někdy užívat místo termínu „teorie prokletí přírodních zdrojů“ pouze zkráceně „teorie“. Bude-li tedy v textu užito výrazu „teorie“ bez dalšího upřesnění, je vždy míněna „teorie prokletí přírodních zdrojů“.

⁴ Teorie bude komplexněji popsána v následujících podkapitolách.

Z tohoto přístupu vyplývá základní předpoklad této práce, že politika není autonomní sféra, která by byla úplně nebo do velké míry nezávislá na historických, ekonomických či kulturních okolnostech. Naopak se domníváme, že ekonomické faktory mohou být základní determinantou pro politický vývoj. Proto bude v této kapitole polemizováno s alternativními přístupy⁵ – s vyzdvihováním kulturních a institucionálních předpokladů a dále s tezí, která odmítá důležitost podobných předpokladů a chápe politiku jako primární a samostatnou sféru sociální reality, která se řídí svojí vlastní vnitřní logikou. Samotné obhajobě „ekonomického determinismu“ se bude věnovat až následující podkapitola.

Nejprve se podíváme na kulturní faktory, které jsou sice – vzhledem k někdy příliš zjednodušujícímu užití - dnes do velké míry zdiskreditovány, přesto jim byla v minulosti věnována velká pozornost a proto je užitečné je alespoň v krátkosti zmínit. Klasickým dílem tohoto přístupu je Weberova *Protestantská etika a duch kapitalismu*⁶, ve které jsou analyzována velká světová náboženství a jejich vliv na rozvoj tržního hospodářství. Weber vidí přínos v protestantské etice, její hodnoty pracovitosti a píle na úkor spotřeby napomáhají rozvoji kapitalismu. Naopak hodnoty např. katolicismu a čínského konfucianismu tomuto rozvoji brání. Latinskoamerická kultura byla také často chápána jako překážka demokratizaci kontinentu. Zdůrazňovány byly: španělské autoritářství, monarchistická tradice, hierarchicky uspořádaný katolicismus, silný vliv armády a podobně⁷.

Podobné interpretace založené na posuzování vlivu kulturních faktorů na politiku mají dvě velké slabiny. První je metodologická: hodnocení kulturních vzorců chování a jejich přímých i nepřímých dopadů do politiky je natolik komplexní otázkou, složitě metodologicky uchopitelnou, že zde více než v jiných otázkách vystupuje do popředí subjektivní úsudek autorů. V jedné kultuře lze snadno objevit protichůdné hodnoty, některé z nich mohou být vykládány v neprospěch, jiné naopak ve prospěch závislé proměnné. Kulturní předurčenost je těžko obhajitelná i po konfrontaci s empirickým pozorováním - katolicismus ani konfucianství se neukázaly jako rozhodující překážky tržního hospodářství. Kulturní faktory také nedokáží vysvětlit

⁵ Studium demokracie a předpokladů demokratizace je jednou z klíčových otázek politologie, proto k tomuto tématu existuje nepřehledné množství teorií. Vzhledem k tomu, že v této práci není prostor pro celistvou analýzu tohoto problému, byly zvoleny pouze přístupy, které byly pro vysvětlení úspěchu nebo naopak úpadku demokratických hodnot aplikovány nejčastěji v regionu Latinské Ameriky nebo přímo v případě Venezuely.

⁶ WEBER, Max (1998). *Protestantská etika a duch kapitalismu*.

rozdílné výsledky mezi více zeměmi sdílejícími stejnou kulturu (funkční demokracie v Chile a Kostarice oproti zbytku regionu Latinské Ameriky).⁸

Jako další překážku úspěšného fungování demokracie v regionu Latinské Ameriky je možno chápat nevhodný institucionální a konstituční rámec tamějších politických systémů. Neproblematictější se ukázalo přenesení presidentského modelu demokracie z USA do ústav latinskoamerických států, navíc často v kombinaci s multipartismem. Pérez-Liñán shrnuje hlavní problémy presidencialismu v Latinské Americe následovně. „Presidentský model znamená koexistenci dvou přímo volených na sobě nezávislých mocí se stejně silným mandátem. Za takovýchto podmínek vážný konflikt mezi prezidentem a kongresem může vyvolat institucionální paralýzu, která může potenciálně vyústit v politickou nestabilitu, až případně v intervenci armády“⁹. Krize mezi mocí výkonnou a legislativní jsou často podporovány a prohlubovány silně klientelistickými politickými stranami¹⁰.

Poslední možné východisko, které je zde diskutováno, je chápání politického systému jako autonomní sféry, která se řídí svojí vlastní dynamikou. Tento přístup je možné charakterizovat jako čistě politologický, proto je uplatňován snad nejčastěji. Nebylo tomu jinak ani v případě studia politického systému Venezuely. Čeští i zahraniční odborníci vzali sice v potaz roli ropy (avšak na rozdíl od této práce ji chápali jako pozitivní faktor, který demokratizaci napomohl), ale jako rozhodující viděli roli politických elit. „Demokracie je našem pojetí spíše výsledek politických aktérů, následované po zjištění, že buď ani jeden z nich není schopen absolutně naplnit své požadavky, nebo režim umožňující klidné soužití a neprodukuje absolutní porážení je nakonec přece jen výhodnější než konflikt“¹¹. Nebo. „Přežití a úspěch venezuelské demokracie lze nejlépe vysvětlit kombinací silné institucionalizace a schopného politického vedení. (...) Hluboké sociální změny zapříčiněné ropou umožnily vybudování silného systému politických stran...“¹².

Přestože hlavním cílem tohoto textu je testování teorie a Venezuela je zde „pouhým“ příkladem, druhou, vedlejší ambicí je analyzovat venezuelskou politickou

⁷ Například: SAFFORD, F. (1992). *The Problem of Political Order in Early Republican Spanish America*, s. 83-97.

⁸ ZAKARIA, Fared. (2003). *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*, s. 66-68.

⁹ PÉREZ-LIÑÁN Aníbal S. (2003). *Pugna de Poderes y Crisis de Gobernabilidad: Hacia un nuevo presidencialismo?*, s. 150.

¹⁰ LINZ JUAN J.; DIAMOND Larry. (1989). *Introduction: Politics, Society, and Democracy*, s. 21.

¹¹ BUBEN, Radek. (2007). *Politické strany a demokratizace ve Venezuele po roce 1958: Ustavení a konsolidace paktu z Punto Fijo*, s. 26

¹² LEVINE, Daniel H. (1989). *Venezuela: The Nature, Sources, and Prospects of Democracy*, s. 247.

zkušenost z nové perspektivy, proto může být užitý přístup konstruktivní i pro pochopení Venezuelské demokracie jako takové.

Rozhodně nebylo ambicí této části přinést ucelený přehled možností, jak studovat demokratizaci, pouze považujeme za vhodné upozornit na existenci různých přístupů a explicitně se přihlásit k jednomu z nich. Zvolený přístup – založený na socioekonomických předpokladech demokracie – bude obhajován až v podkapitole 1.2.1.

1.2 Vymezení teorie prokletí přírodních zdrojů

V této podkapitole bude definována samotná teorie prokletí přírodních zdrojů v celé své šíři. K analytickým účelům bude rozdělena na dvě části – ekonomickou a politickou. Úplně nejdříve se ale podíváme na zkoumanou teorii jako na specifický aspekt modernizační teorie.

1.2.1 Modernizace

Teorie prokletí přírodních zdrojů je ve velmi obecné rovině definována jako „politické, ekonomické a sociální důsledky závislosti na exportu přírodních zdrojů“¹³. Z této definice vyplývá již zmíněné paradigma o „ekonomickém determinismu“, kdy ekonomické faktory nebo – jako v našem případě – výrazný ekonomický rys (závislost na exportu primární komodity) předurčuje celkový ekonomický, sociální a politický vývoj.

Ross chápe prokletí přírodních zdrojů jako výjimku z obecného pravidla, podle kterého rostoucí příjmy státu zesilují pravděpodobnost demokratizačních tendencí.¹⁴ Dříve než se podíváme na logiku samotné teorie prokletí přírodních zdrojů bude více než účelné připomenout si tuto široce přijímanou tezi o pozitivním vztahu mezi ekonomickou vyspělostí a demokracií.

¹³ HERB, Michael. (2005). *No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy*, s. 298.

¹⁴ ROSS, Michael, L. (2001). *Does Oil Hinder Democracy?*, s. 325.

Tato teze je spjata se známým politologem Seymourem Martinem Lipsetem a jeho publikací *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy* vydanou v roce 1959. Lipset zkoumal vliv kulturních, institucionálních a ekonomických podmínek na prosazení a trvalé udržení demokratického politického systému a došel k závěru, že úroveň ekonomického rozvoje je nejdůležitějším faktorem, který přímo ovlivňuje formu politického systému. Ekonomicky vyspělejší státy mají větší pravděpodobnost stát se demokratickými.¹⁵ Tento vliv bohatství na politickou změnu je chápán jako nepřímý, rozhodující není samotný materiální blahobyt, nýbrž procesy industrializace, urbanizace a vzdělávání, které jsou poháněny ekonomickým růstem. Jako nejdůležitější faktor chápe Lipset vzdělání.¹⁶

Uvedený pozitivní vztah mezi ekonomickou prosperitou a demokracií byl mnohokrát podrobován testování a dalšímu výzkumu, přičemž byla opakovaně potvrzena – až na určité výjimky¹⁷ – jeho platnost.¹⁸

Zjednodušeně řečeno ekonomický růst nastartuje proces modernizace, který často vede k vytvoření demokratických institucí. Tuto základní dynamiku můžeme nalézt v tzv. modernizačních teoriích. Liší se od sebe interpretací procesu modernizace a akcentováním partikulárních faktorů, a také větší či menší mírou autonomie, kterou přenechávají politice jako takové. Nejčastěji je podtrhován význam vzdělání, občanské angažovanosti a rostoucího zdanění.

„Proces socioekonomického rozvoje vede k sociálním změnám, které mohou potenciálně usnadnit demokratizaci, to ovšem záleží také na schopnostech a zájmech politické elity. Urbanizace, industrializace, expanze vzdělání, rostoucí gramotnost, komunikační a dopravní vazby dramaticky mění sociální strukturu a konfiguraci politických aktérů a očekávání. (...) Tyto změny vytvářejí základ pro širší, inkluzivnější, legitimnější a stabilnější demokracii, ale pouze pokud jsou nové sociální

¹⁵ LIPSET, Seymour Martin. (1959). *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*, s. 75.

¹⁶ *Ibid.*, s. 75-79.

¹⁷ Nejvýznamnější deviací jsou právě bohaté ropné státy, které nejsou schopny dosáhnout dlouhodobé demokratické stability i přes vysokou míru ekonomické vyspělosti. Indie je dále státem, která se vymyká této generalizaci, vykazuje dlouhodobě slušné demokratické standardy i přes ekonomickou zaostalost.

¹⁸ Například v: Heo, Uk; Tan, Alexander. (2001). *Democracy and Economic Growth: A Casual Analysis*, Helliwell, John F. (1994). *Empirical Linkages Between Democracy and Economic Growth*, Przeworski, Adam. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*.

skupiny začleněny do tohoto procesu.¹⁹ Socioekonomický rozvoj dále vede k dalším demokratizačním tendencím - k růstu střední třídy a občanské angažovanosti.²⁰

Není zde další prostor pro podrobnější analýzu modernizačního procesu, některé aspekty však budou diskutovány v přímém vztahu k teorii prokletí přírodních zdrojů.

1.2.2 Politické aspekty teorie prokletí přírodních zdrojů

Jak již vyplynulo z předešlého textu teorie vysvětluje, proč závislost na vývozu cenných nerostných surovin (nejčastěji a i v našem případě se jedná o ropu)²¹ brání demokratizaci. Zkoumanou teorii můžeme rozlišit podle jejích důsledků na dvě části, na politickou a ekonomickou. V politické sféře jsou předpokládány dva negativní důsledky vyplývající pro země vyvážející ropu – větší pravděpodobnost občanské války a menší šance na demokratizaci. Právě druhá jmenovaná hypotéza je hlavním předmětem této studie a jako leitmotiv prochází celou prací. Občanské války nepostihují zdaleka všechny státy závislé na vývozu exportu ropy a zjevně to není problém, kterému by čelil náš případ – Venezuela, proto nebude tento fenomén dále rozebírán. Přestože vyplývající ekonomické problémy také nejsou hlavním předmětem této práce, nemohou být úplně vynechány, neboť – jak napovídá Lipsetova i jiné modernizační teze (včetně samotné teorie prokletí přírodních zdrojů) – politika a ekonomika jsou úzce provázány a vzájemně se ovlivňují. Proto bude ekonomickým důsledkům věnována pozornost v další podkapitole.

Teorie prokletí přírodních zdrojů byla objevena odborníky specializujícími se na region Blízkého východu, kde je vysoká koncentrace bohatých a zároveň nedemokratických států. Nicméně kvalitativní i kvantitativní analýzy ukázaly, že tento fenomén není omezen pouze na tento region, ale je aplikovatelný na podobné státy i v jiných částech světa.

¹⁹ LINZ JUAN J.; DIAMOND Larry. (1989). *cit.d.*, s. 43.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Ropa není jediným nerostným zdrojem, který může bránit demokratizaci. Přesto jde právě nejčastěji o ropu, proto budeme dále chápat teorii pouze ve vztahu k ropě, ostatními nerostnými surovinami se nebudeme dále zabývat. Její důležitost ve světové ekonomice a rentabilita jí odlišuje od všech ostatních komodit, proto máme důvod se domnívat, že teorie je nejlépe aplikovatelná právě na státy vyvážející ropu. Renta z těžby jiných nerostných surovin nepřináší do státní pokladny zdaleka tak významné příjmy (Herb, 2005).

Při představení teorie musíme začít s definováním některých klíčových pojmů. Státy, které postihuje prokletí přírodních zdrojů jsou nazývány rentiéřskými státy (rentier states). Renta je definována jako zisk ze vzácného, neobnovitelného aktiva, který je generován bez aktivního úsilí – jde více o zisk z pouhého vlastnictví než vytváření nových hodnot.²² Rentiéřské státy jsou přímými příjemci těchto rent. Podíl příjmů plynoucích z rent do státní pokladny jako podílu na celkových státních příjmech dosahuje často enormních výšek mnohdy vysoko nad padesát procent. Rekordmany jsou některé státy v Perském zálivu a Venezuela, kde se podíl z rent pohybuje mezi osmdesáti a devadesáti procenty (sic).²³

Jeden z prvních proponentů teorie prokletí přírodních zdrojů a odborník na Blízký východ Beblawi definuje rentu jako a) zisk přicházející ze zahraničí přímo vládě; b) zisk, kde pouze omezený počet lidí je zapojen do jeho produkce a většina se zúčastňuje jen distribuce a spotřeby.²⁴

Bohatství je v těchto státech výsledkem „neočekávaných zisků“ (windfalls), které jsou do velké míry nezávislé na jakémkoliv aktivním úsilí občanů státu. To umožňuje, že stát je absolutně nezávislý na společnosti, jejíž podporu může jednoduše získat díky (re)distribuci, nikoliv kvůli zdanění a reprezentaci.²⁵

Autonomní pozici politické elity chápeme jako zásadní skutečnost s mnoha negativními konsekvencemi pro blahobyt a demokratizaci na ropu bohatých států. Vláda je finančně závislá na zahraničních subjektech, od kterých získává rentu. Stát se stává prostředníkem mezi rentu platícími subjekty ze zahraničí a vlastními občany. Tato autonomní pozice a relativně vysoké finanční prostředky, kterými vlády těchto zemí disponují, zjednodušují možnosti vládnoucí elity podkopávat demokratizační tendence a udržet se u moci.

Takovéto nastavení mezi státem a společností vede k pokřivené „sociální smlouvě“, která nedává občanům prostor pro politické žádosti a skutečné zapojení do politického procesu výměnou za nízké zdanění a poskytování štedrých sociálních služeb. Hlavní ekonomickou funkcí státu se stává distribuce renty. Proto nemůže být žádným překvapením, že favorizovaní recipienti – vládnoucí rodina či elity, regiony, etnika či kmeny, vládní orgány poskytující sociální služby – jsou dotováni přímo státem

²² LOSMAN, Donald L. (2010). *The Rentier State And National Oil Companies: An Economic And Political Perspective*, s. 427.

²³ *Ibid.*, s. 427-428.

²⁴ BEBLAWI, Hazem. (1990). *The Rentier State in the Arab World*, s. 87-88.

²⁵ HERB, Michael. (2005). *cit.d.*, s. 298.

a stávají se na něm závislí (patron-client relationship). Loajalita k systému a režimu je hlavní starostí vnitropolitických ekonomických a politických aktérů (rent-seeking actors), kteří se snaží dosáhnout na co největší finanční prostředky. Takovéto podmínky vedou k minimální transparentnosti a vyjednávání o podílu na zisku jako dominantní aktivitě, která vede k ekonomickým ziskům.²⁶

K zajímavému závěru v oblasti využití štědrých sociálních dávek přišel Morrison, který tvrdí, že nedemokratické režimy si mohou kupovat podporu sociální politikou cílenou na klíčové segmenty populace. K tomuto závěru došel při porovnávání dvou nedemokratických států (Mexiko a Keňa), které v jistém období disponovaly významnými příjmy z nerostných zdrojů. V Mexiku měla být prodloužena éra nedemokratické vlády strany PRI díky příjmům z ropy, které byly využity k sociálním účelům a napomohly stabilitě režimu. Pokles těchto finančních zdrojů od konce osmdesátých let znamenal oslabení strany PRI, které vedlo k demokratickým volbám a porážce desítky let vládnoucí strany v roce 2000.²⁷

Konkrétní, empiricky testovatelný kauzální mechanismus, který operacionalizuje jak ropa brání demokracii vypracoval Ross, který předpokládá tři možná samostatně působící nebo vzájemně se doplňující vysvětlení. První je *rentiérský efekt*, který předpovídá, že nízké zdanění a sociální ochrana rozvolňují tlak na větší zodpovědnost vlády, která dále disponuje dostatečnými finančními prostředky na podplacení opozice. *Represivní efekt* předpokládá, že vyšší výdaje na ozbrojené složky napomohou odstrašení nebo potlačení opozice a lidových protestů. A nakonec *modernizační efekt*, podle kterého růst založený na exportu ropy nevede k sociálním změnám, které jsou potřebné pro demokracii.²⁸

Komplikovanou otázkou zůstává, jestli samotný ekonomický růst napomáhá – jak předpokládá Lipset a mnozí další – demokratizaci i přes přítomnost negativních důsledků rentiérského charakteru státu. Huntington tvrdí, že všeobecný ekonomický rozvoj (broad-based economic development) zahrnující výraznou industrializaci může přispět k demokratizaci, ale bohatství pocházející pouze z prodeje ropy nikoliv. Rozvoj založený na ropě nepřináší změny v sociální struktuře a hodnotách, které by podpořily

²⁶ LOSMAN, Donald L. (2010). *cit.d.*, s. 429.

²⁷ MORRISON, Kevin M. (2011). *Nontax Revenue, Social Cleavages, and Authoritarian Stability in Mexico and Kenya: „Internationalization, Institutions, and Political Change“* *Revise*, s. 729-732 a 738.

²⁸ ROSS, Michael L. (2001). *cit.d.*, s. 327-238 a 332-337.

demokratizaci.²⁹ Podobný pohled má i Zakaria. „Bohatství ropných států nevytváří podmínky pro pozitivní politickou změnu, protože se jejich hospodářský vývoj liší od evropského i asijského modelu. Hospodářství se tu totiž nevyvíjelo podle kapitalistických pravidel, tedy systematicky od zemědělství přes průmysl k vysoce kvalifikovaným službám, nýbrž díky využití velkých zásob ropných nebo jiných nerostných surovin. Modernizace bylo dosaženo pouhým nákupem nemovitostí, nemocnic, velkých sídel, automobilů a televizorů. (...) Výsledkem je podnikatelská třída naprosto závislá na státu, místo aby na něm byla nezávislá.“³⁰ Přes všechny tyto argumenty se zdá nepravděpodobné, že ropné bohatství nemá žádné pozitivní efekty na demokratizaci. Na druhou stranu je neudržitelná představa, že napomáhá demokratizaci stejně jako jiné druhy bohatství.³¹

1.2.3 Ekonomické aspekty teorie prokletí přírodních zdrojů

Přestože ekonomické důsledky nejsou tématem této studie, nemůžeme je úplně vynechat vzhledem k jejich provázanosti s politikou a předpokládaným vlivem na demokratizaci.

Závislost na exportu ropy má i čistě ekonomické důsledky. Obecně platí, že státy vykazují překvapivě špatné ekonomické výsledky vzhledem k snadným ziskům plynoucím ze zdanění exportu a koncesí.

Nejvýznamnějším ekonomickým jevem, který oslabuje rentiérské státy, je *Holandská nemoc* (Dutch disease) popsána v druhé polovině 70. let po boomu v těžbě a exportu zemního plynu v Nizozemsku. Zhodnocování měny v důsledku masivního exportu nerostných zdrojů vede k poklesu produktivity a konkurenceschopnosti průmyslové výroby a ostatních obchodovaných komodit a služeb.³² V horších případech to může znamenat až deindustrializaci.³³

²⁹ HUNTINGTON, Samuel P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, s. 65.

³⁰ ZAKARIA, Fareed. (2003). *cit.d.*, s. 91.

³¹ HERB, Michael. *cit.d.*, s. 300.

³² NEUMAYER, Eric. (2004). *Does the „Recourse Curse“ hold for Growth in Genuine Income as Well?*, s. 1628.

³³ RUDRA, Nita; JENSEN, Nathan M. (2011). *Globalization and the Politics of Natural Resources*, s. 645.

Dalším problémem je mimořádná úroveň neudržitelné spotřeby v obdobích ropných boomů. Příliš náhlý přísun finančních prostředků nemůže být vhodně investován a vede k neefektivitě a korupci, obzvláště pokud mají státy restriktce pro investování v zahraničí.³⁴

Auty rozpracoval komplexní politicko-ekonomický model popisující dynamiku procesů v rentiérských státech. Vysoký poměr rent vzhledem k celkovému HDP vytváří silné stimuly pro okamžité obohacení na úkor investic. Vlady i ekonomičtí aktéři v ekonomikách s vysokým podílem rent se soustředí na získání co nejvyššího podílu z rent a přehlížejí dlouhodobější prospěch z investic a tvorby bohatství. Výsledkem je kořistivý či loupeživý stát (predatory state). Tento stav dále prodlužuje závislost na primárním sektoru a vytváří přebytečnou pracovní sílu, pro kterou vlády uměle vytvářejí pracovní místa v přebujelé byrokracii a chráněných nerozvinutých sektorech hospodářství. Vzniká byrokratický parazitující sektor, který znemožňuje přirozenou diverzifikaci hospodářství a snižuje návratnost investic, což vede k nižšímu růstu HDP na hlavu. Zainteresovaní příjemci rent blokují strukturální reformy, proto dochází k stále silnějšímu pokřivení ekonomiky, která je velmi citlivá na vnější šoky. Tento vývoj vede k zadušení hospodářství, které přestane růst. Na tento negativní vývoj reagují zainteresované skupiny (rent-seekers) ještě větším příklonem k vládě a agresivnější snahou získat co největší podíl na distribuci bohatství. Celá občanská společnost včetně podnikatelských vrstev je závislá na státu. Naopak ve zdravé ekonomice občanská společnost vytváří autonomní a různorodé asociace, organizace, zájmové skupiny apod., které vytvářejí vzájemně prospěšné vztahy.³⁵

Vážným politickým důsledkem je absence podnikatelské třídy, která by získala status a bohatství nezávisle na vládě a požadovala politické svobody.³⁶

Když se zamyslíme nad možnými úskalími propojení ekonomických a politických efektů, můžeme konstatovat, že je zde hluché místo teorie, neboť chybí hlubší teoretické rozpracování vztahů mezi ekonomickými a politickými důsledky. Přestože jsou vzájemně úzce provázány a nelze je od sebe úplně reálně ani analyticky oddělit, za určitých okolností může jedno potenciálně oslabovat druhé. Například příliš slabá ekonomika by oslabil platnost rentiérského a represivního efektu.

³⁴ NEUMAYER, Eric. (2004). *cit.d.*, s. 1628-1629.

³⁵ AUTY, Richard M. (2004). *The Political Economy of Growth Collapses in Mineral Economies*, s. 6 a 8.

³⁶ HEO, Uk; TAN, Alexander C. (2001). *Democracy and Economic Growth: A Causal Analysis*, s. 464.

V této práci budeme chápat oba typy důsledků jako stejně důležité a působící souběžně, žádný není nadřazen druhému a žádný není od druhého odvozen.

1.3 Intenacionalizace prokletí přírodních zdrojů

V této části se pokusíme vypracovat teoretický rámec pro propojení mezi vnitropolitickou situací a mezinárodními vlivy. Jak již bylo řečeno, téma prokletí přírodních zdrojů bylo zatím – paradoxně vzhledem ke své mezinárodní povaze - zkoumána jako vnitropolitický problém. Až v poslední době se významněji obrátila pozornost na vnější faktory a jejich potenciální pozitivní nebo negativní vliv na státy bohaté na ropu nebo jiné nerostné suroviny. Tato studie se snaží držet krok s aktuálními trendy ve vědě, proto se jsme se rozhodli zahrnout mezinárodní dimenzi.

Jedním z průkopnických pokusů o internacionalizaci prokletí přírodních zdrojů je projekt pěti článků pod názvem *Globalization and the Politics of Natural Resources*.³⁷ Autoři zde analyzují různé dopady globalizace na státy závislé na exportu ropy, přičemž globalizaci definují jako ekonomický trend, který vede k redukci bariér mezi zeměmi a usnadňuje pohyb zboží, kapitálu, služeb a práce. Všichni docházejí k podobnému závěru, že rozhodujícím faktorem, který určí, jestli převáží pozitivní nebo negativní důsledky hlubšího zapojení do světové ekonomiky, je kvalita a připravenost domácích institucí.³⁸

Státy, které disponují kvalitními institucemi jsou schopny plně absorbovat pozitivní vlivy a naopak zmírnit ty negativní. Důkazem toho jsou Norsko a Velká Británie, které dokázaly využít ropné bohatství, aniž by to mělo vážné negativní důsledky na ekonomiku i politiku, jak předpovídá teorie prokletí přírodních zdrojů.

³⁷ Projekt je tvořen šesti články: Rudra; Jensen. (2011). *Globalization and the Politics of Natural Resources*., Bearce; Hutnick. (2011). *Toward an alternative explanation for the resource curse: Natural resources, immigration, and democratization*., Brooks; Kurtz. (2011). *Conditioning the „resource curse“: Globalization, human capital, and growth in oil-rich nations*., Jensen; Johnson. (2011). *Political risk, reputation, and the resource curse*., Morrison. (2011). *Nontax revenue, social cleavages, and authoritarian stability in Mexico and Kenya: Internationalization, institutions, and political change revisited*., Rudra. (2011). *Openness and the politics of potable water*.

³⁸ RUDRA, Nita; JENSEN, Nathan M. (2011). *cit.d.*, s. 649.

Naopak u států, které nedisponují funkčními institucemi (většina rozvojových států), vede globalizace k prohloubení negativních důsledků závislosti na exportu surovin.³⁹

V dalších podkapitolách nejdříve definujeme naše chápání mezinárodní politické ekonomie a konceptu komplexní vzájemné závislosti (complex interdependence), abychom se poté podívali na konkrétní mezinárodní aktéry a vlivy, které mohou mít – podle našeho mínění – vliv na vnitropolitickou situaci.

1.3.1 Globalizace a vzájemná závislost

„Paralelní existence a vzájemná interakce mezi státem a trhem v moderním světě vytváří politickou ekonomii, bez státu a trhu by nebyla politická ekonomie. Neexistence státu by znamenala, že pouze tržní síly budou mít vliv na výsledky ekonomické aktivity, takovýto svět by byl čistě ekonomický. Neexistence trhu by znamenala, že o alokaci ekonomických zdrojů by rozhodoval pouze státní aparát, to by byl čistě politický svět. Ani jedna z těchto ideálních variant nemůže existovat. V reálném světě se mění relativní vliv trhu a státu v čase a za různých okolností.“⁴⁰

Vzájemnou interakcí mezi státy a trhy se zabývá mezinárodní politická ekonomie. My se v této obecné rovině kloníme ke státocentrickému realismu (State-centric Realism) zastávaného Gilpinem, jako perspektivy, která nejvěrněji interpretuje prolínání ekonomických a politických faktorů. Vzhledem k dobře známým historickým faktům o vývoji v globálním ropném trhu, zejména máme na mysli časté znárodnování ropného sektoru v producentských státech a utváření státních ropných firem, vnímáme realistický přístup jako nejvhodnější. Liberalismus upozadňuje politická kritéria, která nepopíratelně hrála a stále hrají v globálním ropném trhu velmi důležitou roli. Marxismus předpokládá konfliktní linie napříč sociálními třídami, nikoliv mezi producentními a odběratelskými státy. Proto nepovažujeme tyto dvě paradigmatu mezinárodní politické ekonomie jako příliš vhodná pro náš výzkumný záměr.

Státocentrická interpretace mezinárodní politické ekonomie odmítá rozšířenou představu, že ekonomické síly a technologický pokrok obešly národní státy a vytvořily globální světovou ekonomiku, ve které hranice mezi státy a národní vlády již nehrají

³⁹ KURTZ, Marcus J.; BROOKS, Sarah M. (2011). *Conditioning the „Resource Curse“: Globalization, Human Capital, and Growth in Oil-Rich Nations*, s. 746-747 a 758.

rozhodující roli. Naopak, přes vysoce integrovanou globální ekonomiku, státy stále využívají svojí politickou moc k implementaci vlastních politik regulujících ekonomické síly ve prospěch svých národních zájmů a zájmů svých občanů. Relativní úpadek státní moci v některých částech světa není rozhodující, neboť národní stát je nahrazován jinou formou politické autority, která zastává funkci státu.⁴¹

Skutečnost, že chápeme stát jako stále rozhodujícího aktéra, neznamená, že popíráme vliv globalizace a vzájemné závislosti na rozhodovací procesy uvnitř států. Stále silnější propojení národních ekonomik musí mít důsledky pro mocenské vztahy. Domníváme se, že tato skutečnost nebyla dostatečně zkoumána v případě ropných exportérů, které byly tímto ovlivněni mnohem dříve, než se o vzájemné závislosti začalo mluvit na globální úrovni.

Reinecke ve své knize *Global Public Policy* definoval rozdílné koncepty globalizace a vzájemné závislosti, tak aby nesly jasný, konkrétní význam a nemohly být zaměňovány, jak se často děje. Globalizace je mikroekonomický proces, který vychází ze stále globálnějšího fungování a organizace firem. Veškeré aktivity soukromých firem od vývoje přes výrobu až po marketing jsou organizovány globálně napříč hranicemi národních států, kdy jsou různé právní a ekonomické podmínky států využívány k maximalizaci zisku. Soutěživost firmy v jednom státě do velké míry závisí na jejím působení v jiných státech. Globální firma není pouze volným sdružením národních firem, naopak je řízena jednotnou hierarchickou strategií, která racionalizuje alokaci všech zdrojů napříč trhy národních států.⁴²

Vzájemná závislost je chápána jako spíše makroekonomický fenomén v klasickém pojetí autorů Koehane a Nye, který je charakterizován recipročními efekty mezi státy nebo jinými aktéry v různých zemích. Tyto efekty jsou výsledkem mezinárodních transakcí – volného pohybu peněz, zboží, lidí a informací napříč hranicemi. Hlavním důsledkem silně provázaných recipročních vztahů je skutečnost, že takováto situace musí nutně zahrnovat náklady, jelikož vzájemná závislost omezuje autonomii, ale je nemožné předem předpovědět, zdali klady převáží nad zápory. Vzájemná závislost je ve většině případů asymetrická, a právě asymetrie vztahů

⁴⁰ GILPIN, Robert. (1987). *The Political Economy of International Relations*, s. 8.

⁴¹ GILPIN, Robert. (2001). *The New Global Economic Order*, s. 21-22.

⁴² REINICKE, Wolfgang H. (1998). *Global Public Policy*, s. 11-12.

determinuje rozdělení moci a vlivu mezi aktéry. Méně závislí aktéři mohou využít vztah vzájemné závislosti k posílení své vyjednávací pozice.⁴³

Reinecke dále odděluje klasickou právní národní suverenitu od reálné suverenity (operational sovereignty), kterou definuje jako schopnost států formulovat a implementovat své vlastní nezávislé politiky. Vzájemně působící procesy globalizace a vzájemné závislosti nemohou ohrozit právní suverenitu, ale mohou dramaticky omezit suverenitu reálnou.⁴⁴

Státy se stávají stále citlivějšími na chování ostatních států a aktérů, které mohou mít rozhodující vliv na vnitropolitickou situaci. Teritoriálně vázané vlády nemohou již plně uplatňovat svou politickou moc na vlastním územím, pokud je součástí globální ekonomiky. Z ohrožení reálné suverenity vyplývá ohrožení efektivnosti samotného demokratického procesu. Ústup suverenity znamená, že se snižuje možnost občanů ovlivnit státní politiky participací ve volbách, jelikož je silně ovlivněná externími faktory. Takovýto trend vede ke snížení důvěry ve fungování státních institucí, které se stávají terčem kritiky odpůrců globalizace. Tato dynamika vysvětluje renesanci politik ekonomického nacionalismu, které svými zjednodušujícími, ale atraktivními a často radikálními protinávrhy, zpětně ohrožují proces globalizace.⁴⁵

Mohlo by se zdát, že Reineckeho a Gilpinova interpretace jsou v protikladu, první jmenovaný vnímá ohrožení státu jako hlavního aktéra, zatímco druhý naopak nevnímá globalizaci jako hrozbu pro národní státy. Takto by tomu bylo, pokud by globalizace a vzájemná závislost byly jednosměrné procesy. Reinecke ovšem nepopírá reálnou moc států – pokud převáží antiglobalizační nálady mezi občany nebo vlivnými skupinami – tyto trendy zabrzdit nebo dokonce zvrátit. Globalizace tedy podkopává reálnou suverenitu států, ten však - stále jako rozhodující aktér - nemusí pouze pasivně přihlížet úpadku své moci. Naopak národní stát stále koncentruje nejvyšší podíl moci a může se účinně bránit těmto trendům. Důležitou otázkou ovšem zůstává, za jakou cenu.

Dále v textu budeme používat termín „internacionalize“ jako synonymum pro důsledky obou procesů – vzájemné závislosti a globalizace – zároveň. Nebo obecněji jako propojení domácí politiky a ekonomiky s mezinárodními vlivy a aktéry.

Myslíme si, že máme důvod předpokládat, že výše popsané procesy se všemi svými důsledky platí pro státy závislé na exportu ropy více než pro státy, které nejsou

⁴³ KEONANE, Robert O.; Nye, Joseph S. (1989). *Power and Interdependence*, s. 8-11.

⁴⁴ REINICKE, Wolfgang H. (1998). *cit.d.*, s. 56-57.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 69.

tak závislé na globálním trhu s jednou komoditou, omezeném počtu specializovaných (naftařských) firem a vnitřních trzích ostatních států. Rentiérské státy čelí naléhavě těmto výzvám, jelikož strategická rozhodnutí o produkci a investicích několika málo nadnárodních naftařských firem mohou mít dalekosáhlé důsledky pro celou politiku, proto jsou tyto státy náchylnější k radikálním politikám, které mohou vést až k plné nacionalizaci ropného sektoru. Na interakci mezi producentskými státy a ropnými společnostmi se podíváme blížeji v další podkapitole, teď si ukážeme další důsledky internacionalizace na národní státy.

Nemůžeme dále analyzovat politiku uvnitř států, aniž bychom rozuměli povaze vztahů mezi národními ekonomikami a globální ekonomikou a změnám mezi těmito vztahy. Internacionalizace ovlivňuje možnosti a hrozby uvnitř národních států, které mají vliv na změnu preferencí vnitrostátních aktérů. Důsledky propojení se světovou ekonomikou nejsou uniformní pro všechny státy. Internacionalizace se projevuje v každé zemi odlišně, mnoho záleží na domácích institucích, obecných politicko-ekonomických podmínkách i na relativní síle různých nátlakových skupin.⁴⁶

Propojenost domácí a globální ekonomiky má dokonce potenciál generovat nové konfliktní linie (cleavages) uvnitř států, které mohou rozdělit sociální skupiny, které byly dříve chápány jako homogenní. Podnikatelské vrstvy mohou mít různé zájmy podle sektorů, ve kterých podnikají. Novým kritériem je konkurenceschopnost domácího sektoru ekonomiky na globálních trzích. V méně konkurenceschopných odvětvích bude internacionalizace pochopitelně vnímána jinak než v těch schopných úspěšně soutěžit na globální úrovni.⁴⁷ „Příklad tzv. Holandské nemoci ukazuje nakolik mohou být ekonomické zájmy a preference ovlivněny změnou pouze jedné ceny, obzvláště pokud se jedná o důležitý komponent národního exportu.“⁴⁸

Čistě negativním důsledkem internacionalizace je rychlé přenesení zahraničních ekonomických otřesů do domácí ekonomiky v jejich plné síle. Podobné otřesy mají potenciál vyvolat politické krize, které mohou vést k změně národních politik nebo

⁴⁶ MILNER, Helen V.; Keohane, Robert O. (1996). *Internationalization and Domestic Politics: An Introduction*, s.3-7.

Reakce vlád na důsledky internacionalizace jsou podobně odlišné stát od státu. Kromě domácích institucí, socioekonomických podmínek a nátlakových skupin má vliv na reakci ideologická pozice současné vlády. Levicově zaměřené vlády vnímají problémy spojené s internacionalizací citlivěji a mají větší tendence je regulovat.

⁴⁷ MILNER, Helen V.; Keohane, Robert O. (1996). *cit.d.*, s.15.

⁴⁸ FRIEDEN, Jeffry A.; ROGOWSKI, Ronald. (1996). *The Impact of the International Economy on National Policies: An Analytical Overview*, s. 46.

dokonce institucionálním změnám. Pravděpodobnost změny domácí politiky nebo institucionální reformy je přímo úměrná míře internacionalizace a zranitelnosti na externích ekonomických otřesech.⁴⁹

Doufáme, že jsme v této části studie nastínili možný charakter vztahů mezi domácí a globální ekonomikou a z nich vyplývajících důsledků pro národní státy a že jsme dále obhájili, proč se domníváme, že státy exportující ropu jsou na změny v globální ekonomice obzvláště citlivé. Dále se podíváme na konkrétní mezinárodní aktéry (nadmárodní ropné společnosti) a jeden faktor (mezinárodní cena ropy), které jsou podle našeho názoru rozhodující.

1.3.2 Nadnárodní ropné společnosti

Role nadnárodních společností⁵⁰ vyvolává mnohé kontroverze, jedná se o velmi citlivé téma jak v akademických kruzích, tak i ve veřejném diskurzu, jedněmi jsou zavrhovány, jinými naopak vyzdvihovány.

Obhájci nadnárodních firem v nich vidí užitečný instrument liberálního ekonomického řádu. Společnosti přesouvají kapitál do míst, kde je ho nedostatek, šíří technologie a manažerské dovednosti a napomáhají efektivní alokaci zdrojů v globální ekonomice. Kritici naopak varují, že firmy kontrolují strategická odvětví, rozhodují o zdrojích bez ohledu na potřeby hostitelských států a oslabují pracovní a ekologické standardy.⁵¹

Nás nejvíce zajímá forma vztahů mezi nadnárodními společnostmi a hostitelskými státy. Přímé zahraniční investice, které plynou do hostitelských států díky působení nadnárodních firem, jsou navýšením ekonomických zdrojů a mohou napomoci celkovému ekonomickému rozvoji. Na druhou stranu důležitá rozhodnutí o využití kapitálu a technologií, formě a míře kooperace s lokálními producenty a o využití zisků z filiálek jsou plně v kompetenci managementu firmy a jejich rozhodnutí nemusejí být v souladu s ekonomickými zájmy hostitelského státu.⁵²

⁴⁹ *Ibid.*, s. 16 a 18.

⁵⁰ Nadnárodní společnost je národní firma, která vlastní filiálku alespoň v jedné jiné národní ekonomice, než ve které sídlí (Gilpin, 2001).

⁵¹ OATLEY, Thomas. (2003). *International Political Economy: Interests and Institutions in the Global Economy*, s. 170.

⁵² *Ibid.*, s. 186-187.

Konkrétní podmínky o působení firem jsou předmětem dvoustranného vyjednávání. Síla aktérů se odvíjí od specifických podmínek jako je: počet firem ochotných v daném odvětví investovat, množství dostupných zdrojů v hostitelském státu, míra podnikatelského rizika apod. Obecně se však předpokládá, že v počátku je výhoda na straně nadnárodních firem. *Model zastarávající výhodnosti* (obsolescing bargain model) také předpovídá počáteční výhodu společností, jelikož jejich finanční prostředky a technologie jsou pro státy nezbytné a samy jimi nedisponují v dostatečné míře. Kromě toho počáteční riziko ohledně návratnosti investic nesou pouze firmy, státy mohou ztratit jenom málo, proto mohou nadnárodní společnosti využít této asymetrie k vyjednání pro ně výhodných podmínek. Síla vyjednáních pozic se začne měnit v momentě, kdy společnosti začnou být vázány objemem fixních investic uskutečněných v daném státě. Hostitelské státy mohou využít nemožnosti přesunu již existujících investic a skutečnosti, že došlo k transferu manažerských dovedností a technologie z nadnárodních firem – které měly na tyto atributy monopol – do lokální ekonomiky, ve vyjednání nových podmínek. Nemožnost odchodu společností bez vážných ekonomických ztrát je nutí znovu obnovit vyjednávání o podmínkách za situace, kdy již nedisponující takovou vyjednávací silou. Hostitelské státy si jsou tohoto vědomy a jsou schopny v tento okamžik pro sebe vyjednat výhodnější podmínky, které jim zajistí větší podíl na ziscích. Tento model má nejbližší skutečnosti v případě investic do nerostných zdrojů (ropa v našem případě), kde jsou nutné masivní fixní investice a technologie jsou poměrně stabilní.⁵³

K podobným závěrům dochází i Keohane a Nye, kteří tvrdí, že lepší počáteční pozice naftařských firem jim umožňuje rozhodovat o objemu produkce, což výrazně ovlivňuje příjmy státu. Asymetrie mocenských vztahů se nicméně v čase mění ve prospěch producentů států, jelikož firmy se stávají více zranitelnějšími, proto mohou mít státy během vyjednávání poslední slovo.⁵⁴

Jensen a Johnson tvrdí, že vlády států bohatých na nerostné suroviny jsou náchylnější k následnému přeformulování podmínek s nadnárodními společnostmi nebo dokonce k plnému vyvlastnění. K takovému to jednání se často uchylují, i když tím

⁵³ *Ibid.*, s. 199-201.

⁵⁴ KEONANE, Robert O.; Nye, Joseph S. (1989). *cit.d.*, s. 17-18.

výrazně utrpí jejich pověst a sníží se jejich schopnost přitáhnout zahraniční investice v budoucnu.⁵⁵

Důležitost konkrétního vyjednávání umocňuje absence globálních pravidel, která by regulovala přímé zahraniční investice. Vzhledem ke koncentraci politické a ekonomické moci v rukou velkých firem nejsou obavy o jejich vlivu úplně neopodstatněné.⁵⁶

Na závěr zmíníme jeden empirický údaj – mezi sty největšími nadnárodními společnostmi je jedenáct naftařských firem.⁵⁷

1.3.3 Mezinárodní cena ropy

Domníváme se, že ekonomická závislost na jediné komoditě, jejíž cena je velmi nestabilní, složitě předvídatelná a ovlivňována mnohými ekonomickými, politickými a technologickými faktory, může mít zásadní vliv na působení ropného prokletí a že tato skutečnost nebyla dostatečně zkoumána. V této části nejprve shrneme specifika ropy i celkového ropného průmyslu, poté se podíváme na zájmy producentů a odběratelů.

V prvé řadě je cena ropy charakterizována nízkou elasticitou⁵⁸ v krátkém časovém úseku, která je způsobena realitně stabilní poptávkou a nemožností ropy nahradit v krátkém časovém horizontu jinými zdroji. I v časech růstu ceny zůstává ropa stále levnější než její alternativy.⁵⁹

Ropa je nejvšestrannější energií, která byla kdy objevena a je klíčovým komponentem moderní industriální ekonomiky. Představuje 45% veškeré spotřebované energie v posledních pěti letech.⁶⁰

Ropný průmysl je charakteristický svojí oligopolní strukturou, která je způsobena koncentrací ropných nalezišť v několika málo státech světa a nutností disponovat velkými finančními i technologickými prostředky k efektivní těžbě, kterými

⁵⁵ JENSEN, Nathan M.; JOHNSON, Noel P. (2011). *Political Risk, Reputation, and the Resource Curse*, s. 662.

⁵⁶ GILPIN, Robert. (2001). *cit.d.*, s. 300 a 302.

⁵⁷ OATLEY, Thomas. (2003). *cit.d.*, s. 174.

⁵⁸ Cenovou elasticitou se rozumí přímá úměrnost procentuální změny nabídky nebo poptávky určitého zboží nebo služby na její ceně.

⁵⁹ PHILIP, George. (1982). *Oil and Politics in Latin America. Nationalist Movement and State Companies*, s. 149.

⁶⁰ MORSE, Edward, L. (1999). *A New Political Economy of Oil?*, s. 2.

disponuje pouze omezený počet firem, které jsou dále ochotny investovat v politicky nestabilních regionech.⁶¹

Historie ropného průmyslu je plná pokusů různých stran přenést náklady spojené s příliš vysokou nebo nízkou cenou na „ty druhé“. My zastáváme tezi, že v konečném důsledku jsou rozhodující ekonomické a technologické faktory a že využívání ropy jako politické zbraně nebo snaha přenést náklady na druhou stranu mohou být úspěšné pouze krátkodobě.

Jednoduchá logická úvaha musí nutně vést k závěru, že pro producentské státy je žádoucí produkovat minimální objem ropy za maximální možné ceny a opačně pro odběratelské státy, realita je nicméně složitější. V dlouhodobém horizontu nejsou příliš nízké nebo vysoké ceny výhodné ani pro jednu stranu. Příliš vysoké ceny stimulují hledání nových nalezišť, využívání alternativních zdrojů energie a zvýšení efektivity spotřeby v odběratelských státech. To vede k snížené spotřebě a snížení příjmů producentských států. Naopak příliš nízké ceny vedou k neefektivnímu využívání ropy, nerentabilitě hledání a rozvoji nových nalezišť a snížené motivaci využívat nové technologie. To znamená zvýšení závislosti na ropě pro spotřebitelské státy a přenesení moci do rukou producentských států. Z dlouhodobého hlediska tedy není racionální politicky ovlivňovat cenu ropy ani pro jednu ze stran.

Nejedná se pouze o teoretickou úvahu, ale skutečnost, kterou je možno empiricky doložit. Ropné šoky vyvolané cílenou politikou organizace OPEC v 70. letech zvedly několikanásobně cenu ropy na světových trzích. Počáteční náklady nesly odběratelské státy, nicméně se jim podařilo snížit spotřebu a v roce 1985 byla celosvětová spotřeba o 5 miliónů barelů denně nižší než v roce 1978.⁶²

Z výše popsané úvahy tedy vyplývá, že producentské státy by měly podporovat spíše nižší ceny, aby zachovaly závislost odběratelských států na vysokém objemu spotřeby ropy. Opačná logika platí pro spotřebitelské státy. Takovéto cenové politiky jsou nicméně těžko vysvětlitelné na domácí politické scéně v obou typech států, což vysvětluje snahu politicky ovlivňovat ceny ke krátkodobým ziskům⁶³

Situaci ve státech exportujících ropu ještě komplikuje klíčové rozhodnutí mezi preferencí maximálního objemu vývozu nebo maximální ceny za cenu nižšího objemu.

⁶¹ PHILIP, George. (1982). *cit.d.*, s. 149-150.

⁶² MORSE, Edward, L. (1999). *cit.d.*, s. 6.

⁶³ PREUSSE, Heinz G. (2002). *El petróleo y el orden del mundo: Conflictos entre consumidores y productores.*

Toto dilema bylo vždy v centru debat o národní exportní strategii. Do velké míry bylo ovlivněno objemem prokázaných ropných rezerv na území státu.⁶⁴

Zvyšující se cena ropy na světových trzích má silný dopad na zesílenou motivaci domácích aktérů, kteří se snaží pro sebe získat co největší podíl na ziscích.⁶⁵ Politické elity bývají v ekonomicky dobrých časech těmto žádostem pozitivně nakloněny. Hlavním cílem politiků je snaha o znovuzvolení, proto si nemohou dovolit ptát se, co je pro zemi dobré v dlouhodobé perspektivě. Naopak se snaží maximálně využít krátkodobých vysokých cen ve svůj prospěch tím, že se štědrými distribučními politikami odvděčí svým voličům (pokud se jedná o demokracie) a mocným zájmovým skupinám. Dlouhodobější efekty těchto kroků jsou druhořadé.⁶⁶

Náš předpoklad pro rentiérské státy je, že cenová fluktuace má negativní dopad na celou ekonomiku. Nestabilní ceny mají vliv na míru investic do ropného i jiných sektorů, tedy na celkovou ekonomickou kondici. U neočekávaných příjmů plynoucích z vyšších cen ropy je větší pravděpodobnost, že budou využity ekonomicky neefektivně k politickým účelům než je tomu tak u příjmů ze zdanění.

1.3.4 OPEC

Mezinárodní organizaci OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries)⁶⁷ nepovažujeme za dostatečně relevantní na to, aby její vliv byl zkoumán jako jedna z proměnných, která má dopad na ropné prokletí. Považujeme za účelné se k této pozici explicitně přihlásit. K našemu přesvědčení nás vedou následující argumenty.

Většina analytiků soudí, že cílená politika organizace OPEC stála za zvýšením cen v druhé polovině sedmdesátých let. Na druhou stranu se domnívají, že v polovině osmdesátých let ztratil OPEC schopnost ovlivňovat cenu ropy na světovém trhu. Saudská Arábie jako jediný člen organizace byl schopen okamžitě zvýšit produkci (díky

⁶⁴ PHILIP, George. (1982). *cit.d.*, s. 295.

⁶⁵ FRIEDEN, Jeffrey A.; ROGOWSKI, Ronald. (1996). *cit.d.*, s. 42.

⁶⁶ GARRET, Geoffrey; LANGE, Peter. (1996). *Internalization, Institutions and Political Change*, s. 50.

⁶⁷ OPEC byl založen v roce 1960 v Bagdádu a tvořilo jej pět států: Írán, Irák, Kuvajt, Saudská Arábie a Venezuela. Později se připojily Katar, Indonésie, Libye, Spojené Arabské Emiráty, Alžírsko, Nigérie, Ekvádor a Gabon. Hlavní cílem OPEC je zvyšovat ceny ropy na světových trzích redukcí produkce svých členů (Cuervo, 2008).

záměrnému nevyužívání plného potenciálu), a tak donutit ostatní členy k dodržování kvót. Saudská Arábie ale během osmdesátých let tuto politiku opustila a začala preferovat vyšší objem exportu za střední ceny.⁶⁸

Skutečnost, že podíl států OPEC na celkovém exportu se snížil z 52% v roce 1973 na 39% v roce 2003 musí zákonitě snižovat jejich eventuální možnost ovlivňovat cenu.⁶⁹

Otázka jestli může mít OPEC vliv na tvorbu ceny je nicméně pro naši práci druhořadá. Nás zajímá, jestli může OPEC kontrolovat a vynucovat dodržování dohodnutých kvót.

Odpověď je jednoduchá: ne, nemůže. OPEC je možné definovat jako mezinárodní obchodní kartel, který se snaží pomocí určováním produkčních kvót svým členům zvyšovat cenu ropy na světových trzích. Organizace ale nedisponuje žádnými nástroji, kterými by mohla dodržování kvót vynutit. Aplikace konceptu vězňova dilema nám napoví, že státy mohou dobrovolně dodržovat kvóty v případě nízkých cen, jakmile však ceny stoupnou státy budou sledovat své zisky na úkor společných zájmů.⁷⁰

Lze uvést i konkrétní empirické příklady. Během osmdesátých let počítala Venezuela zvlášť produkci extra těžké ropy, která nebyla započítána do kvót. Později nezapočítávala do oficiální produkce exportu prováděný zahraničními firmami.⁷¹

Bezmocnost organizace OPEC vylučuje její eventuální vliv na ropné prokletí.

⁶⁸ WILLIAMS, James L. (2011). *Oil Price History and Analysis*, dostupné z: <http://www.wtrg.com/prices.htm>

Změnu prosadil tehdejší ministr ropného průmyslu Yamani, který se hlásil k liberální tezi, že ropa přestane být potřebná dříve, než budou její světové zásoby vyčerpány. Příliš vysoké ceny vyvolávají strukturální změny, které napomáhají rychlejšímu nahrazování ropy jinými zdroji. Saudská Arábie, která vlastní největší světové zásoby ropy nemá pochopitelně zájem na tom, aby byla tato předpověď naplněna (Preusse).

⁶⁹ CUERVO, Final. (2008). *OPEC from Myth to Reality*, s. 509.

⁷⁰ SODHI, Gaurav. (2000). *The Myth of OPEC*, s. 6.

⁷¹ MOMMER, Bernard. (2002). *Subversive Oil*, dostupné z: <http://www.isioma.net/sds00703.html>

2. Výzkumný rámec a operacionalizace proměnných

Po představení teorie prokletí přírodních zdrojů a její rozšíření o mezinárodní dimenzi (internacionalizaci) bude v této metodologicko-teoretické kapitole následovat specifikace konkrétních tezí, které budeme testovat v empirické části studie.

Nejprve začneme popsáním výzkumného rámce, kde je definován charakter a cíle této studie. Následně se budeme věnovat definování a operacionalizaci proměnných, abychom nakonec popsali případ výzkumu. Samotný předmět výzkumu – teorie prokletí přírodních zdrojů – byl již probrán v první kapitole.

2.1 Výzkumná otázka a hypotéza

Výzkumnou otázkou je, zdali je možno závislost na exportu ropy a širěji přímou ekonomickou závislost na světových trzích – vzhledem k předpokladům teorie prokletí přírodních zdrojů – chápat jako překážku demokracie.

Hypotéza = exogenní faktory prohlubují negativní kauzální vztah mezi mírou rentiérství a demokracií.

2.2 Výzkumný rámec

Diplomová práce má dva záměry, testovat teorii samotnou na konkrétním příkladu a analyzovat vybraný případ (Venezuela) pomocí konceptu ropného prokletí.

Hlavním cílem je testovat tezi, že existuje negativní kauzální vztah mezi mírou rentiérství (nezávislá proměnná) a úrovní demokracie (závislá proměnná) a že mezinárodní vlivy a aktéři mohou tento vztah prohlubovat. Vzhledem k povaze zkoumaného problému a existenci jasně formulované teorie postulující kauzální vztahy bude práce koncipována jako instrumentální případová studie při zaujetí strukturalistické perspektivy.

Domníváme se, že ontologicky strukturalistická perspektiva, která předpokládá, že „chování, zájmy či identita daného aktéra je zapříčiněna (či dokonce konstituována)

strukturou⁷² se dobře doplňuje s předmětem studie, který staví obecné strukturální důsledky různých faktorů závislosti na exportu ropy nad individuální jednání zúčastněných aktérů. Jinak řečeno důraz bude kladen na proměny strukturálních jevů typu podíl ropy na příjmech státu, povaha stranického systému, strategické cíle ropného sektoru apod. v dlouhodobé časové perspektivě. U jednotlivých aktérů jako jsou politické strany či zájmové skupiny budeme analyzovat, jakým způsobem je jejich chování ovlivňováno strukturou ekonomického a politického systému.

Z hlediska epistemologie sociálních věd se práce pokouší o vysvětlující přístup. V prvé řadě se snažíme o odhalení kauzálních souvislostí ve studované realitě, zajímá nás kauzální mechanismus mezi příčinami a důsledky. Jde nám o prohloubení obecných teoretických znalostí, proto doufáme, že závěry získané analýzou případu Venezuely budou obecného charakteru a aplikovatelné i na jiné podobné státy.

S přihlédnutím ke skutečnosti, že teorie již byla testována na jiných případech⁷³ nebude jako hlavní nástroj výzkumu využívána metoda shody, která je vhodná k dokazování existence kauzálního vztahu, ale samotný příčinný proces příliš neosvětlí. Jelikož cílem výzkumu je odhalit příčinný proces (či kauzální mechanismus) bude využito metod rozboru procesu (process tracing) a závislosti na předchozím vývoji (path dependency).

Rozbor procesu se snaží detailním pozorováním příčinného mechanismu neboli zprostředkujících či intervenujících proměnných vysledovat logiku a dynamiku mezi příčinou a následkem.

„Závislost na předchozím vývoji nastane poté, co ve sledu událostí došlo k rozhodnutí či jevu, který zásadně omezil možnosti alternativ budoucího vývoje a do velké míry jej předurčil. (...) Ve sledování případu je nejdříve zapotřebí definovat klíčové body a rozhodnutí a ptát se, zda a jakým způsobem tyto body ovlivnily následující vývoj.“⁷⁴

Metoda rozboru procesu bude využita pro analýzu vnitropolitických kauzálních vztahů, mezinárodní vlivy budou zkoumány metodou závislosti na předchozím vývoji. Práce rozděluje vnitropolitické (endogenní) a mezinárodní (exogenní) faktory a to jak koncepčně, tak i metodologicky.

⁷² KOŘAN, Michal. (2008). *Jednopřípadová studie*, s. 38.

⁷³ Například na Kuvajtu a Kataru v: CRISTAL, Jill. (1995). *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*.

⁷⁴ KOŘAN, Michal. (2008). *cit.d.*, s. 46.

Důvody využití dvou různých metod jsou dány konceptuální rozpracovaností předmětné teorie a dramatickým mocenským zvratem exogenních faktorů. Teorie prokletí přírodních zdrojů byla bohatě teoreticky rozpracována jako vnitropolitický fenomén, proto je možné testovat a hledat příčinné procesy v rámci již existujících postulátů, k čemuž plně vyhovuje metoda rozboru procesu. Mezinárodní faktory se těší zájmu v rámci teorie prokletí přírodních zdrojů až v posledních letech a nám nejsou známy žádné vhodné konkrétní teze, které by mohly být testovány na našem případě. Vzhledem k tomu, že nedisponujeme dostatečnými znalostmi souvislostí, abychom byli schopni formulovat své vlastní erudované předpoklady, jsme se raději rozhodli uchýlit k jiné metodě.

Výběr metody závislosti na předchozím vývoji nicméně není náhodným, použitá metoda se dle našeho názoru velmi hodí pro analýzu exogenních faktorů v našem i jiných podobných případech. Vzhledem k předběžné znalosti historického vývoje ve Venezuele i jiných rentiérských státech vnímáme dramatickou restrukturalizaci mocenských vztahů během znárodnění ropného sektoru v sedmdesátých letech dvacátého století jako klíčovou strukturální změnu, která mohla předurčit budoucí vývoj.

Hlavním zdrojem informací je relativně bohatá a dostupná sekundární literatura popisující jak celkový politický vývoj, tak i konkrétněji ropný sektor. Dalším důležitým zdrojem informací jsou analýzy různě zaměřených mezinárodních agentur či organizací zabývajících se nerostnými zdroji, měřením úrovně demokracie a národními ekonomikami. V neposlední řadě bude pracováno se statistickými údaji ekonomického rázu shromažďovanými mezinárodními i venezuelskými subjekty.

V dalších částech této kapitoly se podíváme na definice a operacionalizace proměnných.

2.3 Závislá proměnná – úroveň demokracie

Teoretická konceptualizace demokratického systému a empirické hodnocení reálně existujících režimů jsou jedny z nejdůležitějších otázek v politické vědě. Vzhledem k důležitosti problémů není překvapivé, že se jedná i o poměrně citlivé, často kontroverzní téma, ve kterém nebylo dosaženo konsenzu. Teoretické debaty o

demokracii nejsou nicméně předmětem této studie, ani zde na toto téma není prostor, proto se pouze explicitně přihlásíme ke konkrétnímu pojetí, se kterým bude dále pracováno. Na druhou stranu kvalitní vymezení a měření závislé proměnné chápeme jako stěžejní moment, který ovlivní vnitřní platnost studie jako takové.

Pro hodnocení vývoje úrovně demokracie jsme se z několika důvodů rozhodli využít konceptualizaci a měření nevládní organizace Freedom House. Důvody jsou následující: a) Freedom House provádí měření kvality demokracie na celém světě od roku 1972, díky čemuž lze využít dostatek komparativních údajů, které pokrývají náš případ po celou dobu pozorování i ostatní země pro následnou komparaci; b) údaje Freedom House jsou dobře dostupné a těší se důvěře většiny politických vědců a analytiků, kteří tyto data používají častěji než jiné komparativní údaje o demokracii⁷⁵; c) Freedom House používá (někdy kritizovanou) tzv. „maximalistickou koncepci“ demokracie.

Maximalistická koncepce znamená, že Freedom House „nehodnotí pouze vládu a vládnutí jako takové, ale skutečná práva a svobody, kterých požívají občané. Freedom House neposuzuje pouze formální existenci práv a svobod, ale jejich skutečnou implementaci a dodržování. Dále také hodnotí zdali svobody nejsou ohroženy nevládními aktéry jako jsou vzbouřenci nebo jiné ozbrojené skupiny.“⁷⁶

Důraz je kladen na reálné dodržování práv a svobod, více než na formální demokratické atributy jako jsou volby. Také jsou zohledněna sociální a ekonomická práva (např. právo podnikat). Demokracie je tedy měřena na úrovni běžných občanů, proto jsou hodnocení vytvářené organizací Freedom House kritičtější než ostatní zdroje.⁷⁷ Z kritičtějšího přístupu vyplývá větší variace výsledků, kterou chápeme jako jednoznačnou výhodu při pozorování dlouhodobého trendu a komparaci s jinými státy.

Freedom House používá dvě kategorie – politická práva a občanské svobody. Pod politická práva spadají svobodné a férové volby, legální opoziční činnost, ochrana před silovými a ozbrojenými složkami, menšinová práva a možnost participace na demokratickém procesu. Posuzování občanských svobod se řídí podle svobody tisku,

⁷⁵ MCCLINTOCK, Cynthia; LEBOVIC, James H. (2006). *Correlates of Levels of Democracy in Latin America During the 1990s*, s. 30.

Dalším často používaným zdrojem, který hodnotí kvalitu demokracie je Polity I-IV Project: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>

⁷⁶ FREEDOM HOUSE. dostupné z:

http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=351&ana_page=379&year=2011

⁷⁷ MCCLINTOCK, Cynthia; LEBOVIC, James H. (2006). *cit.d.*, s. 31-32.

svobody vyjádření a víry, svobody shromažďování, vlády zákona a dodržování lidských práv.⁷⁸

Obě kategorie jsou hodnoceny zvlášť na stupnici od 1 do 7, přičemž 1 je nejlepší možné hodnocení, naopak 7 nejhorší možné. My budeme užívat součet těchto kategorií, proto budeme hodnotit kvalitu demokracie na škále 2-14. Dále budeme užívat zjednodušenou kategorii Freedom House, která nabývá pouze tří hodnot: svobodný, částečně svobodný a nesvobodný. Demokracie je chápána jako politický režim, kde jsou občané svobodní, přičemž svoboda je definována jako možnost jednat spontánně nezávisle na vládě i jiných mocenských centrech.⁷⁹

Na závěr cítíme potřebu shrnout kritické ohlasy, které zaznívají na adresu přístupu a metodologie organizace Freedom House. Maximalistický koncept je někdy považován za příliš široký a jde za hranice toho, co je ještě možné chápat jako relevantní ve vztahu k demokracii. Problematická je dále relativní váha přisuzovaná jednotlivým dílčím proměnným v rámci obou posuzovaných kategorií a neveřejnost těchto údajů.⁸⁰ Jedna výtku se týká přímo našeho případu, relativně dobré hodnocení známkou 3 v politických právech ve Venezuele v roce 1992 ostře kontrastuje s dvěma uskutečněnými pokusy o státní převrat.⁸¹

2.4 Nezávislé a zprostředkující proměnné

Zdaleka nejdůležitějším kritériem je míra ekonomické závislosti na ropném sektoru, která definuje rentiérský stát jako takový. Nabízejí se dvě možnosti měření. *Závislost na přírodních zdrojích* je vyjádřena jako poměr exportu nerostných zdrojů na celkovém hrubém domácím produktu (HDP). Druhým indikátorem je *míra rentiérství* měřená jako procentuální podíl rent na celkových příjmech státu.⁸² Oba zmíněné ukazatele budou ve studii použity, ale v potaz budou brány pouze příjmy z ropy, ostatní nerostné suroviny nebudou započítávány.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ FREEDOM HOUSE. dostupné z:

http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=351&ana_page=379&year=2011

(včetně dalších informací o metodologii)

⁸⁰ MUNCK, Gerardo L.; VERKUILEN, Jay. (2002). *Conceptualizing and Measuring Democracy*, s. 28.

⁸¹ MCCLINTOCK, Cynthia; LEBOVIC, James H. (2006). *cit.d.*, s. 32.

⁸² HERB, Michael. (2005). *No Representation without Taxation?*, s. 298.

Jádro testované teze je mezi závislostí na ropném exportu a úrovni demokracie, nicméně pouhé sledování těchto dvou veličin by neodhalilo zprostředkující proměnné, ale pouze míru korelace mezi závislou a nezávislou proměnnou.

Pro odhalení příčinného mechanismu použijeme testovatelný výzkumný model navržený Rossem, který předpokládá tři efekty rentiérského státu (rentiérský, represivní a modernizační) bránící rozvoji demokracie (viz podkapitola 1.2.2).

Rentiérský efekt bude dokazován analýzou sociálních a daňových politik.

Platnost represivního efektu bude měřena podílem *výdajů na armádu* vzhledem k HDP na základě údajů Stockholm International Peace Institute.

A konečně modernizační efekt bude hodnocen mírou urbanizace a vzdělání.

Vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o kvalitativní případovou studii a nikoliv o kvantitativní budou tyto údaje statistické povahy použity pouze jako nástroj pro kontrolu procesů vysledovaných rozborem procesu. Také nepředpokládáme, že všechny výše zmíněné údaje budou k dispozici pro celé sledované období.

Zde uvádíme předpokládané zprostředkující proměnné, které tvoří příčinný mechanismus:

- prolnutí ekonomických a politických elit
- nezdravá dominance a vliv politických stran
- distribuční finanční toky z příjmů rent prohlubují korupci a klientelismus
- chybné vládní politiky
- nízká motivace k provádění strukturálních reforem
- hierarchická struktura společnosti bránící rozvoji pluralismu

Jako rozhodující moment pro závislost na předchozím vývoji chápeme 70. léta, kdy došlo znárodněním ropného sektoru k jeho dramatické restrukturalizaci a skokovému nárůstu cen ropy na světových trzích. Krátkodobě vysoké ceny motivovaly ke znárodnění a vedly k nastavení chybných, dlouhodobě neudržitelných politik.

2.5 Kontrolní proměnné

Pro posílení vnitřní platnosti studie jsme zahrnuli dvě kontrolní proměnné – vliv regionu a celkovou ekonomickou vyspělost.

Inspirovali jsme se Herbem, který tvrdí, že případové studie jsou důležitou součástí výzkumu teorie prokletí přírodních zdrojů, ale měly by zahrnout slabá místa teorie. Negativní důsledky závislosti na ropě jako autoritářství, korupce, ekonomická stagnace jsou charakteristické jak pro rentiérské státy, tak i pro ostatní státy v regionu. Herb došel k závěru, že vliv regionu je nejdůležitějším faktorem, který determinuje úroveň demokracie.⁸³

Druhým slabým místem teorie je nejasná následnost rentiérství. Zastánci prokletí přírodních zdrojů tvrdí, že státy jsou chudé a nedemokratické, protože jsou rentiérské. Skeptici namítají, že státy jsou rentiérské, protože jsou chudé a nedemokratické. U ekonomicky slabých států je větší pravděpodobnost, že jejich ekonomikám bude dominovat těžební sektor, který podkope základy ostatních odvětví, což zpětně povede k zesílení závislosti na exportu nerostných surovin. Ilustrativní je využití příklad, kde vedle relativních poměrů postavíme reálná čísla. V roce 1996 byl příjem na obyvatele z exportu ropy v Angole nijak výjimečných 127 dolarů, příjmy z ropy nicméně tvořily 86 procent všech vládních příjmů. Naopak ve stejném roce v Norsku byly příjmy z ropy na obyvatele devatenáctkrát větší, přesto se podílely pouhými třinácti procenty na celkových příjmech státu.⁸⁴

Obě skeptické výhrady k teorii prokletí přírodních zdrojů zároveň vysvětlují, proč se prokletí vyhnuly státy jako Norsko, Velká Británie nebo USA.⁸⁵

Zhledem k těmto skutečnostem zahrneme do výzkumu dvě kontrolní proměnné, vliv regionu, který bude měřen pomocí dat poskytovaných organizací Freedom House a již dosažený celkový ekonomický rozvoj, který bude udáván příjmem na obyvatele.

⁸³ HERB, Michael. (2005). *cit.d.*, s. 311.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 303.

⁸⁵ ROSS, Michael L. (2001). *Does Oil Hinder Democracy?*, s. 344.

2.6 Výběr případu

Platnost teze, že závislost na exportu ropy brání demokracii bude testována na příkladu Venezuely v časovém období 1970 – 2010. Venezuelu je možno chápat jako specifický příklad, jelikož přes vysokou míru závislosti na exportu ropy vykazovala od 60. do počátku 90. let vysokou míru kvality demokracie, což bylo v přímém kontrastu s většinou zemí regionu. Mohlo by se tedy jevit, že Venezuela naopak vyvrací teorii, nicméně od 90. let můžeme sledovat sestupnou tendenci stability a demokratičnosti režimu.

Výběr případu je plně v souladu s názorem Rosse, který tvrdí, že většina dosavadních případových studií se věnovala regionu Blízkého východu, který ale není nejvhodnějším místem pro testování zkoumané teorie. Všechny na ropu bohaté státy na Blízkém východě se staly nedemokratickými ihned po získání nezávislosti a na to mohou mít vliv jiný specifika regionu (např.: někdy je jako překážka demokracie považován islám).⁸⁶

Venezuelu proto chápeme jako vhodný případ, nachází se v jiné části světa a má za sebou úspěšné demokratické období.

2.7 Interpretace a hodnocení platnosti

Jako hlavní úskalí bude chápána existence nepřeborného množství dalších proměnných ovlivňujících míru demokratizace a nemožnost jejich celistvého uchopení, proto nebude moci být posouzeno, jakým podílem se rentiérský charakter státu podílel na rozpadu demokracie, ale pouze, zdali platí předpokládaný kauzální vztah sám o sobě a jakým způsobem se projevuje.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 331.

3. Politický a ekonomický vývoj Venezuely

Empirickou část studie začneme rozborem historického vývoje Venezuely, abychom před analýzou samotného ropného sektoru nastínili širší politický a ekonomický kontext. Zaměříme se na období po roce 1958, ve kterém se po dohodě mezi hlavními politickými silami v Punto Fijo stala Venezuela demokratickým státem.

Venezuelská forma demokracie je označována termínem sjednaná demokracie (pacted democracy; democracia pactada), která vzniká vzájemnou shodou rozhodujících sil v určitém okamžiku a je definována předem stanovenými pravidly. V počátku čelil režim nepřátelům jak zprava (přívrženci předešlé diktatury Jimenéze), tak zleva (marxistická levice, která vedla ozbrojený boj). Nicméně během 60. let byly tyto antisystémové síly poraženy a začalo se mluvit o konsolidované demokracii. Fungující venezuelská demokracie ostře kontrastovala s autoritativními režimy ve zbytku Latinské Ameriky. Až do počátku 90. let byla dávána za vzor ostatním státům regionu a mezi politology byla téměř adorována⁸⁷.

Situace se začala dramaticky měnit k horšímu během devadesátých let, kdy po ekonomické krizi započaté v předcházejícím desetiletí a jejímu prohloubení v letech devadesátých dochází k rozpadu bipartismu a demokratické kultury jako takové.

Politicky nestabilní a ekonomicky neúspěšná poslední dekáda dvacátého století vyústila ve zvolení Hugo Chaveze prezidentem v roce 1998. Vládě Huga Chaveze nebudeme věnovat mnoho pozornosti. Pokusíme se dokázat, že tento většinou negativně hodnocený režim není příčinou úpadku venezuelské demokracie, ale jejím důsledkem. Téma vlády Huga Chaveze bylo již mnohokrát analyzováno, a to i v českém akademickém prostředí. My se navíc domníváme, že nástup a konsolidace režimu navzdory dlouhé demokratické tradici Venezuely lze pochopit jedině analýzou let předešlých, kterým bude primárně věnována pozornost.

V této práci se zaměříme na sedmdesátá, osmdesátá a devadesátá léta minulého století. V letech sedmdesátých byla demokracie již plně zkonsolidována a ekonomiky prosperovala, přesto – nebo právě proto - došlo k nevratným rozhodnutím a nastavení neudržitelných socioekonomických politik státu, které vyústily – dle našeho názoru - ve vážné problémy v dalších dekádách. V osmdesátých letech můžeme stále mluvit o funkční demokracii, nicméně ekonomika se začne dostávat do strukturální krize. V letech devadesátých se krize přelije i do politického systému, přestane existovat

⁸⁷ Např.: Levinova teze o venezuelské výjimečnosti (viz níže).

konsenzus mezi hlavními politickými silami i mezi politickou elitou a společností. Nefunkčnost demokratického systému založeného na širokém společenském konsensu a nedůvěra občanů v něj podkope základy a společenskou dohodu, na které byl režim vystaven a legitimizován. V této části se podíváme na tento vývoj podrobněji.

3.1 Venezuelská výjimečnost

Teze o venezuelské výjimečnosti (exceptional thesis) byla dominantním pohledem na demokratický vývoj Venezuely po roce 1958 do začátku devadesátých let, kdy se začala hroutit politická stabilita a naopak se začalo mluvit o „latinoamerikanizaci“, která měla značit ukončení výjimečného postavení v rámci regionu a návrat k politické nestabilitě a slabé ekonomice. Venezuela se od ostatních států Latinské Ameriky odlišovala vysokou sociální mobilitou, nízkou mírou politické polarizace, zvyšující se životní úrovní a vírou občanů v demokratický systém, která se projevovala vysokou účastí ve volbách.⁸⁸

Ustavení a konsolidace fungující demokracie je vysvětlována dvěma faktory:

a) sociálními změnami zapříčiněné těžbou a exportem ropy; b) konsenzem politický elit o tom, že demokracie je prospěšná pro všechny strany.

Ropa se ve Venezuele těžila ve velkém od 20. let dvacátého století a k největší akceleraci došlo během 50. a 60. let. Zahraniční ropné společnosti preferovaly Venezuelu před politicky výbušným a nepředvídatelným regionem Blízkého východu a investovaly v zemi ohromné finanční prostředky. Ropná orientace hospodářství silně ovlivnila sociální strukturu. Téměř vymizela třída rolníků, která v polovině padesátých let tvořila pouze desetinu populace, zatímco ještě ve dvacátých letech byl každý třetí Venezuelan zaměstnán v zemědělství. Ústup zemědělství byl vedle industrializace také zapříčiněn holandskou nemocí, která zdražovala export a umožnila levný přísun zemědělských plodin ze zahraničí. Venezuela měla nejmenší podíl rolnictva ze všech států Latinské Ameriky. Další sociální změnou byl vzestup nové střední třídy, která svým počtem převyšovala jak rolníky, tak i dělníky zaměstnané v ropném sektoru. Nově vznikající střední třída nacházela uplatnění ve státní byrokracii a ve službách,

⁸⁸ ELLNER, Steve; SALAS, T. M. (2005). *The Venezuelan Exceptionalism Thesis: Separating Myth from Reality*, s. 5.

průmyslový sektor byl malý a nerozvinutý. Sociální struktura determinovala politické prostředí, které odráželo zájmy a hodnoty středních tříd. Dominance střední třídy oslabovala jak radikálně levicové myšlenky obvykle nejvíce rezonující mezi chudými rolníky a dělníky, tak i postavení tradiční protidemokratické oligarchie, která zakládala svůj vliv a legitimitu na vlastnictví půdy a byla vázána na agrární charakter společnosti. Tyto změny v hospodářství a struktuře společnosti umožnily přechod k demokracii.⁸⁹

Před volbami v roce 1958 po svrnutí autoritářské vlády Marcosé Péreze Jiméneze podepsaly tři nejdůležitější politické strany dohodu v Punto Fijo (Pacto de Punto Fijo, Pact of Punto Fijo).⁹⁰ Jednalo se o sociálně demokratickou AD (Acción Democrática), křesťansko demokratickou COPEI (Comité de Organización Política Electoral Independente) a liberální URD (Unión Republicana Democrática), první dvě zmíněné politické strany se pravidelně střídaly u vlády a dominovaly venezuelské demokracii až do počátku 90. let.⁹¹ Pakt z Punto Fijo zavázal signatáře respektovat výsledek svobodných voleb, dodržovat nenásilnou debatu, účastnit se vzájemných jednání a sdílet politickou odpovědnost. Aktéři se dále dohodli postavit potenciálně konfliktní otázky stranou a koncentrovat se na řešitelné „technické“ problémy, ve kterých je možné dosáhnout konsenzu.⁹²

Následující demokratická vláda je charakterizována pěti klíčovými komponenty: 1) pakty a koalicemi; 2) shodou na základních systémových otázkách; 3) záměrnou programovou omezeností; 4) začleněním občanské společnosti, které je organizováno v rámci struktur politických stran a 5) vyloučením revoluční levice.⁹³

Přestože je Venezuela formálně federací, její jednotlivé subjekty disponují velmi omezenou autonomií a finančně jsou závislé na Caracasu, proto je moc koncentrována na federální úrovni⁹⁴. Ani systém brzd a protivah mezi výkonnou, legislativní a soudní mocí není příliš účinný a exekutiva jednoznačně dominuje. Ústava z roku 1961 ustanovila velmi silný prezidentský úřad s pravomocí vydávat dekrety. Vedle silného prezidenta byly mocnými aktéry i silně centralizované a disciplinované politické strany.

⁸⁹ KARL, Terry Lynn. (1987). *Petroleum and Political Pacts: The Transition to Democracy in Venezuela*, s. 66-71.

⁹⁰ Venezuela měla krátkou demokratickou zkušenost z období tzv. Trienio v letech 1945-1948. Politické síly, které se v roce 1948 postavily proti demokracii a podpořily Jiméneze, trpěly za jeho vlády represemi. Tato zkušenost vedla k přesvědčení, že pouze demokratický systém může zajistit mír a prosperitu.

⁹¹ Dále v textu bude užíváno zkratk z názvů stran ve španělštině. Jména stran je do češtiny možno přeložit jako Demokratická akce, Výbor pro nezávislou volební politickou organizaci a Demokratický republikánský svaz.

⁹² LEVINE, Daniel H. (1989). *Venezuela: The Nature, Sources, and Prospects of Democracy*, s. 257.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Do roku 1990 byli guvernéri jmenováni prezidentem.

Uzavřený centralizovaný volební systém, který nedává možnost voličům jakkoliv zasahovat do kandidátních listin, jejichž podoba je v režii stranických sekretariátů, dále posiluje postavení politických stran.⁹⁵

Vzhledem k tématu naší studie nás nejvíce zajímá postavení občanské společnosti. Na toto téma se obrátila pozornost během devadesátých let, kdy začalo být evidentní, že politické strany uzurpovaly příliš mnoho moci, když se jim podařilo zahrnout zájmové skupiny do svých struktur, díky čemuž nezůstal téměř žádný prostor pro rozvoj autonomní občanské společnosti nezávislé na státním aparátu a politických stranách.

K silné institucionalizaci vztahů mezi exekutivou a občanskou společností došlo během první demokratické vlády AD vedené Rómulem Betancourtem přezdívaném Otec venezuelské demokracie. Betancourt vytvořil téměř 330 poradních komisí, jejichž zástupci reprezentovali zájmové skupiny nebo třídy společnosti. Komise se zabývaly rozličnými tématy od chovu hospodářských zvířat až po znárodnění ropného sektoru. Reprezentanti zájmových skupin navrhovali zákony a radili prezidentovi společně se členy vlády. Ekonomicky definované zájmové skupiny, které reprezentovaly zaměstnance, zaměstnavatele a střední třídy, se účastnily jednání a spolurozhodování pětkrát častěji než zbylé nátlakové skupiny. Neokorporatistický charakter měla spolupráce se zájmovou organizací zaměstnavatelů FEDECAMARAS (Federación de Cámaras y Asociaciones de Comercio y Producción) a odborovou organizací CTV (Confederación Trabajadores de Venezuela). Všechny tyto formálně začleněné a uznávané organizace spoluvytvářely vládní politiky a využívaly svého vlivu při rozdělování příjmů z ropy. Naopak zájmové skupiny mimo tuto strukturu založené na ochraně lidských práv, regionálních zájmech, genderové rovnosti, právech původních obyvatel, atd. byly při rozhodování ignorovány.⁹⁶

Výjimečně silné politické strany kontrolovaly veškerý veřejný život odshora dolů. Pakty a smlouvy, které byly vyjednány mezi politickými stranami propojovaly veřejnou sféru širokou sítí formálních i neformálních vztahů a projevovaly se v každodenním rozhodování na všech úrovních.⁹⁷

Karl upozorňuje na negativa demokracií založených na vzájemné dohodě politických elit. Takováto dohoda na jednu stranu zjednoduší nalezení konsenzu

⁹⁵ *Ibid.*, 272-276.

⁹⁶ LEVINE, Daniel H.; CRISP, Brian F. (1998). *Democratizing the Democracy? Crisis and Reform in Venezuela*, s. 37.

ohledně státních politik a umožní samotné fungování systému. Na druhou stranu v dlouhodobé perspektivě zabraňuje participaci nově vznikajících aktérů a zájmů, které jsou vyloučeny z demokratického procesu, proto můžeme mluvit o „zamrzlé“ demokracii.⁹⁸

3.2. Ropný boom a bipartismus

Za zlatou éru, která se vyznačovala konsolidovanou demokracií, kterou neohrožovali nepřátelé zleva ani zprava a silnou ekonomiku, jsou považována sedmdesátá léta. Stranická soutěž probíhala mezi dvěma hlavními stranami AD a COPEI, které se pravidelně střídaly u moci. Žádné jiné straně se nepodařilo získat prezidentský úřad. Přehled prezidentů volených na pětileté období včetně jejich stranické příslušnosti ukazuje tabulka 1.

Tabulka 1. Venezuelští prezidenti.

Rok	Prezident	Strana	Procento hlasů
1968	Caldera Rafael	COPEI	29,1
1973	Pérez Carlos A.	AD	48,7
1978	Herrera Luis C.	COPEI	46,6
1983	Lusinchi Jaime	AD	58,4
1988	Pérez Carlos A.	AD	53,0
1993	Caldera Rafael	Convergencia Nacional ⁹⁹	30,5

Zdroj: Consejo Supremo Electoral.

Zejména mezi léty 1973 – 1982, kdy došlo ke skokovému navýšení ceny ropy na světových trzích, zaznamenala venezuelská společnost výrazné zlepšení životní úrovně. Sociální indikátory jako úroveň vzdělání, zdraví populace, naděje na dožití, dostupnost bydlení a sociálních služeb, dětská úmrtnost a zaměstnanost vykazovaly prudké zlepšení. Zejména dostupnost vzdělání se promítla do sociální mobility a relativně rovnoměrnému rozložení příjmů napříč venezuelskou společností.¹⁰⁰ Tento pozitivní

⁹⁷ LEVINE, Daniel H. (1994). *Goodbye to Venezuelan Exceptionalism*, s. 147.

⁹⁸ KARL, Terry Lynn. (1987). *cit.d.*, s. 88.

⁹⁹ Convergencia byla tvořena mnohými politickými hnutími, které se vymezovaly vůči tradičním stranám.

¹⁰⁰ LANDER, Edgardo. (2007). *Venezuelan Social Conflict in a Global Context*, s. 21.

vývoj byl nicméně podmíněn štědrá státní veřejnou politikou, která byla možná pouze díky obrovským příjmům z prodeje ropy¹⁰¹ a vzhledem k fluktuacím na globálních trzích byla dlouhodobě neudržitelná.

V sedmdesátých letech také došlo ke znárodnění ropného a ocelářského průmyslu. Znárodnění, ke kterému došlo v roce 1976 za vlády prezidenta Péreze, bylo dlouho deklarovaným cílem, který byl oslavován jako druhá deklarace nezávislosti. Byla to doba nekritické euforie, ve které se mluvilo o projektu „Velké Venezuely“, která již nepatří do Třetího světa ale je srovnatelná s demokratickými státy v Severní Americe a Evropě. Venezuela dokonce poskytovala rozvojovou pomoc chudším státům regionu.¹⁰²

„Velká Venezuela“ byla realizována národním plánem v letech 1976-1980, během kterého byly postaveny obrovské industriální komplexy a hydroelektrárny na řece Orinoko. Celkové investice činily 53 miliard amerických dolarů.¹⁰³

My se nicméně domníváme – v souladu s většinovým názorem analytiků -, že právě během sedmdesátých let došlo k prohloubení negativ sjednané demokracie a ekonomiky odvozené od ropy, která vyústila ve vážné problémy následujících let. Již přebujelý stát se stal přímým vlastníkem ropných, ocelářských, energetických, leteckých a telefonních společností. Stát kontroloval cenu běžných produktů a rozhodoval o lukrativních zakázkách pro privátní sektor.¹⁰⁴

V období mezi lety 1973-1983 sice vzrostly příjmy z ropy o 350%, ale veřejné výdaje se ve stejné době zvýšilo o 540% a výše státního dluhu dokonce o 2000%. Mezi lety 1983-1988 po pádu ceny ropy byla uznána neudržitelnost nastavených politik, přesto nedošlo k žádným strukturálním reformám, naopak bylo pokračováno ve vysokých státních výdajích, které však nedokázaly zvrátit snižování HDP. Osmdesátá léta jsou proto ve Venezuela stejně jako v celé Latinské Americe označována termínem „ztracená dekáda“.¹⁰⁵ Reálný HDP na obyvatele byl v roce 1985 o 25% nižší než v roce 1973 před ropným boomem a Venezuela zaznamenala nejdramatičtější rozšíření

¹⁰¹ Cena barelu ropy se zvedla ze 4 dolarů v roce 1973 na 30 dolarů v roce 1979.

¹⁰² BOECKH, Andreas. (2004). *Poder, petróleo y democracia*, s. 4-5.

¹⁰³ ALCÁNTARA, Manuel; FREIDENBERG, Flavia. (2006). *Desarrollo nacional, cambios de Gobierno y procesor electorales: América del Sur*, s. 93.

¹⁰⁴ MCCOY, Jennifer; SMITH, William. (1995). *Democratic Disequilibrium in Venezuela*, s. 123.

¹⁰⁵ ROJAS RODRÍGUEZ, Pedro. (2010). *Venezuela: del neoliberalismo al socialismo del siglo XXI*, s. 188-189.

chudoby ze všech států Latinské Ameriky mez mezi roky 1980 a 1990 (viz tabulka 3).¹⁰⁶

Ačkoliv vážné ekonomické problémy nastaly až v letech osmdesátých a rozpad demokratického systému o dekádu později, slovo krize bylo užíváno venezuelskými analytiky, kteří si uvědomovali neudržitelnost stávajícího systému, již od druhé poloviny sedmdesátých let. Prezident Herrera ze strany COPEI mluvil během své inaugurace v roce 1979 o zadlužené zemi a nutnosti provést strukturální reformy. Počáteční pokusy o reformu rentiérské ekonomiky a státních intervencí byly nicméně po dalším navýšení cen ropy na světových trzích opuštěny. Podobný scénář se opakoval i za vlády prezidenta Lusinchi, který sliboval rozpočtovou odpovědnost a škrty, přesto rostly státní výdaje po celých pět let jeho vlády.¹⁰⁷

Na politickém poli v sedmdesátých letech již plně dominovaly AD a COPEI. Mezi těmito dvěma stranami nebyly velké ideologické rozdíly, obě podporovaly znárodnění ropného sektoru, silné státní intervence do ekonomiky i štědrý sociální systém.¹⁰⁸

Obě strany je možno definovat jako *catch-all parties*¹⁰⁹, které se nacházejí ideologicky blízko středu a usilují o voliče napříč různými sociálními třídami.¹¹⁰

Oslabení většiny strukturálních konfliktních linií (structural cleavages) bylo podmíněno skutečností, že blahobyt všech segmentů společnosti od rolníků po podnikatelské vrstvy byl závislý na vládních výdajích a kontraktech. Druhým důvodem byla úspěšná modernizace státu, která vedla k masové urbanizaci a vymícení analfabetismu¹¹¹. Konfliktní linie mezi městy a venkovem a mezi vzdělanými a analfabety přestaly existovat. V osmdesátých letech zbývaly pouze dvě nepřítis silné konfliktní linie mezi chudými a zbytkem společnosti a mezi obyvateli Caracasu a ostatními částmi Venezuely. Jak AD tak i COPEI navíc dokázaly oslovit chudinu, aniž by její zájmy dominovaly ve stranickém rozhodování, a tak zabránily vzniku konkurenční strany, která by se zaměřila na tento segment společnosti. Nebývalý úspěch dvou hlavních stran v časech prosperity, který je možno měřit ziskem hlasů a volební

¹⁰⁶ MCCOY, Jennifer; SMITH, William. (1995). *cit.d.*, s. 128.

¹⁰⁷ ROMERO, Aníbal. (1997). *Rearranging the Deck Chairs on the Titanic: The Agony of Democracy in Venezuela*, s. 10.

¹⁰⁸ ELLNER, Steve; SALAS, T. M. (2005). *cit.d.*, s. 6.

¹⁰⁹ Strany pro všechny. Termín byl vymyšlen německým politologem Kirchheimerem a označuje strany, které příliš nelpí na ideologické vyhraněnosti a snaží se oslovit co největší počet voličů.

¹¹⁰ LEVINE, Daniel H.; CRISP, Brian F. (1998). *cit.d.*, s. 35.

¹¹¹ V roce 1950 žilo 56% venezuelské společnosti na venkově a 49% Venezuelanů neumělo číst a psát, v roce 1990 žilo na venkově pouze 15% a analfabeti tvořili pouze 7% obyvatel. (Myers, s. 509)

účastí, se nicméně obrátil proti nim a celému demokratickému systému, se kterým tyto strany splývaly po dramatickém zhoršení životní úrovně velké části Venezuelanů. Hněv společnosti se obrátil právě na dvě dominantní strany, které byly vnímány jako hlavní viníci ekonomického úpadku.¹¹² Rozpad bipartismu na počátku devadesátých let a jeho hegemonie v letech předešlých ukazuje tabulka 2. Růst chudoby je shrnut v tabulce 3.

Tabulka 2. Prezidentské volby.

Rok	Procento hlasů obdržené po kandidáty AD a COPEI dohromady (v %)	Volební účast (v %)
1973	85,4	90
1978	89,9	88
1983	91,5	88
1988	92,9	82
1993	46,6	51

Zdroj: LEVINE, CRISP. (1998). *Democratizing the Democracy?*, s. 35 a Consejo Supremo Electoral.

3.3 El Gran Viraje

El Gran Viraje (Velký obrat) je termín, který označuje klíčovou strukturální reformu ekonomiky započatou v roce 1989. Za pomoci Mezinárodního měnového fondu a Světové banky měl být opuštěn model neproduktivní rentiérské ekonomiky se silným podílem státu a aplikace (neo)liberálních ekonomických politik známá také pod termínem Washingtonský konsenzus¹¹³ měla vést k vybudování zdravé produktivní konkurenceschopné ekonomiky. My se domníváme, že příliš dogmatické lpění na léčbě šokovou terapií a opomíjení politických a sociálních důsledků nově přijatých ekonomických strategií vedlo v krátkodobém horizontu k růstu chudoby a sociálních nerovností, což přispělo ke snížení podpory zavedených stran a demokratického režimu jako takového.

¹¹² MYERS, David J. (1998). *Venezuela's Political Party System. Defining Events, Reactions and the Diluting of Structural Cleavages*, s. 508-515.

¹¹³ Washingtonským konsenzem je míněn soubor ekonomických nařízeních, který tvoří standardní reformní balíček pro rozvojové státy na pokraji státního bankrotu podporovaný Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou. Jádrem tvoří makroekonomické politiky liberalizace mezinárodního obchodu, privatizace státních podniků, daňová reforma, snížení státních výdajů a měnová a fiskální disciplína. Cílem těchto politik je minimalizovat roli státu v ekonomice a posílit působení tržních sil. Kritici pro-

Dříve než se podíváme na strukturální reformy si shrneme klíčové momenty, které jsou identifikovány s koncem „venezuelské výjimečnosti“. Jeden z autorů termínu venezuelské výjimečnosti Levine vymezuje úspěch Venezuely třemi faktory: 1) trvalým ekonomickým růstem a sociální rovností 2) silným a centralizovaným státem, který je závislý na příjmech z ropy a 3) výjimečně silnými politickými stranami, které kontrolovaly veřejnou sféru odshora dolů. Všechny tyto podmínky stability venezuelské demokracie přestaly existovat. Ekonomický růst a relativní rovnost příjmů byly podkopány měnovou devalvaci v únoru 1983¹¹⁴ a následnou dlouhodobou stagnací ekonomiky, vysokou inflací a růstem chudoby. Masové násilné protesty v únoru 1989 známé jako *caracazo* (viz níže), jejich brutální potlačení silovými složkami státu a dva pokusy o vojenský převrat v roce 1992 znamenaly konec silného demokratického státu, sociálního smíru a depolitizované a kontrolované armády. A konečně vítězství Caldery v prezidentských volbách roku 1993, který byl podporován koalicí různorodých politických uskupení a svou kampaň postavil na kritice stranické politiky ukončilo hegemonii dvou hlavních politických stran.¹¹⁵

Většina venezuelské veřejnosti byla přesvědčena, že za problémy země mohou pouze politické elity, že stát je díky prodeji ropy dostatečně ekonomicky zaopatřen a že problémy jsou způsobeny korupcí, proto byli Venezuelané velmi kritičtí k bolestivým strukturálním reformám, které chápali jako nepotřebné a nebyli ochotni je akceptovat.

Romero se domnívá, že velkou část odpovědnosti za venezuelské problémy nesou běžní občané, kteří si navykli na štědré sociální politiky a rentiérský charakter státu a stali se obětí strachu z konkurenčního a soutěživého prostředí, které panuje v produktivní ekonomice. Odmítali přijmout, že dlouhodobý materiální blahobyt je možné zajistit pouze zdravou ekonomikou postavené na soutěživosti.¹¹⁶

Do počátku roku 1989 byla veřejnost pasivní a jejich postoj shrnuje Romero větou „země je na nesprávné cestě, ale já se mám dobře“. S větou: „My lidé jsme částečně odpovědní za to, co se stalo s naší zemí“, souhlasilo v roce 1989 pouze 4% respondentů.¹¹⁷

Naprostá většina občanů byla pevně přesvědčena, že Venezuela je díky ropě velmi bohatou zemí, a proto nepotřebuje žádné strukturální reformy. K vysvětlení

tržních přístupů uplatňovaných v rámci Washingtonského konsenzu užívají pejorativní termíny tržní fundamentalismus a neoliberalismus.

¹¹⁴ Nutnost devalvovat měnu byla způsobena pádem cen ropy na světových trzích.

¹¹⁵ LEVINE, Daniel H. (1994). *cit.d.*, s. 147-147.

¹¹⁶ ROMERO, Aníbal. (1997). *cit.d.*, s. 19.

ekonomických problémů v zemi sloužil „mýtus korupce“. Romero nepopírá, že korupce v zemi existovala a byla velmi vážným problémem, ale skutečnost, že se stala jediným vysvětlením všech veřejných problémů (závislost na ropě, neudržitelné státní politiky, růst chudoby, inflace, populismus, atd.) vnímá jako nebezpečné zjednodušení složité ekonomické a politické reality, které dále podkopávalo víru v demokracii. Venezuelané byli přesvědčeni, že Venezuela je velmi bohatou zemí, toto bohatství patří všem občanům a rovnoměrná distribuce bohatství je otázkou sociální spravedlnosti. Vláda nerozděluje spravedlivě bohatství země, protože je zkorumpovaná a bohatství rozkrádá. Lidé se domnívali, že pokud bude korupce eliminována, bude dostatek zdrojů pro všechny a Venezuela se opět stane prosperující zemí. Překvapující je zjištění, že v zemi, kde se do počátku 90. let mohli lidé těšit bezplatnému školství a zdravotnictví, nejnižší ceny benzínu na světě a dotovaných cen mnoha základních produktů (sic), pocíťovalo pouze 27 procent respondentů osobní prospěch z ropného bohatství.¹¹⁸

Oba dva prezidenty vládnoucí v letech 1989-1998 mnohé spojuje. Pérez zvolený v roce 1988 i Caldera, který do prezidentského úřadu nastoupil roku 1993, již Venezuele vládli na konci 60. a během 70. let (viz tabulka 1). Oba získali sympatie díky nostalgii s dobou ekonomické prosperity, s kterou byli spojováni a byli do nich vkládány naděje na pozitivní změnu, které se však nenaplnily. Nejdůležitějším spojníkem nicméně bylo, že oba prezidenty vedli svoji volební kampaň v duchu antineoliberálního diskurzu, aby – jakmile se dostali do úřadu – začali prosazovat liberální přístupy strukturálních reforem v ekonomice státu.¹¹⁹ Tato skutečnost nemohla podpořit víru v demokratický režim, který byl do této doby legitimizován i svojí státností a předvídatelností. Pérez se brzy po nástupu do svého úřadu přiklonil k ambiciózním strukturálním reformám, jejichž cílem nebylo nic menšího, než transformovat desítky let trvající ekonomický nacionalismus a ekonomiku řízenou státem na tržně orientovanou ekonomiku s minimálním podílem státu.

Bezprostředním motivem pro změnu byla krize platební neschopnosti v roce 1988. Vyhlášení politiky Velkého obratu, která obsahovala masivní devalvací měny, obchodní liberalizaci, privatizaci, finanční deregulaci a konec dotovaných cen, vyvolalo masové spontánní protesty v hlavním městě Caracasu, pro které se ujal termín

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 15.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 20-21.

¹¹⁹ ROJAS RODRÍGUEZ, Pedro. (2010). *cit.d.*, s. 192.

caracazo¹²⁰. Následné brutální potlačení silovými složkami vyústilo v 350 lidských obětí – největší krveprolití od konce guerillové války v šedesátých letech.¹²¹

Strukturální reformy měly bezprostřední dopad na životy většiny Venezuelanů. Zrušení dotovaných cen a bezplatných veřejných statků se ihned odrazilo v kupní síle a ekonomických možnostech národa.¹²²

Přes některé dílčí ekonomické úspěchy došlo v letech 1990-1998 ke snížení HDP na osobu o 2,7 %, sestupný trend v období 1973-1988, který se projevil v 15% snížení příjmu na osobu, tedy nebyl – přes nepopíratelné zmírnění trendu – odvrácen.¹²³

Tento negativní vývoj akceleroval růst chudoby a vedl také k prohloubení nerovnoměrnosti rozdělení příjmů. Oba trendy ukazují tabulky 3 a 4.

Tabulka 3. Vývoj chudoby ve Venezuele.

Rok	Chudoba (v % populace)	Kritická chudoba (v % populace)
1975	26,1	17,3
1978	23,0	5,9
1981	29,4	8,6
1984	37,2	11,9
1987	49,3	18,1
1990	68,9	30,7
1993	60,1	25,8
1996	77,1	45,4
1999	57,2	26,8
2002	67,3	33,2

Zdroj: MAINGON, Thais. (2006). *Venezuela: Deslegitimación y Colapso del Sistema de Partidos*, s. 70.

¹²⁰ Impulsem pro masové nepokoje byla deregulace ceny pohonných hmot a následné skokové navýšení ceny dopravy.

¹²¹ JOHN, Jonathan Di. (2005). *Economic Liberalization, Political Instability, and State Capacity in Venezuela*, s. 109 a 114.

¹²² PARAMIO, Rudolfo. (2006). *Crisis y cambio del modelo económico*, s. 33.

¹²³ *Ibid.*, s. 110-111.

Tabulka 4. Distribuce příjmů ve Venezuele.

Období	Podíl platů na národních příjmech (v %)	Podíl firemních zisků, dividend, rent a úroků na národních příjmech (v %)
1970-80	49	51
1980-90	46	54
1990-98	36	64

Zdroj: Banco Central de Venezuela, převzato z: JOHN. (2005). Economic Liberalization, and Political Instability in Venezuela, s. 112.

Ekonomické indikátory nebyly příznivé ani v případě míry investic. Redukce role státu v ekonomice nevedla v případě Venezuely k bezpečnějšímu prostředí atraktivního pro soukromé investory, které předpokládají zastánci tržních reforem a minimálního státu. Míra privátních investic byla v devadesátých letech vůbec nejnižší od poloviny století.¹²⁴ Míru investic ukazuje tabulka 5.

Tabulka 5. Míra investic.

Období	Všechny investice jako procento HDP			Investice do neropných sektorů jako procento HDP		
	Celkové	Veřejné	Soukromé	Celkové	Veřejné	Soukromé
1950-60	27,7	10,5	17,2	34,8	16,9	17,8
1960-70	24,2	8,4	15,8	26,1	9,1	17,0
1970-80	34,4	10,8	23,6	36,8	9,6	27,2
1980-88	21,3	10,6	10,7	22,5	8,7	13,8
1989-98	15,8	9,9	6,9	13,7	5,6	8,1

Zdroj: Banco Central de Venezuela, převzato z: JOHN. (2005). Economic Liberalization, and Political Instability in Venezuela, s. 112.

Reformní politiky byly uplatněny i v klíčovém ropném sektoru. Tzv. apertura petrolera (otevření ropného průmyslu) byla zahájena Pérezem, ale plně provedena byla až za vlády Caldery. Tomuto tématu se věnují podrobněji následující kapitoly.

Strukturální Pérezovi reformy nebyly nepopulární pouze mezi běžnými občany, ale i uvnitř strany AD, za kterou byl zvolen a mezi vojenskými důstojníky. Pérezova vláda se vzdálila stranickým funkcionářům AD. Rozhodovací proces začal být plně nezávislý na zájmových sdruženích dříve silně integrovaných do rozhodovacích struktur i na politické straně samotné. Dvě třetiny ministrů v Pérezově vládě byli technokratičtí experti bez stranické příslušnosti. Prezident i jeho tým navíc nadužívali expresivní

výrazy typu „dinosauři, nepřizpůsobiví a zbabělci“ na adresu oponentů uvnitř AD i mimo ni.¹²⁵

John se domnívá, že necitlivá, dogmatická aplikace pro-tržních strukturálních reforem, která nebere v potaz historické, politické a sociální souvislosti, nemůže naplnit do ní vkládaná očekávání. Příliš mechanické snižování role státu může ochromit i jeho regulativní funkci (která je nutná a žádoucí i podle zastánců liberálních strukturálních reforem) s negativními důsledky na politickou stabilitu a sociální soudržnost. Liberální makroekonomická stabilizace je problematická i vzhledem k rentiérským společnostem. Bylo přehlíženo, že masivní finanční deregulace a privatizace v krátkém časovém období vytváří nové „renty“, které zvětšují prostor pro korupci a monopoly, obzvláště, pokud jsou tyto procesy prováděny v prostředí, ve kterém již existuje vysoká míra korupce a klientelismu.¹²⁶

Podle indexu ekonomických svobod nedošlo ani po liberálních strukturálních reformách k nastavení prostředí, které by bylo vhodné k podnikání. V roce 1997 se Venezuela umístila na 23 místě z 25 států hodnocených v regionu Latinské Ameriky a Karibiku, za Venezuelou se umístily pouze Haiti a Kuba.¹²⁷

Na konci této podkapitoly se přesuneme od ekonomických reforem k politické nestabilitě. V roce 1992 se stal prezident Pérez nejméně populárním prezidentem v historii venezuelské demokracie, když ho podporovalo pouhých 6% obyvatel. A to za situaci, kdy si zneprátelil jak svojí domovskou politickou stranu, tak i armádu.¹²⁸

V roce 1992 vyústila rostoucí politická polarizace ve dva pokusy o vojenský státní převrat. Širší politické důsledky včetně rozsáhlé lidové podpory¹²⁹ puče vyvolal pouze první z nich uskutečněným hnutím MBR-200 (Movimiento Bolivariano Revolucionario 200) vedené Hugem Chávezem 4. února. Politická nestabilita odrazovala zahraniční subjekty investovat ve Venezuele. Šest měsíců po pokusu o převrat byl odvolán prezident Pérez pomocí mechanismu impeachment.¹³⁰

¹²⁴ *Ibid.*, s. 112.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 115.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 118-119.

¹²⁷ COKER, Trudie O. (1999). *Globalization and State Capital Accumulation. Deteriorating Economic Rights in Venezuela*, s. 87.

¹²⁸ ROMERO, Aníbal. (1997). *cit.d.*, s. 15.

¹²⁹ Asi minutová řeč Huga Cháveza v televizi měla obrovský ohlas u veřejnosti. Vznikaly oslavné písně a básně o Chávezovi a stal se módní ikonou na plakátech, tričkách, dětských hračkách i karnevalových kostýmech.

¹³⁰ MYERS, David J. (1998). *cit.d.*, s. 511.

Po přechodné vládě prezidenta Velásqueze byl v roce 1993 zvolen Caldera již na otevřeně protistranické volební platformě. Nově zvolený prezident pokračoval v trendu nastoleném Pérezem. Byl si více vědom nebezpečí, které může představovat armáda, proto si její podporu zajistil skokovým zvýšením platů vojákům, kteří za jeho vlády pobírali vůbec nejvyšší platy ve venezuelské historii.¹³¹ Dalším taktickým krokem bylo propuštění Huga Chaveze z vězení, který byl díky podpoře části veřejnosti, která ho viděla jako mučedníka viděn jako hrozba demokracie. Na svobodě měl pro režim představovat menší nebezpečí.¹³²

3.4 Hugo Chávez

Hugo Chávez přesvědčivě zvítězil v prezidentských volbách v roce 1998 se svým Hnutím V. republiky (Movimiento V. República) se ziskem 56,2% hlasů. Hnutí V. republiky bylo širokým seskupením různorodých politických sil, které spojovala zejména deziluze z vývoje let devadesátých a odpor k liberálním strukturálním reformám. Nespokojené občany dokázalo hnutí oslovit svým kritickým apelem a příslibem alternativního socioekonomického modelu. Posunutí dříve středových stran AD a COPEI směrem doprava a jejich naprostá diskreditace vytvořila politické vakuum, kterého umě využil charismatický Hugo Chávez, který byl velmi oblíbený zejména u hůře situovaných Venezuelanů. Završení úpadku dvou hlavních stran výmluvně ilustrovala jejich neschopnost navrhnout kvalitního protikandidáta. AD ve volbách reprezentoval nevýrazný vysloužilý politik Luis Alfaro Lucero, COPEI nominovala bývalou královnu krásy Irene Saenz.¹³³

Hned následující rok se Chávezovi podařilo prosadit novou ústavu, která mimo jiné posiluje prezidentský úřad pravomocí vydávat dekrety, rozšiřuje a posiluje nástroje přímé demokracie a detailně upravuje postavení státu v ekonomice. V roce 2000 se

¹³¹ ROMERO, Aníbal. (1997). *cit.d.*, s. 28-30.

¹³² LEVINE, Daniel H. (1994). *cit.d.*, s. 178.

¹³³ ELLNER, Steve; SALAS, Tanker Miguel. (2007). *Introduction: New Perspectives and the Chávez Phenomenon*, s. xiv.

nechal bývalý důstojník znovu zvolit podle nové ústavy s ještě lepším výsledkem než v minulých volbách. V následujícím roce po schválení některých kontroverzních zákonů ztratil většinu v parlamentu a čelil zesílenému tlaku opozice. Jeho vláda prošla těžkým obdobím v letech 2001 – 2003, podařilo se mu však ustát jak státní převrat organizovaný opozicí, tak i půlroční stávkou a referendum o jeho setrvání v úřadu. Po ekonomických ztrátách způsobené stávkou se v roce 2003 ekonomice, zejména díky zvyšujícím se cenám ropy na světových trzích, začalo dobře dařit a Chávez tak vyšel ze střetů s opozicí posílen.¹³⁴

Chávezův režim je posilován vysokými cenami ropy na světových trzích, jejichž ceny se zvedly ode dna v roce 1998 a dosáhly svého vrcholu v roce 2008 před vypuknutím světové finanční krize.¹³⁵ Příjmy z ropy jsou využívány na štědré sociální programy. V oblasti školství, zdravotnictví a potravinové podpory se zvedl podíl státních výdajů z 8,2% v roce 1998 na 13,6% v roce 2006. V těchto údajích nejsou započítány sociální programy financované státní ropnou společností PDVSA (Petróleos de Venezuela, S.A.)¹³⁶, jejíž sociální podpora tvořila 20,9% HDP v roce 1996. Celkové sociální výdaje v přepočtu na obyvatele se zvedly mezi lety 1998 a 2006 o 314%.¹³⁷

Z pohledu demokratických standardů byl po nástupu Cháveze k moci prohlouben trend omezování občanských a politických svobod započatý v devadesátých letech (vývoj znázorňuje tabulka 6). Došlo k dramatickému posílení role státu v ropném odvětví i zbytku ekonomiky a snížení vlivu politických stran a restrikcím na jejich financování.¹³⁸ Do června roku 2010 bylo vyvlastněno 150 národních i zahraničních firem v ropném sektoru, strojírenství, finančnictví a službách. Současně se znárodnováním jsou zaváděny nové formy sociálního kolektivního vlastnictví.¹³⁹

Zpráva Freedom House tvrdí, že samotný volební proces je svobodný a regulérní, ale v předvolebním čase jsou zvýhodňováni vládní kandidáti na úkor opozičních a veškerá státní moc je koncentrována v rukou exekutivy. Dále dochází k omezování vlastnických práv, svobody tisku a shromažďování a nezávislosti soudní moci. Stále vážnějším problémem se stává nekontrolovaný růst násilí. Pozitivní

¹³⁴ NACHTIGALLOVÁ, Mariana. (2006). *Venezuela*, s. 358-364.

¹³⁵ 3. července 2008 se barel ropy prodával za rekordních 145,29 USD (Williams, 2011).

¹³⁶ PDVSA a vývoj cen ropy bude analyzován v následující kapitole.

¹³⁷ HAMMOND, John L. (2011). *The Resource Curse and Oil Revenues in Angola and Venezuela*, s. 368.

¹³⁸ MAYA LÓPEZ, Margarita. (2008). *Venezuela: Hugo Chávez y el Bolivarianismo*, s.63

¹³⁹ ROJAS, Pedro Rodriguez. (2010). *cit.d.*,s. 195-196

hodnocení zaznívá pouze na adrese posunu v právech původních obyvatel a posílení ženských organizací.¹⁴⁰

Tabulka 6. Úroveň demokracie - Freedom House.¹⁴¹

Rok	1973	1980	1985	1990	1995	2000	2003	2006	2011
Hodnocení	4	3	3	4	6	8	7	8	10

Zdroj: Freedom House. World Comparative and Historical Data. dostupné z: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>

¹⁴⁰ FREEDOM HOUSE. (2011). *Country Report: Venezuela*. dostupné

z: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2011&country=8163>

¹⁴¹ Informace o hodnocení viz podkapitola 2.3. Od roku 1992 přestala být Venezuela považována za „svobodnou“ zemi a spadla do kategorie „částečně svobodná“.

4. Ropný sektor

V této kapitole se podíváme zblízka na specifika a vývoj ropného odvětví ve Venezuele. Podle teorie prokletí přírodních zdrojů může mít tento sektor ekonomiky ve státech závislých na exportu ropy výrazný vliv na celkovou ekonomickou kondici a typ režimu. V první řadě budeme analyzovat interakci státu s nadnárodními ropnými společnostmi (do znárodnění), poté vztahy mezi hlavními aktéry a institucemi uvnitř Venezuely a možný vliv cen ropy na světových trzích na tento vývoj. Nadnárodní ropné firmy (aktéry) i cenu ropy (faktor) chápeme jako exogenní veličiny, které jsou do značné míry nezávislé na rozhodovacím procesu uvnitř státu. V tomto smyslu se odlišují od endogenních důsledků ropného prokletí jako jsou korupce, zadlužování, klientelismus, atd., které vznikají uvnitř státu, který má značný vliv na potírání nebo podporu těchto negativních tendencí. Jsme si vědomi jistého analytického zjednodušení, neboť i exogenní vlivy mohou být částečně ovlivněny politikou státu (např.: činnost nadnárodních firem může být právně regulována), přesto těžiště rozhodování u zahraničních firem leží mimo dosah národních států. Podobně je tomu s cenou ropy na mezinárodním trhu, která je ovlivňována nepřeborným množstvím proměnných.¹⁴²

Je evidentní, že zahraniční ropné společnosti přestanou existovat jako exogenní faktor v okamžiku jejich znárodnění. Vzhledem k použití metody závislosti na předchozím vývoji však chápeme rozhodující okamžik – v našem pojetí znárodnění – jako determinant dalšího vývoje. Samotný akt znárodnění je tedy jedním z možných důsledků interakce mezi státem a ropnými společnostmi. Vzhledem k tomuto je druhořadé, že nadnárodní firmy přestanou existovat jako vnější aktér. Důležité je, že samotná jejich přítomnost měla vliv na rozhodovací proces a umožnila znárodnění, které následně vedlo k restrukturalizaci institucionálních a mocenských vztahů uvnitř ropného sektoru. Právě strukturálním změnám vztahů vyvolaných znárodněním bude věnována primárně pozornost. Jinými slovy není důležité, že nadnárodní firmy přestanou působit na území státu, ale že zde působily v době přeměny vlastnických vztahů.

Předtím než se však podíváme na historický vývoj, si nejprve charakterizujeme některá specifika ropného průmyslu. Poté se podíváme na historický vývoj vedoucí k znárodnění ropného průmyslu a na následující období. Ve Venezuele převládají dvě

¹⁴² Někteří autoři se domnívají, že producentské státy mohou ovlivnit cenu ropy na světových trzích redukcí produkce, zejména pokud dochází k vzájemné koordinaci v rámci organizace OPEC. My toto přesvědčení nesdílíme a níže vysvětlíme proč chápeme OPEC jako bezzubou organizaci.

vzájemně protichůdné interpretace toho, jak znárodnění ovlivnilo následující vývoj. Přes diametrálně odlišnou interpretaci důsledků a nepřekonatelné ideologické rozdíly se shodují na tom, že znárodnění mělo neblahý dopad na ekonomiku i politiku. I tento konsenzus na negativním hodnocení nás přiměl analyzovat tuto historickou událost jako přelomovou skutečnost a využít metodu závislosti na předchozím vývoji.

4.1. Specifické rysy ropného sektoru

Jak již bylo zmíněno v předešlých částech textu ropa je energií strategického významu a není jí možné v současnosti ani blízké budoucnosti nahradit jiným zdrojem energie. Klíčové postavení ropy v současné ekonomice má dalekosáhlé důsledky jak pro odběratelské, tak i pro producentské státy. Druhá skupina států je ovlivněna i technickými charakteristikami spjatými s těžkou a exportem a na ty se podíváme teď.

Ropný průmysl je možno rozdělit na dva směry – *upstream* a *downstream*. *Upstream* tvoří hledání a rozvoj nových nalezišť, *downstream* sestává ze zpracování surové ropy na různé produkty, rafinace ropy a distribuce ropných produktů klientům a koncovým zákazníkům. Oba spojuje kapitálová náročnost. Hledání a rozvoj nových nalezišť je finančně velmi nákladné, navíc není zaručena návratnost takto vynaložených prostředků. Na druhou stranu udržování činnosti již objeveného ropného pole s dostavěnou infrastrukturou vyžaduje zlomek počátečních nákladů. Stejná logika platí i například při stavbě a provozu rafinérií.¹⁴³

V nalézání nových ropných polí jsou obecněji úspěšnější soukromé ropné firmy než ty vlastněné státem. Na rozdíl od státních společností většinou působí ve více státech najednou, proto mají větší zkušenosti z geologických průzkumů v různých typech přírodního prostředí a vzhledem ke svému globálnímu charakteru mohou lépe kompenzovat utopené finanční prostředky při neúspěšném hledání. Další výhodou pro objevování nových nalezišť je působení více firem v daném státu, neboť je možné

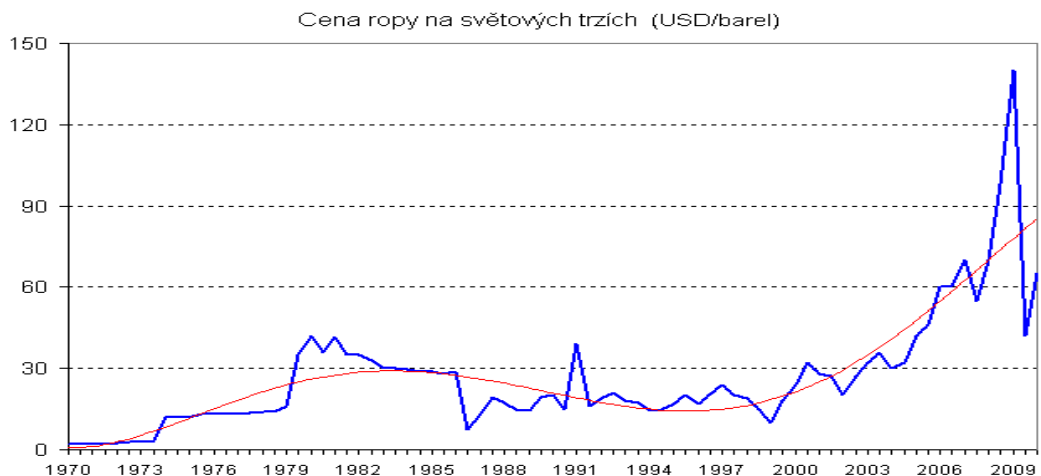
¹⁴³ MORSE, Edward L. (1999). *A New Political Economy of Oil*, s. 2.

objevit naleziště i tam, kde bylo již dříve neúspěšně hledáno jiným subjektem. Platí tedy přímá úměra mezi množstvím firem a pravděpodobností úspěšných objevů.¹⁴⁴

Ropný průmysl je finančně nejnáročnějším hospodářským odvětvím (měřeno počtem zaměstnanců potřebných k vyprodukování milionu dolarů zisku), které zároveň zaměstnává relativně málo lidí, u kterých je navíc vyžadován vysoký stupeň kvalifikace. Důsledkem je vznik „pracovní aristokracie“ vysoce kvalifikovaných zaměstnanců v ropném průmyslu, kteří jsou do velké míry izolováni od zbytku společnosti.¹⁴⁵

Snad nejdůležitějším rysem je vysoká volatilita ceny ropy na světových trzích, která je dvojnásobná vzhledem k volatilitě ostatních nerostných zdrojů. K nárůstu volatility došlo až v druhé polovině sedmdesátých let, do té doby byla cena ropy relativně stabilní. Vývoj ceny ropy ilustruje graf 1.

Graf 1. Cena ropy na světových trzích. 1

Zdroj: Euroeconom.cz, dostupné z: <http://www.euroekonom.cz/grafy-energie-data-img.php?type=cena-ropy>

4.2 Vývoj ropného sektoru

V této podkapitole se nejprve podíváme na dobu, ve které ve venezuelském ropném sektoru dominovaly zahraniční společnosti, poté zaměříme pozornost na znárodnění ropného průmyslu a nakonec porovnáme dvě převládající interpretace na působení státní ropné společnosti PDVSA (viz níže).

¹⁴⁴ PHILIP, George. (1982). *Oil and Politics in Latin America. Nationalist Movement and State Companies*, s.481-482.

4.2.1 Éra zahraničních ropných společností

Venezuela byla největším exportérem ropy na světě po dobu 43 let v období 1928 – 1970.¹⁴⁶ Takového úspěchu dosáhla souhrou několika rozhodujících faktorů. Geografickou blízkostí k USA, relativně slabým nacionalistickým náladám uvnitř státu a z nich vyplývající možnosti najít oboustranně výhodný konsenzus mezi zahraničními společnostmi a státem. Oblíbenost Venezuely velkými zahraničními společnostmi byla posílena po vyvlastnění ropného sektoru v Mexiku v roce 1938 za vlády prezidenta Lázaro Cardenase. Venezuela tak po dlouho dobu absorbovala většinu přeshraničních investic do ropného sektoru.¹⁴⁷

Ve Venezuele působily tři velké zahraniční ropné společnosti, americké Creole Petroleum Corporation (Standard Oil of New Jersey)¹⁴⁸ a Mene Grande (Gulf Oil)¹⁴⁹ a britsko-nizozemská Royal Dutch Shell.¹⁵⁰

Venezuela dokázala v období mezi třicátými a sedmdesátými léty přitáhnout dostatek zahraničních investic nutných pro rozvoj ropného průmyslu a zároveň navyšovat finanční příjem státu plynoucí z těžby a exportu ropy. Právní úpravy mezi státem a zahraničními společnostmi sloužily jako vzor v ostatních producentských státech.

Zahraniční ropné společnosti si plně uvědomovaly svojí neoblíbenost mezi populací producentských států a obávaly se opakování mexického scénáře v dalších státech. Jejich pozice byla umírněná, preferovaly nalezení konsensu při vyjednávání s vládami před přímou konfrontací. Byly ochotny platit stále vyšší daně a koncesionářské poplatky, navyšovat mzdy zaměstnancům a uzavírat smlouvy na kratší dobu, aby mírnily radikální nálady ve společnosti, které mohly ohrozit jejich zájmy. Našly mnoho spojenců ve Venezuele, kteří se také obávali překotných řešení, které by mohly mít negativní dopad na ekonomiku státu.¹⁵¹

Národním orgánem, který měl dohlížet na činnost zahraničních firem a hájit zájmy státu bylo Ministerstvo energií a důlní činnosti (Ministerio de Energía y Minas).

¹⁴⁵ KARL, Terry Lynn. (2004). *Oil-Led Development: Social, Political, and Economic Consequences*, s. 663 a 665.

¹⁴⁶ MOMMER, Bernard. (2001). *Fiscal Regimes and Oil Revenues in the UK, Alaska and Venezuela*, s.20

¹⁴⁷ SALAS, Tinker Miguel. (2007). *U.S. Oil Companies in Venezuela: The Forging of an Enduring Alliance*, s.41-42.

¹⁴⁸ Dnes součástí společnosti ExxonMobil.

¹⁴⁹ V roce 1985 byl Gulf Oil koupen firmou Chevron Corporation.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 36.

¹⁵¹ *Ibid.*, 35-54.

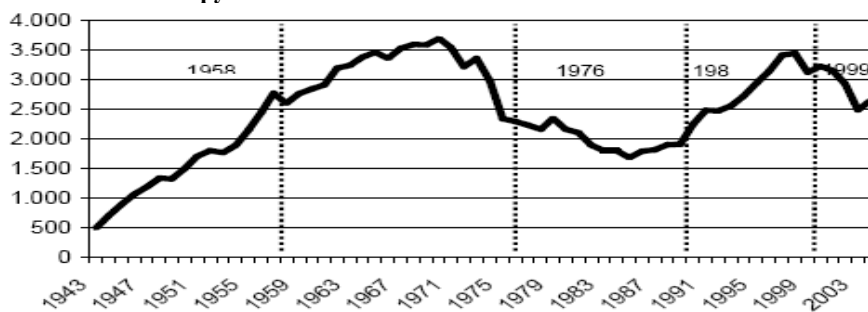
Ministerstvo bylo přejmenováno během vlády Huga Cháveze na Ministerstvo lidové moci pro ropu a důlní činnost (Ministerio de Poder Popular de Petróleo y Minería).¹⁵²

Nejvýznamnější právní úpravou regulující činnost zahraničních firem na venezuelském území byl ropný zákon z roku 1943 (Ley de Hidrocarburos de 1943). Přijetí zákona předcházelo dlouhodobé a věcné vyjednávání mezi politiky a ropnými společnostmi. Velkým přínosem zákona bylo vytvoření jednotného právního základu pro udělování koncesí a forem odvodů peněz do státní kasy. Do této doby neexistovala plošná pravidla a každá firma a koncese se řídila jinými pravidly. Nejdůležitější však bylo, že zákon posiloval pozici Venezuely jako vlastníka nerostných zdrojů a zaručoval státu minimálně 50ti procentní účast na ziscích z exportu ropy. Zákon navíc ukládal povinnost rafinovat venezuelskou ropu na území státu, která byla do té doby zpracovávána v Nizozemských Antilách. Vybudování rafinérského komplexu a následná rafinace vedla k velkému nárůstu pracovních míst. Zákon se stal mezinárodně známým jako dohoda „padesát na padesát“ a podobné právní úpravy byly brzy po vzoru Venezuely přijaty i v jiných producentských státech.¹⁵³

Zahraníční ropné společnosti získaly za tyto ústupky prodloužení všech tehdejších smluv na dobu 40 let a možnost prodloužit je po dvaceti letech, tedy v roce 1963 o dalších 40 let. V následujících patnácti letech přiměly tyto právní záruky zahraniční společnosti investovat ohromné finanční částky na území Venezuely, což se projevilo čtyřnásobným zvýšením produkce.¹⁵⁴

Vývoj objemu produkce ropy od čtyřicátých let do počátku 21. století znázorňuje graf 2.

Graf 2. Produkce ropy.^{155 1}

Fuente: PODE varios años.

¹⁵² Dále v textu budeme používat zkratku MEM.

¹⁵³ ESPINASA, Ramón. (2006). *El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización*, s. 4.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Zdroj: ESPINASA, Ramón. (2006). *El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización*, s. 5. Levá svislá osa udává produkci v tisících b/d.

V roce 1960, ve kterém byla založena organizace OPEC, produkovala Venezuela 14% světové produkce, Saudská Arábie tehdy těžila 5,9%. Objem těžby dosáhl svého vrcholu ve Venezuele roku 1970 kdy bylo produkováno 2,7 miliónů b/d¹⁵⁶. Po tomto roce se nicméně trend obrátil a Venezuela dodnes nedosáhla takového objemu (viz graf2).¹⁵⁷

Špatnou zprávou pro zahraniční subjekty bylo, že zákon z roku 1943 rozhodně nebyl brán jako konečný a stát byl odhodlán dále posilovat svou pozici na úkor firem. Dlouhodobým cílem, na kterém panoval všeobecný konsenzus, bylo plné znárodnění ropného sektoru.¹⁵⁸

Během šedesátých let byla přijata dvě rozhodnutí, která vedle k postupnému odlivu investic směrem k nově nalezeným ropným polím v severní Africe a na Blízkém východě. V roce 1963 nebyly prodlouženy dosavadní koncese, jejich platnost měla tedy vypršet v roce 1983. O čtyři roky později byla zřízena státní ropná společnost Corporación Venezolana de Petróleos (CVP), která měla jako jediná výhradní právo na rozvoj nových nalezišť.¹⁵⁹

Odliv potřebných investic ze země měl být zvrácen novým zákonem z roku 1971, který mírně zlepšoval pozici zahraničních firem. Jednalo se nicméně o spíše pouze kosmetické úpravy, které nemohly zvrátit dlouhodobý trend přesunu investic a snižování produkce.¹⁶⁰

Od roku 1974 - dva roky před znárodněním - měl navíc stát právo jednostranně zvýšit daně v případě vyšších cen ropy na světových trzích. Vláda tak v celku získala přibližně 80 centů z každého dolaru utrženém na exportu ropy.¹⁶¹

¹⁵⁶ Barelů denně.

¹⁵⁷ PIETRI, Sosa Andres. (2001). Venezuela y el petróleo. dostupné z: <http://www.analitica.com/va/economia/opinion/8497312.asp>

¹⁵⁸ LANDER, L. E. (2005). *Petróleo y democracia en Venezuela: del fortalecimiento del Estado a la subversión soterrada y la insurrección abierta*, s. 5.

¹⁵⁹ ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 7.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ MOMMER, Bernard. (2002). *Subversive Oil*. Dostupné z: <http://www.isioma.net/sds00703.html>

4.2.2 Znárodnění

Jak již bylo zmíněno plné znárodnění ropného sektoru bylo dlouhodobým cílem, který nevyvolával vášnivé politické střety. Obě velké politické strany AD a COPEI se v obecných rysech na této otázce shodovaly. Původní záměr bylo provést vyvlastnění až v roce 1983, kdy končila platnost všech smluv uzavřených se zahraničními subjekty. Znárodnění bylo viděno jako logické a jediné možné vyústění stále se zvyšující kontroly státu. Zejména vzhledem k situaci na počátku sedmdesátých let, kdy zahraniční firmy vzhledem k neprodloužení kontraktů neinvestovaly do nových projektů, byly proto viděny jako už nadále neúčinné.¹⁶²

Zvyšující se obavy ohledně snižování tehdy známých ropných rezerv¹⁶³ a stále nižších investic zahraničních společností podporovaly argument o dřívějším znárodnění. Chybějící soukromé investice měly být nahrazeny investicemi státními. Přispět k tomu měly větší fiskální příjmy státu po převzetí plné kontroly nad těžbou ropy.¹⁶⁴ Je důležité zdůraznit, že se nejednalo o žádný překotný radikální krok, který by nebyl konzultován s ropnými společnostmi. Vše proběhlo poklidně a zahraniční firmy nadále s Venezuelou spolupracovaly.

Vnitřní debata o vyvlastnění se vedla více v rovině vlastenecké a symbolické, ekonomické argumenty nebyly rozhodující. Pro domácí publikum nebylo důležité kolik společnosti odvádějí na daních a jiných poplatcích. Ropa byla považována za národní bohatství, jejímž jediným legitimním vlastníkem a správcem je stát (národ), který by se o ni neměl s nikým dělit. Politiky lákala na prvním místě národní kontrola nad ropnými zdroji, z níž vyplývala možnost strategických rozhodnutí o míře produkce a případná diverzifikace odběratelů.¹⁶⁵

Konkrétní právní forma byla tajně vyjednávána se zástupci zahraničních firem a její zveřejnění vyvolalo bouřlivou debatu o článku 5, který umožňoval spolupráci se soukromými subjekty.:

¹⁶² PHILIP, George. (1982). *cit.d.*, s. 294 a 309.

¹⁶³ Tehdy známé rezervy klesly z 16 miliard barelů ropy v roce 1968 na 14 miliard v roce 1970 (Philip, s. 303).

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 116.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 308 a 311.

Ve výjimečných případech, pokud to bude v souladu s veřejným zájmem, může vláda nebo dříve zmíněné subjekty (management společnosti PDVSA, pozn. autora) uzavřít dohodu o spolupráci se soukromými subjekty za podmínek většinového státního podílu a časového omezení spolupráce.¹⁶⁶

Zákon o znárodnění byl schválen v parlamentu včetně kontroverzního článku 5 21. srpna 1975 hlasy AD, ostatní strany včetně COPEI hlasovaly proti kvůli ostrým výhradám k možnosti začlenění soukromého sektoru. Norma nabyla účinnosti 1.1. následujícího roku. Den po schválení přelomového zákona vydal tehdejší prezident Pérez dekret o vzniku státní ropné společnosti PDVSA¹⁶⁷, která byla zodpovědná za převzetí majetku soukromých firem a jeho následnou správu.¹⁶⁸

Zahraničním firmám bylo vyplaceno odškodné v plné výši a vzhledem k nedostatečným technickým kapacitám státního sektoru Venezuely obstarávaly pro PDVSA dopravu ropy do odběratelských států a také se podílely na technické výpomoci a přesunu techniky. Mezi státem a firmami byly uzavřeny čtyřleté smlouvy, které byly velmi výhodné pro zahraniční společnosti a kompenzovaly jim utržené ztráty.¹⁶⁹

Výsledky hledání a rozvoj nových polí prováděné PDVSA v prvních letech nebyly uspokojivé, proto byly do země opět pozvány zahraniční firmy na základě článku 5 pro spolupráci s rozvojem nových ropných polí. První takto uzavřený kontrakt se uskutečnil hned v září roku 1976 se společností British Petroleum. Jednalo se o velmi malou účast, vykopání několika ropných vrtů, která poté přešla do vlastnictví PDVSA.¹⁷⁰

¹⁶⁶ *Gaceta Oficial* (E) 1.769. Ley Orgánica que reserva al Estado la Industria y el Comercio de los Hidrocarburos. Dostupné z: <http://www.mijuicio.com/leyes/organicas/58.pdf>

¹⁶⁷ Petróleos de Venezuela, S.A. Zkratka S.A. znamená anonymní společnost (Sociedad anónima). Jedná se o právní formu vlastnictví odlišnou od ostatních státních firem. Přestože je jediným akcionářem stát, má vedení firmy značnou rozhodovací nezávislost.

¹⁶⁸ LANDER, Luis E. (2006). *A treinta años de la nacionalización el debate continúa*, s. 2.

¹⁶⁹ BYE, Vegard. (1979). *Nationalization of Oil in Venezuela. Re-defined Dependence and Legitimization of Imperialism*, s.67-68.

¹⁷⁰ PHILIP, George. (1982). *cit.d.*, s. 128,146.

4.2.3 Závislost na předchozím vývoji

Metoda závislosti na předchozím vývoji nabízí konceptuální rámec pro vysvětlení, proč dlouhodobě nedochází k revizi v chování, které vede k neoptimálním výsledkům. Podle této metody je rozhodující historie, neboť závislost na předchozím vývoji je proces, ve kterém předchází „jednání“ (vládní politiky, ideologie, instituce) má vliv na trvalé (a často nežádoucí) výsledky v budoucnu.¹⁷¹

My se pomocí této metody pokusíme vysvětlit, jaký vliv mělo ideologicky motivované rozhodnutí o znárodnění ropného sektoru ve Venezuele v sedmdesátých letech na následující vývoj a že mohlo prohloubit negativní ekonomické a politické důsledky závislosti na exportu ropy.

Palacios a de Niculescu, autoři ekonomické studie o vývoji venezuelské ekonomiky v dlouhé časové perspektivě, pokládají důležitou otázku. „Kolaps ekonomického růstu nastal ve Venezuele až po 60 letech růstu živého exportem ropy. Pokud teorie prokletí přírodních zdrojů vysvětluje ekonomický neúspěch, co vysvětluje předešlý ekonomický růst?“¹⁷²

Většina autorů zabývajících se Venezuelou se shoduje na tom, že ropa měla vliv na růst ekonomiky a následně na ustanovení demokracie (Karl, Levine, Buben). O růstu ekonomiky můžeme mluvit do sedmdesátých let a o stabilní demokracii až do let devadesátých. K rozhodujícím událostem, které měly vliv na další vývoj nastalo podle našeho mínění v letech sedmdesátých.

Pokud si dlouhý časový úsek v letech 1950 – 2009 rozložíme na dvě části, zjistíme, že v první periodě působila ropa jako požehnání, až ve druhé se projevila jako prokletí. V první etapě v letech 1950 – 1978 přesahoval růst HDP na osobu 2% ročně. V etapě druhé v období 1978 – 2009 klesala ekonomika ročně o 0,2% HDP na osobu.¹⁷³ Vývoj HDP na osobu zobrazuje tabulka 7.

Tabulka 7. Vývoj HDP ve Venezuele.

Rok	1960	1970	1980	1990	2000	2009
HDP na osobu (USD 2000)	5 425	6 279	5 820	4 823	4 819	5 638

Zdroj: Palacios; de Niculescu. (2010). *Crecimiento en Venezuela. Una recomendación de la maldición petrolera*, s. 3.

¹⁷¹ HELLER, Jacob. (2006). *Using „Path Dependency“ as a Method in Historical Research*, s. 3-4. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Montreal Convention Center, Montreal, Quebec, Canada Online <PDF>. 2011-03-13 from http://www.allacademic.com/meta/p103844_index.html

¹⁷² PALACIOS, Luis Carlos; de NICULESCU, Irene Layrisse. (2010). *Crecimiento en Venezuela. Una recomendación de la maldición petrolera*, s. 12.

¹⁷³ *Ibid.*, s. 2.

My se domníváme, že záporný vývoj mohlo – kromě jiných důsledků závislosti na ropě popsaných v kapitole 1 – ovlivnit právě znárodnění ropného sektoru.¹⁷⁴

K této hypotéze nás vede skutečnost, že ke znárodnění došlo na základě vlasteneckých a ideologických argumentů při opomíjení těch ekonomických. Dnes jsou navíc kritizovány důsledky znárodnění jak jeho ideologickými odpůrci z liberálních pozic, tak i zastánci ekonomického nacionalismu. Na tyto dvě interpretace se podíváme v následujících podkapitolách.

4.2.4 PDVSA jako „stát ve státě“

První pozici můžeme označit jako „vlasteneckou“. Obhajuje znárodnění klíčového ropného sektoru i dominantní roli státu v ekonomice obecně. Zastánci tohoto přístupu nicméně kritizují formu vyvlastnění, která podle nich vytvořila příliš silnou a nezávislou ropnou společnost PDVSA, která sledovala více své vlastní parciální zájmy na úkor těch národních.

Vlastenecká ideologická orientace preferuje co největší fiskální zisky pro stát při co nejvyšších cenách ropy na světových trzích. Míra objemu produkce a investic do rozvoje nových nalezišť je buď přehlížena nebo je záměrně podporována nižší produkce vzhledem k vyčerpatelnosti ropných zdrojů. Přívrženci tohoto přístupu přeceňují - podle našeho mínění - možnosti vlád ovlivňovat cenu ropy (samostatně nebo v rámci koordinace států OPEC) pomocí redukce produkce.¹⁷⁵

Vlasteneckou interpretaci můžeme shrnout následovně.

Zatímco ropná otázka stála v centru politických debat a od dvacátých do sedmdesátých let minulého století se dařilo zvyšovat moc státu a fiskální příjem, po znárodnění ropného sektoru tato otázka paradoxně zmizela a MEM ztratil efektivní kontrolu nad ropným průmyslem.¹⁷⁶

MEM mělo minimální kontrolu nad PDVSA vzhledem k tomu, že její ředitelé byli jmenováni přímo prezidentem, který ale neměl žádné další signifikantní nástroje, kterými by mohl ovlivnit rozhodovací proces státní společnosti.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Palacios a de Niculescu podtrhují vliv zvýšené volatility cen na světových trzích.

¹⁷⁵ Možnost organizace OPEC ovlivňovat cenu ropy na světových trzích je diskutována v podkapitole xx.

¹⁷⁶ LANDER, Luis E. (2006). *cit. d.*, s. 2.

¹⁷⁷ MOMMER, Bernard. (2002). *cit. d.*

Brzy po znárodnění v atmosféře nadšené euforie podpořené dramatickým navýšením ceny ropy a státních příjmů odhlasoval kongres přesun rozpočtové odpovědnosti na prezidenta (tehdy Péreze), aby bylo zrychleno a zjednodušeno budování *Velké Venezuely*¹⁷⁸. Poslanci se tak zbavili své elementární povinnosti dohledu nad státními financemi a *Velká Venezuela* nebyla budována pouze příjmy z ropy ale i státními půjčkami. Do té doby bezprecedentní zadlužení států způsobilo v roce 1983 v kombinaci s poklesem příjmů z ropy měnovou krizi a neschopnost splácet dluh. Situace byla zachráněna i s pomocí 5,5 miliard USD z rezervního fondu PDVSA. Tato klíčová událost změnila strategii manažerů společnosti, kteří se rozhodli do budoucna raději nevykazovat žádný zisk a nevytvářet žádné rezervy, které by mohly být opět „ukradeny“ státem.¹⁷⁹

Možností jak vytvářet co nejmenší zdanitelné zisky a rezervy bylo investovat v zahraničí. První zahraniční investicí byl nákup rafinerie VEBA v Německu, která byla zdůvodněna možností rafinace Venezuelské extra těžké ropy, která by byla jinak neprodejná. Prodej ropy do této nové filiálky (stejně jako i do ostatních získaných později) byl v režii vnitropodnikových cen (transfer prices), které byly výrazně nižší než ceny na světových trzích. Možnost investovat v zahraničí a sledování ekonomických zájmů PDVSA na úkor státu byla posílena dekretem prezidenta Lusinchi, který umožňoval státní firmě nezávisle určovat ceny prodeje ropy do svých filiálek. Zákon působil jako katalyzátor mezinárodně nastavené strategie společnosti, která obrátila pozornost na severoamerický trh, kde začala podnikat pod jménem Citgo. PDVSA takto brzy vlastnila ve Spojených Státech síť čtrnácti tisíc benzínových pump.¹⁸⁰

Různé zahraniční právní subjekty spolupracující s PDVSA tak nebyly ničím jiným než replikou dřívějších zahraničních ropných společností. Na rozdíl od nich podléhala činnost PDVSA minimální státní kontrole a regulaci. Národní ropná společnost se stala nezávislým hráčem, který preferoval své vlastní zájmy. PDVSA se proměnila v stát ve státě (někdy se používá termín černá skříňka).¹⁸¹

Situace se dramaticky zhoršila v devadesátých letech sledováním nové liberální politiky v ropném sektoru (*Apertura Petrolera*), která znamenala znovuotevření venezuelských ropných zdrojů zahraničním společnostem. Dřívější politika

¹⁷⁸ Megalomanský projekt obrovských státních investic do infrastruktury, průmyslu, ale i sociálního systému podpořený obrovskými zisky z prodeje ropy. Venezuela se měla stát během několika málo let plně rozvinutou zemí srovnatelnou se státy Evropy a Severní Ameriky.

¹⁷⁹ MOMMER, Bernard. (2002). *cit.d.*

¹⁸⁰ *Ibid.*

maximalizace fiskálních příjmů byla nahrazena novou strategií velmi nízkého zdanění, které mělo nalákat do země nové investory a zvýšit produkci. Viditelná ruka vlastníka měla být nahrazena neviditelnou rukou trhu. PDVSA začala uzavírat smlouvy se zahraničními subjekty (tzv. operating services agreement) o těžbě ropy na Venezuelském území a poskytovala jim právní jistotu odškodnění v případě změn legislativních podmínek, které by je poškozovaly.¹⁸²

Nový zákon o zdanění ropného průmyslu, který byl přijat v roce 1993 za dočasné vlády prezidenta Velásqueze, dramaticky snižoval fiskální příjmy státu. Nová koncepce fiskálního režimu inspirována britským systémem těžby v Severním moři preferovala běžné podnikové daně před licenčními poplatky.¹⁸³

V letech 1976 – 1992 odváděla PDVSA státu 66% svých příjmů, zatímco v letech 1993 – 2001 pouze 45%.¹⁸⁴ V roce 1981 činil objem peněz z prodeje ropy 19,7 miliard USD, ze kterých stát obdržel 13,9 miliard USD (70,6% podílu). Naproti tomu v roce 2000 byla exportována ropa v celkové hodnotě 29,3 miliard USD, ale stát vybral pouze 11,3 miliard USD (38,6%).¹⁸⁵

Během devadesátých let se PDVSA proměnila v mocného politického a ekonomického aktéra, který disponoval značným vlivem a mohl zasahovat do vnitřní politiky. V roce 2002 se PDVSA podílela 40ti procenty na všech veřejných výdajích. PDVSA vyplácela zaměstnancům MEM - instituce, která měla na státní ropnou společnost dohlížet a regulovat jí – peněžní bonusy, které zdvojnásobovaly jejich platy. Společnost také utrácela vysoké částky na volební kampaně, podporu médií a na tvorbu veřejného mínění obecně. Například zaměstnávala lidi na částečný úvazek, jejichž činností bylo utvářet pozitivní obraz společnosti u veřejnosti. Navzdory tomuto vlivu se jim nepodařilo ve volbách roku 1998 dostat do prezidentského úřadu favorizovanou kandidátku Irene Sáez kandidující za stranu COPEI.¹⁸⁶ Volby vyhrál bývalý neúspěšný pučista Hugo Chávez, který se mimo jiné ostře stavěl proti liberální politice PDVSA.¹⁸⁷

¹⁸¹ LANDER, L. E. (2005). *cit.d.*, s. 6-7.

¹⁸² MOMMER, Bernard. (2002). *cit.d.*

¹⁸³ *Ibid.* Mommer preferuje licenční poplatky, které mohou být státem jednodušeji vybírány a kontrolovány. K efektivnímu výběru stačí kontrolovat pouze dvě proměnné: objem produkce a cenu ropy. Naopak odvod podnikových daní může být snižován účetními machinacemi.

¹⁸⁴ LANDER, L. E. (2005). *cit.d.*, s. 9.

¹⁸⁵ MOMMER, Bernard. (2002). *cit.d.*

¹⁸⁶ Podle průzkumů veřejné mínění provedených v prosinci 1997 podporovalo Irene Sáez 70% voličů. Strmý pád její popularity v následujících měsících byl pravděpodobně zapříčiněn jejím spojením se stranou COPEI (McCoy, 2006).

¹⁸⁷ *Ibid.*

Období v letech 2001 – 2003 bylo poznamenáno ostrými politickými střety mezi vládou prezidenta Huga Cháveze a opozicí podporovanou PDVSA, která se zapojila do tří měsíční generální stávky na přelomu let 2002 a 2003. Stávka představovala pro ekonomiku obrovskou zátěž, která se promítla do desetiprocentního poklesu HDP za rok 2003.¹⁸⁸ Ropná produkce klesla ze 3 miliónů b/d na 700 tisíc b/d.¹⁸⁹

Stávka byla odpovědí na nacionálně a socialisticky laděnou politiku vlády Huga Cháveze, která v ropném průmyslu sledovala odvrácení od liberálního modelu a naopak posílení pozice státu jako vlastníka surovinového bohatství a re-nacionalizaci ropného sektoru. Chávezova vláda přijala v roce 2001 nový zákon o ropě, (*Ley Orgánica de Hidrocarburos*) který zvyšoval licenční poplatky na 30% a podnikové daně na 50%. Zákon také ukládá povinnost nadpolovičního státního podílu v případě spolupráce se zahraničními firmami na hledání a rozvoji nových ropných polí.¹⁹⁰

Vlastenecká interpretace vidí neúspěch znárodnění v tom, že stát selhal při vytvoření efektivního fiskálního a regulativního systému, který by zajistil, že PDVSA bude sledovat zájmy svého vlastníka – státu. Rozhodujícím faktorem, který napomáhá ekonomické prosperitě, je míra podílu na ziscích, kterou disponuje vláda. Období před znárodněním bylo z toho hlediska jednoznačně úspěšnější. Před znárodněním bylo možné jednoduše odlišit zájmy vlastníka reprezentované institucí MEM a zájmy investorů, které představovaly zahraniční společnosti. Po znárodnění došlo k splynutí těchto do velké míry protichůdných zájmů do jednoho a později začaly dominovat agendě ropného sektoru úzké cíle podnikatelské elity.¹⁹¹ Nový kurz ropné politiky nastavený vládou Huga Cháveze, který sleduje maximalizaci fiskálních zisků na úkor investic a navyšování produkce a politickou kontrolu ropného průmyslu je vnímán pozitivně.¹⁹²

Jako největší slabinu této interpretace chápeme přílišnou akcentaci vysokých cen a příjmů do státní pokladny a malý zájem o objem produkce a investic a jejich

¹⁸⁸ NACHTIGALLOVÁ, Mariana. *Venezuela*, s. 362.

Motivace vedoucích i řadových zaměstnanců účastnit se generální stávky byla posílena jmenováním univerzitního profesora Gastona Parra ředitelem společnosti. Parra byl horlivým kritikem společnosti, její vedení považoval za reprezentanty mezinárodního kapitálu a prosazoval radikálně nacionalistickou orientaci. Manažery PDVSA bylo jeho jmenování viděno jako zjevná provokace a další krok vlády vedoucí k zrušení autonomie společnosti. Po neúspěšné stávce vláda zkonsolidovala svojí plnou kontrolu nad národním ropným kolosem. Všichni zaměstnanci, kteří se účastnili stávky byli propuštěni bez možnosti návratu. Jednalo se asi o polovinu všech zaměstnanců a celé vedení. Do čela společnosti byl jmenován umírněnější Ali Rodríguez (Espinasa, 2006).

¹⁸⁹ LANDER, L. E. (2005). *cit.d.*, s. 12.

¹⁹⁰ MOMMER, Bernard. (2002). *cit.d.*

¹⁹¹ *Ibid.*

potenciálu přenosu pozitivních ekonomických efektů do ostatních odvětví národní ekonomiky.

4.2.5 Business především

Druhá interpretace vyhází z liberálních ekonomických pozic. Principiálně se staví proti samotnému znárodnění v jakékoliv podobě. Upřednostňuje slabý vliv státu v ekonomice a ekonomickou aktivitu vyhrazuje soukromým subjektům.

Jako částečné pozitivum na znárodnění venezuelského ropného průmyslu chápe autonomní postavení ropné společnosti PDVSA, která nebyla pod přímým politickým tlakem. Upřednostňuje investice a zvyšování produkce na úkor krátkodobých vysokých příjmů. Dlouhodobě vysoké příjmy lze zajistit pouze investováním části současných příjmů do investic a zvyšování produkce, která se projeví na vyšších příjmech v budoucnu. Dále obhajují pozitivní vztah mezi mírou investic do ropného sektoru a celkovým zdravým ekonomiky jako celku.

Vývoj a důsledky znárodnění podle liberálů lze shrnout následovně.

PDVSA byla téměř nezávislá na státu a fungovala téměř jako soukromý subjekt. Rozhodovací proces ve společnosti nebyl přímo pod vlivem vládních garnitur, management byl vybírán podle profesních kvalit a platy zaměstnanců nebyly určovány úředně jako u jiných státních podniků. Ani rozpočet PDVSA nepodléhal schvalování vlády nebo parlamentu.¹⁹³

Přes tuto autonomii zaznamenal ropný sektor během osmdesátých let snížení produkce, která byla důsledkem těchto faktorů: a) obav o brzkou vyčerpatelnost ropných rezerv, b) dodržování kvót OPEC, c) snížení soukromých investic jako důsledek krize důvěry po znárodnění a agresivní fiskální politika státu a d) ukončení všech zahraničních těžebních koncesí v roce 1983.¹⁹⁴

Ropná společnost nebyla pouze pasivním subjektem, ale poměrně silným domácím hráčem, který vyvíjel tlak na politickou scénu. PDVSA takto napomohla

¹⁹² LANDER, L. E. (2005). *cit.d.*, s. 10-14.

¹⁹³ ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 9.

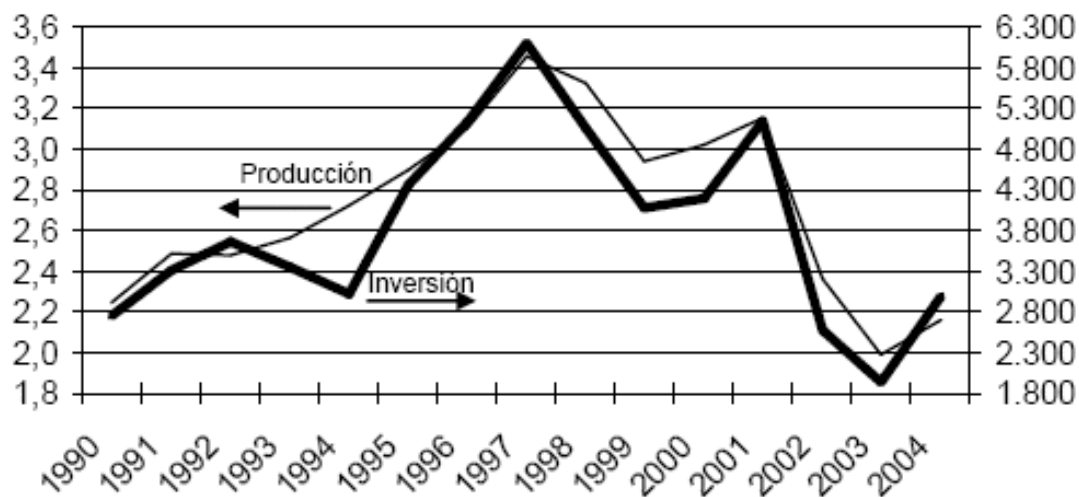
¹⁹⁴ CRUZ GONZÁLES, Diego. (2010). *Análisis de la producción petrolera en Venezuela*. Dostupné z: <http://www.cedice.org.ve/fotos/file/diego%20gonzalez.pdf>

prosazení liberalizace ropného průmyslu na začátku devadesátých let (Apertura Petrolera).¹⁹⁵

Tržní strategie brzy přinesla své plody. Zpřístupnění domácích ropných polí zahraničním firmám¹⁹⁶ zvýšilo objem investic a produkce a zvýšilo efektivitu těžby a exportu díky přístupu k novým technologiím. Mezi roky 1990 a 1997 se zvýšila produkce o 50% z 2,3 milionů b/d na 3,5 milionů b/d.¹⁹⁷ Takovéto navýšení produkce bylo možné jenom díky zahraničním společnostem, které byly do Venezuely přilákány výhodnými daňovými podmínkami. Peníze do státní kasy plynuly převážně běžným zdaněním, naopak koncesní poplatky činily pouze 1/6 příjmů.¹⁹⁸

Dlouhodobě stabilní příjmy pro stát z prodeje ropy lze zajistit pouze ekonomicky racionální politikou, která sleduje dlouhodobé cíle namísto snah o krátkodobou maximalizaci příjmů.¹⁹⁹ Existuje prokazatelná přímá úměra mezi mírou investic a mírou produkce, kterou názorně ilustruje graf 3.

Graf 3. Míra investic a produkce. 1

Fuentes: Pdvsa, FMI.

Zdroj: ESPINASA, Ramón. (2006). El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización, s. 5. Levá svislá osa zobrazuje míru produkce v tisících milionů b/d, pravá hodnotu investic v konstantních USD 2004.

¹⁹⁵ ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 9.

¹⁹⁶ Zahraniční společnosti stále nemohly těžít ropu samostatně, musely právně spolupracovat s PDVSA. Existovaly dvě formy spolupráce, tzv. asociační strategie a operační smlouvy.

¹⁹⁷ Tento výsledek měl stále daleko do dosažení těžby 5 milionů b/d v roce 2000, který stanovoval plán expanze PDVSA.

¹⁹⁸ ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 15, 28.

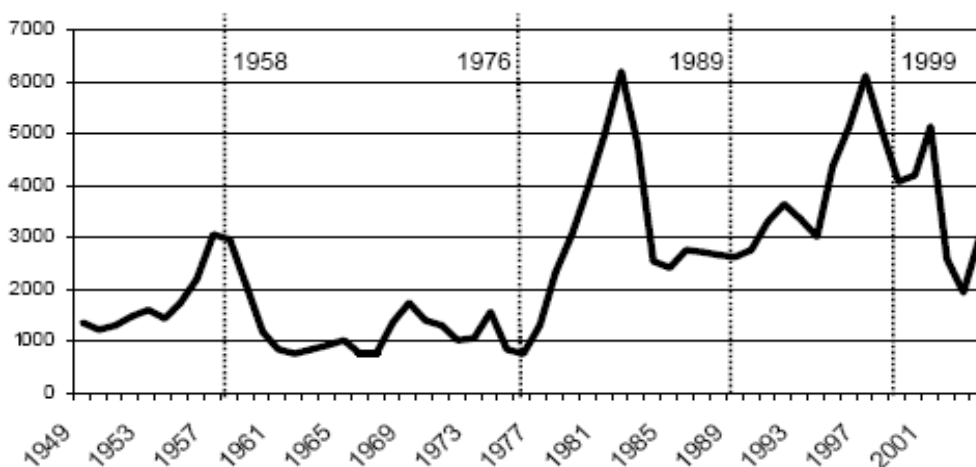
¹⁹⁹ *Ibid.*

Většina ropných polí ve Venezuele je velmi stará a z velké části jsou jejich zdroje vyčerpané. Takovéto podmínky ještě zesilují nutnost investic, které jsou potřebné nejen pro navyšování produkce, ale i na její udržení v konstantní výši a zabránění poklesu.²⁰⁰

Hlavním cílem, který by měla ropná politika sledovat, je stabilní růst provozního přebytku²⁰¹. Pozitivní vývoj provozního přebytku přinese vládě v dlouhodobém horizontu vyšší příjmy, pouze se musí uskromnit v současnosti. Zvýšení přímé finanční účasti vlády na ziscích PDVSA bude vždy na úkor investic a povede k nižší produkci v budoucnu a tedy i nižším dlouhodobým ziskům.²⁰²

Pietri dokazuje, že historicky existoval pozitivní vztah mezi růstem národní venezuelské ekonomiky a zvyšováním produkce ropy. V souladu s teorií prokletí přírodních zdrojů dokazuje, že zdravý ekonomiky je závislé na produktivní činnosti a že spoléhání na zisky z prodeje malého objemu drahé ropy může přinést ohromné zisky, ale poškozují ekonomiku jako celek. Dále tvrdí, že existuje přímý vztah mezi mírou investic a růstem jak ropného sektoru, tak i ostatních odvětví.²⁰³ Míru investic do ropného průmyslu zobrazuje graf 4.

Graf 4. Míra investic. 1

Fuente: *PODE* varios años

Zdroj: ESPINASA, Ramón. (2006). El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización, s. 6. Levá svislá osa měří investice v tisících konstantních USD 2004.

²⁰⁰ Ibid., s. 19.

²⁰¹ Provozní přebytek je rozdíl mezi příjmy a provozními náklady.

²⁰² ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 29.

²⁰³ PIETRI, Sosa Andres. (2001). *cit.d.*

V pětiletém období 1974 – 1979, ve kterém se osminásobně zvedly ceny ropy na světových trzích při stagnaci produkce, rostla ekonomika v průměru o 6,7%. Zdánlivě vysoké číslo ztratí svou atraktivnost, když poukážeme na stejný růst v letech 1964 - 1970, kdy byla cena ropy několikanásobně nižší.²⁰⁴

Renta nemůže nahradit práci. V obdobích investic do ropného průmyslu roste hrubý národní produkt. Zvýšená produkce ropného sektoru se přelévá do ostatních odvětví, která jsou v rentiéřských státech závislá právě na této klíčové části ekonomiky. Naopak v obdobích vysokých cen a nízké produkce můžeme pozorovat pokles HDP. Cena ropy je velmi proměnlivá a je diktována proměnami trhu a nečekanými politickými událostmi, nikoliv však cílenou politikou OPEC. Produkci můžeme na rozdíl od ceny ovlivnit, a proto bychom se na ní měly zaměřit. Produkce je veličina, která závisí na našem úsilí a od ní se odvíjí naše prosperita.²⁰⁵

Zastánci liberální interpretace se přirozeně staví velmi kriticky k vládě Huga Cháveze.

PDVSA se ve druhé polovině devadesátých let proměnila v ekonomický kolos, jehož výdaje tvořily polovinu všech vládních výdajů. Snížení přesunů peněz směrem do státní kasy a masivní investice na druhé straně se projeví v negativním obrazu společnosti ve veřejném mínění. Velká část Venezuelanů vinila PDVSA z toho, že se obohacuje na úkor státu a národa, jehož průměrná životní úroveň v poslední dekádě dvacátého století prudce klesla. Během prezidentské volební kampaně byla PDVSA jedním z hlavních terčů kritiky budoucího prezidenta Cháveze. Společnost byla označována za všemocného aktéra, který oslabil vládu v Caracasu. PDVSA údajně prováděla účetní podvody a odváděly nezdaněné prostředky do zahraničí podobně jako to před znárodněním dělaly nadnárodní ropné společnosti. PDVSA tuto mediální válku prohrála a nebylo schopné zabránit vítězství Huga Cháveze.²⁰⁶

Mezi roky 1999 – 2003 byl Hugo Chávez úspěšný i ve své snaze skoncovat s autonomií PDVSA a podřídit jí plné politické kontrole. Zaměstnanci jsou dnes vybíráni více podle politických kritérií než profesních schopností. Rozpočet společnosti je v dosahu vlády, která jej využívá k prosazování svého politického programu. Z ropných peněz jsou placeny různorodé sociální programy v takovém rozsahu, že už nezbyvá dostatek financí ani na udržení předešlé úrovně produkce, která od roku 1999

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 24 -26.

²⁰⁶ ESPINASA, Ramón. (2006). *cit.d.*, s. 24-26.

začala opět klesat. V roce 2006 se dostala zpět na úroveň z roku 1993, která činí 2,3 miliónu b/d.²⁰⁷

4.3. Důsledky znárodnění

Více se kloníme k liberální interpretaci, která je - podle nás - více podložena přesvědčivými na ekonomických údajích založenými analýzami. Nejde nám však o politickou kritiku konkrétních vlád či jejich ekonomických strategií, ale o rozkrývání hlubších strukturálních souvislostí závislostí na exportu ropy. Podobné ideologické spory najdeme ve všech státech světa. Problémem Venezuely je míra polarizace těchto sporů a závažnost důsledků z nich vyplývajících.

Pokusili jsme se ukázat, jaké důsledky mělo znárodnění ropného průmyslu a že do velké míry negativně předurčilo následující vývoj. V ekonomicky prosperující Venezuele se prosadila na konci padesátých let demokracie a velký podíl na tom měla podle většiny akademiků ropa. Ekonomika ani demokracie nevykazovala žádné vážnější trhliny až do začátku osmdesátých let, kdy klesly ceny ropy na světových trzích a projevíly se negativa znárodnění.

Znárodněním (ale částečně i některými předešlými kroky příliš posilující vlastníka na úkor zahraničních firem) došlo k trvalému narušení vztahu mezi vlastníkem zdrojů a investory toužících obohatit se na zdrojích výměnou za podíl svých zisků odevzdaný vlastníkovi. Zahraniční ropné společnosti nikdy z Venezuely úplně nezmizely, některé jejich služby se ukázaly jako nenahraditelné. V tomto znárodnění nedokázalo naplnit svůj substanciální cíl. Navíc vznikla příliš silná státní firma, která měla své zájmy, které byla ochotna veřejně prosazovat, čímž polarizovala vnitřní politické prostředí.

Philip chápe jak vlády, tak i nadnárodní společnosti jako aktéry, kteří se snaží maximalizovat své zisky a svojí moc. Mají mezi sebou konflikty, ale zároveň sdílejí i stejné zájmy. Jejich vztahům můžeme nejlépe rozumět na příkladu hry s nenulovým součtem mezi dvěma hráči. Dosažení dohody je v zájmu obou, naopak její narušení poškodí obě strany.²⁰⁸

²⁰⁷ *Ibid.*, 13-15.

²⁰⁸ PHILIP, George. (1982). *cit.d.*, s. 160.

Venezuelské politické elity konce sedmdesátých let chápaly tuto vzájemnou interakci jako hru s nulovým součtem, ve které vždy jeden získá na úkor druhého.

Nechceme je soudit z dnešního pohledu příliš příkře, je třeba pokusit se to vidět i z tehdejší perspektivy. I díky cílené politice OPEC ceny skutečně strmě stouply a dalo se věřit, že to bude trvalý stav. Navíc tehdy známé ropné rezervy rychle ubývaly a v relativně brzké době hrozilo jejich vyčerpání.

Dnešní politika vlády Huga Cháveze nicméně opakuje stejné chyby při skutečnosti, že obavy o venezuelské rezervy se ukázaly jako zcela liché (viz níže), stejně jako možnost dlouhodobě ovlivňovat cenu ropy redukcí produkce. Současný režim zjevně využívá ropné bohatství ke svému politickému projektu a upevnění svých pozic.

Od počátku osmdesátých let do současnosti bylo nalezeno mnoho nových ropných polí. Tyto objevy diametrálně změnily představy o objemu venezuelských rezerv. Venezuela dnes disponuje druhými největšími známými zásobami konvenční ropy a největšími zásobami extra těžké ropy na světě (sic).²⁰⁹ Vývoj prokázaných rezerv ukazuje tabulka 8.

Tabulka 8. Prokázané ropné rezervy Venezuely.

Rok	1978	1988	1990	2000	2010
Prokázané rezervy v tisících milionů barelů	18,0	58,1	60,1	76,8	211,2
Procentuální podíl na světových rezervách		6,9			15,3

Zdroj: BP Statistical Review of World Energy June 2011, dostupné z: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf; BP Amaco Statistical Review of World Energy June 1999, dostupné z: http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/downloads/S/Statistical_review_of_world_energy_1999.pdf.

Působení PDVSA můžeme rozdělit do čtyř odlišných etap. První období je rámcováno znárodněním a rokem 1983, ve kterém tehdejší vláda využila finanční rezervy nashromážděné ropnou společností. Tuto etapu můžeme hodnotit poměrně pozitivně, podíly zisků z prodeje ropy byly ukládány do rezervních fondů, které jsou snad nejčastěji zmiňovaným nástrojem, který může zmírnit negativní důsledky

²⁰⁹ CIA WORLD FACTBOOK, dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2178rank.html?countryName=Venezuela&countryCode=ve®ionCode=soa&rank=2#ve>, USGS. (2009). An Estimate of Recoverable Heavy Oil Resources of the Orinoco Oil Belt, Venezuela, dostupné z: <http://pubs.usgs.gov/fs/2009/3028/pdf/FS09-3028.pdf>

závislosti na ropě.²¹⁰ Chybělo však zřetelné nastavení pravomocí ohledně nakládání s těmito prostředky a definování cílů, ke kterým mají být určeny.

Druhé období (1983-1990) považujeme za nejproblematictější. Manažeři PDVSA považovali vnitropolitickou situaci nezřízeného utrácení za neudržitelnou (pravděpodobně správně) a neviděli smysl v podpoře tohoto systému. Neměli možnost vnitropolitickou situaci ovlivnit, ale měli dostatek autonomie na sledování svých cílů zahraniční expanze. PDVSA jako státní firma je skutečným světovým unikátem, je to jediná kompletně státem vlastněná firma (a jediná se sídlem v rozvojovém státě), která je mezi sty největšími nadnárodními společnostmi světa (měřeno objemem zahraničních aktiv).²¹¹

Třetí období od počátku devadesátých let do roku 1998 je nesmírně těžké objektivně hodnotit. Pravděpodobně správná strategie z dlouhodobého hlediska měla tragické následky v krátkém čase. Chudnoucí národ měl na očích mocnou a bohatnoucí firmu, která ho nedokázala přesvědčit o správnosti svých politik. PDVSA tak sama nepřímo napomohla svému pádu.

Poslední čtvrtá etapa po roce 1998 přinesla konec autonomie PDVSA, která se stala vládou řízenou organizací. PDVSA jako samostatný aktér již neexistuje, proto nemůže být hodnocena.

Důsledkem je však nižší produktivita ropného průmyslu. Národní ropné společnosti mají jinou logiku fungování a sledují jiné cíle než soukromé subjekty. Generace zisku je z části obětována ve prospěch sociálních a národních cílů, což se negativně projevuje v míře investic do budoucí produkce.²¹²

Z hlediska dynamiky vztahů mezi vládou a nadnárodními korporacemi se v případě Venezuely naplnil teoretický model zastarávající výhodnosti popsany v podkapitole 1.3.2.

V této kapitole jsme také chtěli demonstrovat jak velkou roli mohou hrát státní ropné společnosti v domácí politice a jaký vliv mohou mít na ropné prokletí. Jak samotný akt znárodnění, tak i PDVSA prohloubily ve Venezuele problémy závislosti na exportu ropy.

²¹⁰ STIGLITZ, Joseph E. (2004). *Znovu na téma prokletí přírodních zdrojů*, dostupné z: <http://www.project-syndicate.org/commentary/stiglitz48/Czech>

²¹¹ OATLEY, Thomas. (2003). *International Political Economy: Interests and Institutions in Global Economy*, s. 171.

²¹² LOSMAN, Donald L. (2010). *The Rentier State And National Companies: An Economic And Political Perspective*, s. 433,437.

Diplomová práce

Co se týče ceny ropy na světových trzích, zdá se, že vysoké ceny – podle předpokladů teorie prokletí přírodních zdrojů – prohlubují rentiérské chování. Nebo přesněji řečeno – umožňují ho.

Jeden zaměstnanec PDVSA vyprodukuje v průměru za rok zisk 770 tis. USD, v případě společnosti ExxonMobil je to 1,8 miliónu USD (Parker, 2007, s. 64).

5. Kontrola proměnných

V poslední kapitole se pokusíme o syntézu teoretické a empirické části. Vybrané teze z kapitoly 2 konfrontujeme se závěry z empirické analýzy, kterou doplníme potřebnými statistickými údaji.

Teorie prokletí přírodních zdrojů postuluje negativní kauzální vztah mezi mírou rentiérství a úrovní demokracie. Vzhledem k odlišnosti našeho případu, nesledujeme problémy prosazení demokracie, ale možnost jejího dlouhodobého udržení.

Budeme analyzovat přímý vztah mezi mírou závislosti na exportu ropy a úrovní demokracie a platnost Rossových efektů. Dále se podíváme na zprostředkující a kontrolní proměnné.

5.1 Míra závislosti na exportu ropy a úroveň demokracie

Podíváme se, jestli existuje přímý vztah mezi mírou závislosti na vývozu ropy a nižšími demokratickými standardy, jak předpokládá teorie. Více závislosti by mělo znamenat méně demokracie.

Míru závislosti na exportu ropy lze měřit jako míru závislosti na přírodních zdrojích, která vyjadřuje procentuální poměr exportu ropy na celkovém HDP. Druhým používaným indikátorem je míra rentiérství měřená jako procentuální podíl příjmů z ropy na celkových příjmech státu.²¹³

Měření problematizuje existence odlišných údajů, Banco Central de Venezuela (BCV) vykazuje jinou míru závislosti na přírodních zdrojích než mezinárodní databáze. Podle CIA World Factbook tato proměnná činila v roce 2010 31%, zatímco podle BCV pouze 11%.²¹⁴ Rozhodli jsme se použít mezinárodní údaje, která považujeme za důvěryhodnější.²¹⁵

Po celou dobu sledování vykazovaly oba sledované indikátory překvapivě stabilní míru. Fluktuační mezinárodních cen ropy tyto proměnné výrazněji neovlivňovala. Míra rentiérství se pohybovala okolo 50% už od čtyřicátých let a nikdy

²¹³ Někdy se také používá procentuální podíl exportu ropy na celkových exportech, tento indikátor ale hůře zachycuje míru závislosti domácí ekonomiky a vlády na ropě.

²¹⁴ Zdroje: vlastní propočty na základě údajů poskytovaných Banco Central de Venezuela, dostupné z: <http://www.bcv.org.ve/c2/indicadores.asp> CIA World Factbook, dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ve.html>

neklešla pod 40%.²¹⁶ V období let 1972 – 1999 byla průměrná úroveň rentiérství 61%.²¹⁷ Nejnovější údaje stanovují míru rentiérství na 89,6% a míru závislosti na přírodních zdrojích na 33,1% za rok 2010.²¹⁸ Mírné snížení přinesly liberální reformy devadesátých let (z tohoto hlediska byly úspěšné), v roce 1998 tvořily neropné příjmy do státní kasy poprvé po padesáti letech větší část rozpočtu než příjmy ropné a míra závislosti na přírodních zdrojích činila 25%.²¹⁹

Přímý poměr mezi závislostí na exportu ropy a úrovni demokracie nebyl vysledován. Vysoká míra sledovaných indikátorů je spojená jak s demokratickou Venezuelou sedmdesátých a osmdesátých let, tak i s jejím rozkladem v dalších dekádách (vývoj demokracie viz tabulka 6).

Jiné výsledky získáme při sledování reálných příjmů z ropy v přepočtu na obyvatele. Vývoj tohoto indikátoru zobrazuje graf 5.

Graf 5. Renta na obyvatele. 1

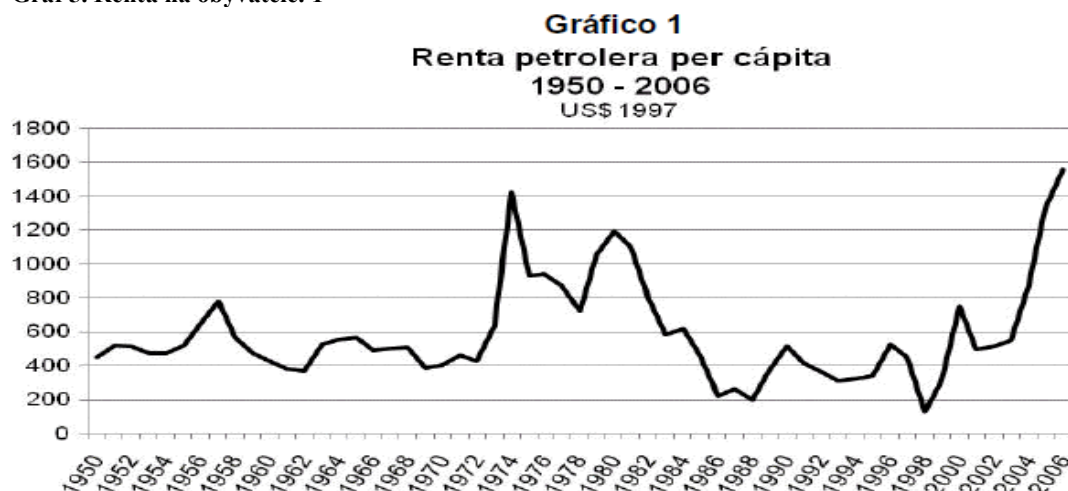

Gráfico elaborado con datos proporcionados por Asdrúbal Baptista

Zdroj: MAYA LOPÉZ, Margarita. (2008). Venezuela: Hugo Chávez y el Bolivarianismo, s. 62. Graf zobrazuje příjem na obyvatele z exportu ropy v konstantních USD z 1997.

²¹⁵ I mezinárodní zdroje a databáze se mezi sebou často liší, ale rozdíl není tak markantní jako v případě BCV.

²¹⁶ CUPOLO, Marco. (1996). *Petróleo y Política en México y Venezuela*, s. 73.

²¹⁷ HERB, Michael. (2005). *No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy*, s. 299.

²¹⁸ LOSMAN, Donald L. (2010). *The Rentier State And National Companies: An Economic And Political Perspective*, s. 428.

²¹⁹ BALDINI, Alfredo. (2005). *Fiscal Policy and Business Cycles in an Oil-Producing Economy: The Case of Venezuela*, IMF Working Paper, s. 4.; s. ROJAS. (2010). *Venezuela: del neoliberalismo al socialismo del siglo XXI*, s.194.

Graf 5 napovídá, že reálné hodnoty jsou na rozdíl od těch relativních velmi proměnlivé a že vysoké reálné příjmy z ropy napomáhají stabilitě režimu nehledě na jeho charakter. Propad těchto příjmů vyvolává vážné ekonomické problémy, které vedou k neoblíbenosti politického režimu (viz kapitola 3).

Kvantitativní studie Rosse a Herba dokázaly statistickou korelaci mezi relativní mírou rentiérství a nízkou úrovní demokratických standardů. V případě Venezuely tato korelace neplatí. Zdá se, že reálná míra rentiérství posiluje aktuální režim bez ohledu na jeho povahu a relativní míra nemá vliv na stabilitu režimu.²²⁰

5.2 Rossovi efekty

Ross předpokládá tři efekty, které působí jako kauzální mechanismus, který snižuje možnosti přechodu od autoritářství k demokracii. Vzhledem k demokratičnosti Venezuely na počátku sledovaného období předpokládáme, že tyto efekty posilují režim rentiérského státu, ať už se jedná o režim demokratický nebo autoritativní. Naopak nepřítomnost efektu (kauzálního mechanismu) by měla napomoci změně režimu.

Změnu režimu v případě Venezuely můžeme chápat dvěma způsoby: a) k ní došlo v roce 1992 spadnutím Venezuely z kategorie svobodných států do skupiny částečně svobodných zemí; b) ke změně došlo po roce 1998 za vlády Huga Cháveze, který přijal novou ústavu a začal nacionálně-socialistickou přeměnu režimu.

První možnost by byla metodologicky přesnější vzhledem k měření úrovně demokracie a režimu obecně pomocí stupnice Freedom House. Přesto se kloníme k druhé možnosti vzhledem k potřebě zachovat zdravý odstup a nadhled k údajům Freedom House, která jsou kvalitním indikátorem trendu, ale nejsou příliš nápomocna při určování změny režimu. Navíc tři stupně hodnocení Freedom House (svobodný, částečně svobodný, nesvobodný) neurčují typ režimu, ale míru občanských a politických svobod obyvatel.

²²⁰ Stanovit zdali jsou výkyvy v míře rentiérství zanedbatelné nebo závažné záleží nutně na subjektivním hodnocení. My se domníváme, že snížení relativních indikátorů v devadesátých letech nebylo významné.

Domníváme se, že rentiérský efekt byl dostatečně probrán v kapitole 3. Sociální smír zajištěný vysokými státními dotacemi a poskytováním veřejných statků napomohl stabilitě demokracie. Hluboké škrtky v sociální oblasti během strukturálních reforem odhalily křehkou povahu režimu. Vývoj po roce 1998, kdy začala opět růst cena ropy na světovém trhu, umožnil současnému režimu prezidenta Cháveze použít příjmy na rozsáhlé sociální programy, které posilují jeho popularitu mezi hůře situovanými Venezuelany. Rentiérský efekt můžeme ilustrovat na dotovaných cenách pohonných hmot, která jsou v současnosti (stejně jako v období do strukturálních reforem) ve Venezuele nejnižší na světě. Nákup jednoho galonu²²¹ benzínu přijde čerpací stanicí na 0,11 USD. Pro porovnání udáme ceny v jiných státech: Írán 0,21, Saudská Arábie 0,64, USA 2,10, Velká Británie 5,98.²²²

Testování modernizačního efektu v případě Venezuely je problematické. Předpoklad, že nevzdělaná agrární společnost nenapomáhá prosazení demokracie můžeme předefinovat do teze, že vzdělaná a městská společnost si je vědoma výhod demokracie a bude jí bránit. Skutečnost, že velká část Venezuelanů sympatizovala s pokusy o státní převrat v roce 1992 je ale možno interpretovat mnoha způsoby. Na zodpovězení této otázky by byla potřeba další studie, která by se přímo zaměřila na průzkumy veřejného mínění a očekávání občanů od změny režimu.

My jsme se soustředili na jiné problémy, proto nejsme schopni modernizační efekt posoudit. Jeho přeformulovaná verze již navíc nemá mnoho společného s teorií prokletí přírodních zdrojů.

Posledním příčinným mechanismem je represivní efekt, který předpokládá, že vyšší výdaje na silové složky státu ochrání režim před jeho nepřáteli. Bohužel údaje z devadesátých let nejsou dostatečně průkazné, abychom mohli validitu tohoto efektu posoudit.²²³

Dva pokusy o státní převrat jsou důkazem, že armáda nebyla k režimu loajální. Následné rozhodnutí prezidenta Caldery navýšit platy v armádě bylo logickým krokem, který ale spadá do rentiérského efektu (opozice se kupuje namísto zastrasování silou).²²⁴

²²¹ Galon = 3,79 litru.

²²² LOSMAN, Donald L. (2010). *cit.d.*, s. 434.

²²³ Statistické údaje Stockholm International Peace Institute o financích vynakládaných na armádu nezachytily údajně vyšší výdaje na armádu za prezidenta Caldery, dostupné z:

<http://milexdata.sipri.org/result.php4>

²²⁴ V tomto vidíme konceptuální nedostatek represivního efektu, vyšší výdaje na armádu a policii mohou sloužit k silovému potlačení nebo zastrasení opozice či demonstrantů, ale také ke kupování loajality (nezanedbatelné) části populace. Bez analýzy používání finančních zdrojů uvnitř silových složek nelze oddělit rentiérský a represivní efekt, ale ani finanční analýza nemusí dojít k jasným závěrům. Efektivita

Koncept represivního efektu selhává v případě, kdy je armáda protirežimní silou. Ke změně režimu navíc nedošlo převratem, ale svobodnými volbami. Platnost posledního Rossova efektu nejsme schopni na základě této studie posoudit.

Na příkladu Venezuely jsme dokázali platnost rentiérského efektu. Naopak validitu efektu modernizačního a represivního jsme v naší studii nepotvrdili. Důvodem je jistě i složitost našeho případu v porovnání s většinou dříve testovaných států, které nikdy nezažily demokratické období.

5.3. Zprostředkující proměnné

Domníváme se, že z předpokládaných zprostředkujících proměnných (podkapitola 2.4) jsme v kapitole 3 dokázali přílišnou dominanci a vliv politických stran, chybné vládní politiky a nízkou motivaci k provádění strukturálních reforem (jejich odkládání během osmdesátých let).

V kapitole 4 bylo dokázáno prolnutí ekonomických a politických elit a prohloubení korupce a klientelismu na příkladu ekonomické a politické moci státní ropné společnosti PDVSA, která vznikla v důsledku sporů mezi státem a zahraničními ropnými společnostmi, které vedly ke znárodnění ropného sektoru.

Hierarchická struktura společnosti bránící rozvoji pluralismu nebyla dostatečně prokázána.

6.4. Kontrolní proměnné

Pro posílení vnitřní platnosti studie otestujeme v této podkapitole dvě kontrolní proměnné. Obě byly doporučené Herbem na základě jeho kvantitativní studie na téma teorie prokletí přírodních zdrojů (viz podkapitola 2.5).

První proměnnou je vliv regionu, který se zakládá na předpokladu, že problémy rentiérských států (nás zajímají nedemokratické tendence) jsou vlastní i státům, které jsou historicky i kulturně podobné rentiérským, ale na rozdíl od nich nebyly obdařeny surovinovým bohatstvím.

armády a policie v odstrašování a potlačování opozice (represivní efekt) může být posilována jejich vyšší loajalitou zajištěnou vyššími platy (rentiérský efekt).

Je známou skutečností, že většina států regionu Latinské Ameriky čelila a stále čelí politické nestabilitě. V tomto směru není Venezuela výjimkou. Na druhou stranu byla dynamika jejího vývoje značně odlišná od zbytku regionu. Venezuela se stala demokracií v době, kdy většinu států regionu sužovaly vlády vojenských junt. Podobný rys nese i úpadek demokracie ve Venezuele, k němuž došlo po tzv. třetí demokratizační vlně, která změnila poměr svobodných a autoritativních režimů ve prospěch demokracie.

Podle Samuela Huntingtona začala třetí demokratizační vlna roku 1974 v Portugalsku pádem Salazarova autoritativního režimu. Do Latinské Ameriky přišla demokratizační vlna o tři roky později, když vojenská vláda v Ekvádoru oznámila předání moci civilní vládě. Následovaly další státy v tomto pořadí: Peru (1978), Bolívie (1982), Honduras (1982), Argentina (1983), Uruguay (1984), Salvador (1984), Guatemala (1985), Chile (1989), Nikaragua (1990), Haiti (1990).²²⁵ Dodejme ještě pád 71 let trvající vlády strany PRI v Mexiku v roce 2000.

Poměr demokratických a autoritativních režimů na kontinentě Ameriky přehledně zobrazuje tabulka 9. Připomeňme, že Venezuela spadla z kategorie svobodná do skupiny částečně svobodná v roce 1992 a udržela se tam dodnes (viz tabulka 6).

Tabulka 9. Demokracie v Americe.²²⁶

Rok	Svobodné		Částečně svobodné		Nesvobodné	
	Počet zemí	Procento	Počet zemí	Procento	Počet zemí	Procento
2010	25	71	9	26	1	3
2005	24	68	9	26	2	6
2000	23	66	10	28	2	6
1995	19	54	15	43	1	3
1990	23	66	11	31	1	3
1985	24	68,5	8	23	3	8,5
1980	15	47	13	41	4	12
1975	10	36	11	39	7	25

Zdroj: Freedom House. World Comparative and Historical Data, dostupné z: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>

²²⁵ HUNTINGTON, Samuel P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, s. 21-24.

²²⁶ Podle údajů Freedom House. Metodologie viz podkapitola 2.3. Tabulka zobrazuje vývoj na celém americkém kontinentě, tedy včetně Severní Ameriky, která se historicky, politicky i kulturně odlišuje od Latinské Ameriky, ale oba státy (USA, Kanada) v tomto regionu spadaly po celou sledovanou dobu do kategorie svobodné, proto jejich začlenění nijak nemění relevanci údajů.

Domníváme se, že na základě výše zmíněných údajů můžeme tvrdit, že na rozklad demokracie ve Venezuele neměl region vliv. Venezuela je specifický stát, který se vyvíjel nezávisle na dominantních trendech v regionu. Tato kontrolní proměnná byla vyvrácena.

Druhým skeptickým argumentem proti teorii prokletí přírodních zdrojů je tvrzení, že logika následnosti je opačná, než jak předpokládají zastánci teorie. Podle této výhrady jsou státy rentiérské, protože jsou ekonomicky zaostalé a nedemokratické a nikoliv naopak, jak předpokládají přívrženci teorie. U chudých států je pravděpodobnější, že jim bude dominovat těžební sektor, který podkope ostatní odvětví a začarovaný kruh chudoby znemožní demokratizaci.

Venezuela je poněkud netypickým příkladem, stala se demokracií i přes rentiérský charakter. My však nezkoumáme konsolidaci demokratického režimu, ale jeho úpadek.

Skeptický argument v modifikované podobě by mohl znít: venezuelská demokracie se dostala na sestupnou tendenci nikoliv proto, že měla rentiérskou ekonomiku, ale proto, že její ekonomika byla celkově slabá a zaostalá.

Posouzení zralosti a síly ekonomiky je velmi subjektivní. Použití indikátor závislosti na přírodních zdrojích nebo míru rentiérství nelze, to by všechny státy závislé na vývozu ropy spadaly – přes nepopíratelné rozdíly – do stejné kategorie. My k měření zralosti ekonomiky používáme HDP na obyvatele a porovnáváme Venezuelu v delší časové perspektivě s různorodými státy v tabulce 10.

Tabulka 10. HDP na obyvatele (v USD z roku 2000).

	1970	1980	1990	2000	2009	Míra rentiérství v roce 2010 (%)	Závislost na přírodních zdrojích v roce 2010 (%)
Venezuela	6 279	5 820	4 823	4 819	5 638	89,6	33,1
Nigérie	351	422	359	638	493	89,4	40,1
Saudská Arábie	7 672	16 006	8 865	9 128	9 828	89,3	60,7
Norsko	14 890	22 301	27 577	37 472	40 936	13 ²²⁷	n/a
Chile	2 202	2 500	3 067	4 878	6 083	n/a	n/a
USA	18 150	22 568	28 263	34 606	36 647	n/a	n/a
Španělsko	6 842	8 826	11 364	14 422	15 534	n/a	n/a

Zdroj: CIA WORLD FACTBOOK, WORLD BANK, převzato z Palacios; de Niculescu (2010). Crecimiento en Venezuela, s. 3.

V tabulce záměrně figurují různě vyspělé státy z odlišných světadílů a regionů a státy rentiérské vedle států nerentiérských. První tři státy odshora reprezentují různě ekonomicky vyspělé rentiérské státy z odlišných regionů. Čtvrté Norsko zastupuje stát, kterému se podařilo vyhnout ropnému prokletí. Páté Chile reprezentuje vyspělou ekonomiku v rámci Latinské Ameriky. USA a Španělsko doplňují tabulku o státy z dalších regionů.

Tabulka mimo jiné ilustruje pokles HDP na obyvatele u rentiérských států a jejich relativně podobnou míru rentiérství a závislosti na přírodních zdrojích přes velmi odlišný indikátor HDP.

Nejdůležitější pro nás je, že venezuelská ekonomická vyspělost je srovnatelná s ekonomikou Chile a během sedmdesátých a osmdesátých let i se Španělskem. Venezuela je středně-příjmovou ekonomikou, u které nemůžeme tvrdit, že je rentiérská, protože je chudá a zaostalá.

Argument, že celková zaostalost předchází závislost na exportu ropy může platit u státu jako je Nigérie, nikoliv však u Venezuely.

²²⁷ Hodnota míry rentiérství v Norsku je za rok 1996. Herb stanovuje práh pro rozlišení rentiérských států od nerentiérských na 40% státních příjmů z prodeje ropy. Norsko tedy není rentiérským státem. Zdroj: Herb, Michael. (2005). *cit.d.*, s. 303.

Diplomová práce

Jsme přesvědčeni, že v případě Venezuely jsme vyvrátili obě kontrolní proměnné. Region ani celková ekonomická zaostalost neměly vliv na zhoršení demokratických standardů ve Venezuele během devadesátých let, ani na prohloubení demokratických defektů na počátku století.

Závěr

Výzkumným záměrem naší diplomové práce bylo testovat tezi, že ekonomická závislost na exportu ropy brání trvalému udržení demokratického režimu na příkladu Venezuely v letech 1970 – 2010. Tento předpoklad je založený na teorii prokletí přírodních zdrojů, která vysvětluje negativní ekonomické, politické a sociální důsledky závislosti na vývozu cenných nerostných zdrojů.

Hlavním cílem studie bylo odhalit kauzální mechanismus, který leží mezi závislostí na vývozu ropy a nedemokratickými tendencemi. Konceptuálně jsme vyšli z kvantitativních výzkumů autorů Rosse a Herba, kteří na základě studia fenoménu ropného prokletí doporučují konkrétní empiricky testovatelné teze a upozorňují na možné slabiny teorie, které by neměly být v případových studiích opomenuty.

Vedlejší ambicí naší práce bylo interpretovat rozklad venezuelské demokracie z nové perspektivy.

Jsme přesvědčeni, že se nám podařilo rozkrýt některé příčinné mechanismy, které komplikují trvalé prosazení demokratického systému. Dokázali jsme, že specifické problémy, kterým čelí rentiérské státy skutečně staví mnohé překážky v rozvoji demokracie.

Testování tří efektů navrhovaných Rossem přineslo smíšené výsledky. Podařilo se nám dokázat existenci pouze rentiérského efektu, zatímco modernizační a represivní efekty se ukázaly jako konceptuálně nevhodné pro náš případ.

Rentiérský efekt předpokládá vysokou míru finanční nezávislosti politické elity na zbytku společnosti. Vysoké příjmy plynoucí ze zahraničí z prodeje ropy umožňují vládě získat širokou politickou podporu pomocí štedrého sociálního systému, redistribucí zdrojů mezi vlivné domácí politické a ekonomické aktéry a odkládáním nepopulárních reforem. Strukturální ekonomické problémy, které nebylo možné na počátku devadesátých let řešit jinak, než bolestivou ekonomickou reformou, která ukončila distribuci finančních zdrojů, odhalily křehkost sociálního smíru a demokratického režimu. Na základě našeho výzkumu můžeme tvrdit, že změna režimu byla velkou měrou způsobena absencí rentiérského efektu.

Testování modernizačního a represivního efektu se ukázalo jako nelehký úkol na „těžkém případě“, jakým je Venezuela vzhledem ke své demokratické zkušenosti. Tyto efekty dokáží přesvědčivě vysvětlit proč se autoritářské režimy dokáží úspěšně bránit

demokratizačním tendencím, ale selhávají při interpretaci úpadku rozkladu demokracie v autoritativní systém.

Hypotézou naší diplomové práce bylo, že exogenní faktory mohou prohloubit negativní důsledky závislosti na exportu ropy. Pozornost jsme věnovali roli nadnárodním ropným společnostem, které jsme analyzovali metodou závislosti na předchozím vývoji. Jako klíčové historické rozhodnutí, které do velké míry determinovalo následující vývoj jsme považovali znárodnění ropného sektoru, které vedlo k hluboké institucionální a mocenské restrukturalizaci vztahů v ropném průmyslu a venezuelské politice.

Zásadním důsledkem znárodnění zahraničních společností byl vznik státní ropné společnosti PDVSA, která převzala dřívější roli soukromých firem a byla zodpovědná za rozvoj těžební činnosti. Státní firma se brzy po svém zřízení stala nezávislým kolosem s vlastními politickými a ekonomickými zájmy, které dokázala úspěšně prosazovat. PDVSA se aktivně projevovala ve veřejném životě Venezuely, čímž polarizovala už tak rozdělenou společnost. Její nekalé praktiky se staly jednoduchým terčem kritiky a prostředkem propagandy pro nepřátele demokratického zřízení.

Deklarovaný cíl znárodnění – uzpůsobit ropný sektor tak, aby co nejlépe sloužil zájmům státu a lidu – se minul účinkem. Státní ropná společnost se stala nezávislejším a mocnějším aktérem než nadnárodní firmy.

Rentiérské státy vykazují vysokou míru centralizace a prolínání politické a ekonomické sféry, jejímž důsledkem je růst korupce a klientelismu a omezení plurality a svobodné občanské společnosti. A právě znárodnění nejdůležitějšího odvětví národní ekonomiky znásobilo tato negativa.

Výsledky analýzy důsledků znárodnění ropného sektoru chápeme jako největší úspěch naší práce. Domníváme se, že jsme dokázali, že působení exogenních vlivů posiluje negativní důsledky závislosti na exportu ropy, které zpětně ztěžují trvalé prosazení demokracie.

Mimořádně důležité je podtrhnout, že činnost nadnárodních ropných společností nemá negativní dopad *per se*, ale samotná jejich přítomnost na území státu podněcuje radikální nálady u části občanů a politiků, které v případě Venezuely vyústily v nevrátne a nežádoucí kroky s osudovými následky.

Hledání příčinných mechanismů sledováním endogenních i exogenních vlivů odhalilo jako hlavní zprostředkující proměnné přílišný vliv a dominanci politických

stran, chybné vládní politiky a nízkou motivaci provádět strukturální reformy, respektive jejich odkládání. Problematické působení státní společnosti PDVSA prohloubilo klientelistické praktiky a prorůstání politické a ekonomické sféry. Předpokládaná proměnná hierarchická struktura společnosti bránící rozvoji pluralismu nebyla dostatečně prokázána.

Pro posílení vnitřní platnosti našeho výzkumu jsme začlenili dvě kontrolní proměnné navrhané Herbem: vliv regionu a tvrzení, že státy nejsou chudé a nedemokratické, protože jsou rentiérské, ale jsou rentiérské, protože jsou chudé a nedemokratické. Na příkladu Venezuely se nám podařilo vyvrátit tyto dva skeptické argumenty. Tento pozitivní výsledek našeho výzkumu interpretujeme především jako posílení teorie prokletí přírodních zdrojů jako takové, jelikož byly oslabeny argumenty kritiků teorie prokletí přírodních zdrojů.

Obecnějším závěrem naší studie založeném na potvrzení rentiérského efektu při nenalezení efektů modernizačních a represivních je, že v případě Venezuely působilo prokletí přírodních zdrojů zprostředkovaně přes ekonomiku. Venezuelský vývoj v námi sledovaném období můžeme charakterizovat jako dvoustupňový proces. Nejdříve vedly negativní důsledky závislosti na exportu ropy jako prolnutí politických a ekonomických sfér a chybné vládní politiky k dramatickému zhoršení životní úrovně, poté se naplnil Lipsetův předpoklad o vztahu mezi ekonomickou vyspělostí a demokracií. Nepopíráme přítomnost antisystémových aktérů, ale jejich popularita by byla těžko vysvětlitelná bez předešlého rozpadu sociálního smíru.

Jsme si vědomi existence nepřehledného množství dalších potenciálních proměnných ovlivňujících úroveň demokracie a nemožnosti jejich celistvého uchopení. Proto nebylo naší ambicí prokázat jakou měrou se prokletí přírodních zdrojů podílelo na rozkladu demokracie, jelikož takové zadání by bylo neproveditelné. Sice jsme popsali některé jevy, které se podílely na degradaci zkoumaného režimu, přesto ale nejsme schopni určit, jaká byla jejich relativní míra v porovnání s jinými možnými příčinami. Z tohoto vyplývá, že námi podané vysvětlení nijak nevylučuje ani není v rozporu s přístupy akcentujícími jiné problémy. „Pouze“ jsme dokázali přítomnost ropného prokletí.

Naši práci vidíme jako přínos do současné politologické debaty o příčinách, povaze a možném budoucím vývoji současného venezuelského režimu personifikovaném charismatickým a kontroverzním Hugem Chávezem. Doufáme, že

detailnější pochopení strukturálních problémů a zasazení aktuálního režimu do širšího historického kontextu může napomoci přesnějšímu porozumění současného dění.

Na závěr se pokusíme zamyslet nad možnými cestami dalšího výzkumu. V této práci jsme se snažili držet krok se současným výzkumem teorie prokletí přírodních zdrojů, proto jsme se vydali směrem k testování „složitých příkladů“ a rozšíření teorie prokletí přírodních zdrojů o mezinárodní rovinu. Přes jisté konceptuální obtíže se domníváme, že nastolený směr má své opodstatnění a může přinést užitečné poznatky.

Summary

The main objective of this Master thesis was to test the claim that economic dependence on oil exports impedes enduring democratic stability in the case of Venezuela in the period of 1970-2010. This assumption was based on a broad resource curse theory which addresses negative economic, political and social consequences of precious resource export dependency. The hypothesis was that exogenous variables could intensify these malign consequences.

In this study we focused on the role(s) performed by multinational oil corporations (MICs) in Venezuelan petroleum industry, on the impact of the nationalization of the oil sector and on the impact of the foundation of a state-owned corporation PDVSA, which became responsible for subsequent development of oil extraction.

First, I proved that the nationalization led to profound restructuring of institutional and power relations that had negative impact on economic prosperity and stability of the democratic regime in a long-term perspective. Soon after its establishment the national oil corporation became an independent actor able to follow its own agenda and to promote its own economic and political interests and therefore polarized the already divided society.

Second, I documented empirical evidence that corroborated most of the previous theoretical assumptions. As a causal mechanism I discovered the following variables: exceedingly powerful political parties, which dominated both political and social spheres in Venezuela, malign unification of political and economic elite, misleading governmental policies, low motivation for needed economic reform and last but not least broad networks of clientelism and corruption.

Third, all of the above mentioned factors were exacerbated by the nationalization of the oil industry.

Last, I hope that this research on Venezuela which focused on historical and structural implications of oil-led development will offer an alternative explanation of the establishment, consolidation and future prospects of the current regime symbolized by its charismatic and truly controversial leader Hugo Chávez.

Použitá literatura

Monografie

ALVAREZ, Angel, E. (1996). *El Sistema Político Venezolano: Crisis y Transformaciones*. Caracas: Oficina de Publicaciones, Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas, Universidad Central de Venezuela.

CUPOLO, Marco. (1996). *Petróleo y Política en México y Venezuela*. Caracas: Ediciones de la Universidad Simón Bolívar.

GILPIN, Robert. (2001). *Global Public Economy: Understanding the International Economic Order*. New Jersey: Princeton University Press.

GILPIN, Robert. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

HUNTINGTON, Samuel P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.

OATLEY, Thomas. (2003). *International Political Economy: Interests and Institutions in the Global Economy*. Pearson: Longman.

PHILIP, George. (1982). *Oil and Politics in Latin America: Nationalist Movement and State Companies*. Cambridge: Cambridge University Press.

PRZEWORSKI, Adam et al. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

REINICKE, Wolfgang H. (1998). *Global Public Policy: Governing without Government?* Washington: The Brookings Institution.

SALAMANCA, Luis. (1997). *Crisis de la modernización y crisis de la democracia en Venezuela*. Caracas: Oficina de Publicaciones, Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas, Universidad Central de Venezuela.

WEBER, Max. (1998). *Protestantská etika a duch kapitalismu*. Praha.

ZAKARIA, Fareed. (2005). *Budoucnost svobody: Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha: Academia.

Články ve sbornících

ALCÁNTARA, Manuel; Freidenberg. (2006). Desarrollo nacional, cambios de Gobierno y procesos electorales: América del Sur. In ALCÁNTARA, Manuel (eds.). *Historia Contemporánea de América Latina: volumen VI 1980-2006, reformas económicas y consolidación democrática*. Madrid: Síntesis, s. 151-308.

ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel. (2007). Introduction: New Perspectives and the Chávez Phenomenon. In ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel (eds.). *Venezuela: Hugo Chávez and the Decline of an „Exceptional Democracy“*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. xiii-xvi.

ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel. (2007). The Venezuelan Exceptionalism Thesis: Separating Myth from Reality. In ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel (eds.). *Venezuela: Hugo Chávez and the Decline of an „Exceptional Democracy“*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 3-15.

DRULÁK, Petr. (2008). Epistemologie, ontologie a operacionalizace. In DRULÁK (eds.). *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s. 14-28.

FRIEDEN, Jeffrey; ROGOWSKI, Ronald. (1996). The Impact of the International Economy on National Policies: An Analytical Overview. In KEOHANE, Robert O.; MILNER, Helen V. (eds.). *Internalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 25-47.

GARRETT, Goeffrey; LANGE, Peter. (1996). Internalization, Institutions and Political Change. In KEOHANE, Robert O.; MILNER, Helen V. (eds.). *Internalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 48-75.

KEOHANE, Robert O.; MILNER, Helen V. (1996). Internalization and Domestic Politics: An Introduction. In KEOHANE, Robert O.; MILNER, Helen V. (eds.). *Internalization and Domestic Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-24.

KOŘAN, Michal. (2008). Jednopřípadová studie. In DRULÁK (eds.). *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s. 29-61.

LANDER, Edgardo. (2007). Venezuelan Social Conflict in a Global Context. In ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel (eds.). *Venezuela: Hugo Chávez and the Decline of an „Exceptional Democracy“*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 16-32.

LEVINE, Daniel H. (1998). Venezuela: The Nature, Sources, and Prospects of Democracy. In LIPSET; LINZ; DIAMOND (eds.). *Democracy in Developing Countries: Latin America*. Colorado: Lynne Rienner Publisher, s. 247-290.

LINZ, Juan; DIAMOND, Larry. (1988). Introduction: Politics, Society, and Democracy in Latin America. In LIPSET; LINZ; DIAMOND (eds.). *Democracy in Developing Countries: Latin America*. Colorado: Lynne Rienner Publisher, s. 1-58.

MOMMER, Bernard. (2002). Subversive Oil. In ELLNER; HELLINGER (eds.). Venezuelan Politics in the Chávez Era: Polarization and Social Conflict. Colorado: Lynne Rienner. (dosaženo elektronicky z: <http://www.isioma.net/sds00703.html>, proto není u citací uváděno stránkové umístění)

NACHTIGALLOVÁ, Mariana. (2006). Venezuela. In DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra (eds.). *Politické systémy Latinské Ameriky*. Praha: Oeconomica, s. 351-385.

PARAMIO, Ludolfo. (2006). Crisis y cambio del modelo económico. In ALCÁNTARA, Manuel (eds.). *Historia Contemporánea de América Latina: volumen VI 1980-2006, reformas económicas y consolidación democrática*. Madrid: Síntesis, s. 9-45.

PARKER, Dick. (2007). Chávez and the Search for an Alternative to Neoliberalism. In ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel (eds.). *Venezuela: Hugo Chávez and the Decline of an „Exceptional Democracy“*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 60-74.

SALAS, Tinker Miguel. (2007). U.S. Oil Companies in Venezuela: The Forging of an Enduring Alliance. In ELLNER, Steve; SALAS, Tinker Manuel (eds.). *Venezuela: Hugo Chávez and the Decline of an „Exceptional Democracy“*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 35-59.

Články z tištěných periodik

AL-SHEREIDAH, Mazhar. (2006). La dimensión imaginaria en la nacionalización petrolera. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. Vol. 12, č. 1, s. 1-19.

AUTY, Richard. (2004). The Political Economy of Growth Collapses in Mineral Economies. *Minerals & Energy*. Vol. 19, č. 4, s. 3-15.

BEARCE, D.; HUTNICK, L.. (2011). Toward an Alternative Explanation for the Resource Curse: Natural Resources, Immigration, and Democratization. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 689-718.

BROOKS, S.; KURTZ M. (2011). Conditioning the „Resource Curse“: Globalization, Human Capital, and Growth in Oil-Rich Nations. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 747-770.

BYE, Vegard. (1979). Nationalization of Oil in Venezuela: Re-defined Dependence and Legitimization of Imperialism. *Journal of Peace Research*. Vol. 16, č. 1, s. 57-78.

COKER, Trudie O. (1999). Globalization and State Capital Accumulation: Deteriorating Economic and Political Rights in Venezuela. *Latin American Perspectives*. Vol. 26, č. 5, s. 75-91.

CUERVO, Luis E. (2008). OPEC from Myth to Reality. *Houston Journal of International Law*. Vol. 30, č. 2, s. 433-615.

DIJOHN, Jonathan. (2005). Economic Liberalization, Political Instability, and State Capacity in Venezuela. *International Political Science Review*. Vol. 26, č. 1, s. 107-124.

ELLNER, Steve; Salas M. T. (2005). Introduction: The Venezuelan Exceptionalism Thesis Separating Myth from Reality. *Latin American Perspectives*. Vol. 32, č. 2, s. 5-19.

ESPINASA, Ramón. (2006). El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. Vol. 12, č. 1, s. 1-33.

HAMMOND, John. (2011). The Resource Curse on Oil Revenues in Angola and Venezuela. *Science and Society*. Vol. 75. č. 3, s. 348-378.

HELLER, Jacob. (2006). Using „Path Dependency“ as a Method in Historical Research, Montreal Convention Center.

HELLIWELL, John. (1994). Empirical Linkages Between Democracy and Economic Growth. *British Journal of Political Science*. Vol. 24, č. 2, s. 225-248.

HEO, Uk; TAN, A. (2001). Democracy and Economic Growth: A Casual Analysis. *Comparative Politics*. Vol. 33, č. 1, s. 467-673.

HERB, Michael. (2005). No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy. *Comparative Politics*. Vol. 37, č. 3, s. 297-315.

JOHNSON, N.; JENSEN, N. (2011). Political Risk, Reputation, and the Resource Curse. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 662-688.

KARL LYNN, Terry. (2004). Oil-Led Development: Social, Political, and Economic Consequences. *Encyclopedia of Energy*, Vol. 4, s. 661—672.

KARL LYNN, Terry. (1999). The Perils of the Petro-State: Reflection on the Paradox of Plenty. *Journal of International Affairs*. Vol. 53, č. 1, s. 31-48.

KARL LYNN, Terry. (1987). Petroleum and Political Pacts: The Transition to Democracy in Venezuela. *Latin American Research Review*. Vol. 22, č. 1, s. 63-94.

LANDER, Luis E. (2006). Presentación. A treinta años de la nacionalización el debate continúa. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. Vol. 12, č. 1, s. 1-4.

LEVINE, Daniel; CRISP, Brian. (1998). Democratizing the Democracy? Crisis and Reform in Venezuela. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. Vol. 40, č. 2, s. 27-61.

LEVINE, Daniel. (1994). Goodbye to Venezuelan Exceptionalism. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. Vol. 36, č. 4, s. 145-182.

LIPSET, Seymour M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. Vol. 53, č. 1, s. 69-105.

LOSMAN, Donald L. (2010). The Rentier State And National Oil Companies: An Economic And Political Perspective. *Middle East Journal*, Vol. 64, č. 3, s. 427-444.

MAINGON, Thais. (2006). Venezuela: Deslegitimación y Colapso del Sistema de Partidos. *Temas de Coyuntura*. Vol. 53, s. 45-76

MAYA LÓPEZ, MARGARITA. (2008). Venezuela: Hugo Chávez y el Bolivarianismo. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. Vol. 14, č. 3, s. 55-82.

MCCLINTOCK, C.; LEBOVIC, J. (2006). Correlates of Levels of Democracy in Latin America During the 1990s. *Latin American Politics & Society*. Vol. 42, č. 2, 29-59.

MCCOY, J.; SMITH, W. (1995). Democratic Disequilibrium in Venezuela. *Journal of International Studies and World Affairs*. Vol. 37, č. 2, s. 113-179.

MONALDI, Francisco. (2007). El Segundo Mejor Negocio del Mundo: la industria petrolera venezolana. Debates IESA, Vol. 12, č. 1, s. 24-28.

MORRISON, K. (2011). Nontax Revenue, Social Cleavages, and Authoritarian Stability in Mexico and Kenya: „Internationalization, Institutions, and Political Change“ Revised. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 719-746.

MORSE, Edward. (1999). A New Political Economy of Oil? *Journal of International Affairs*. Vol. 53, č. 1, s. 1-29.

MYERS, David. (1998). Venezuela's Political Party System: Defining Events, Reactions and the Diluting of Structural Cleavages. *Party Politics*. Vol. 4, č. 4. s. 495-521.

NAKATANI, Paulo; HERRERA, Rémy. (2008). Structural Changes and Planning of the Economy in Revolutionary Venezuela. *Review of Radical Political Economics*. Vol. 40, č. 3, s. 292-299.

NEUMAYER, Eric. (2004). Does the „Resource Curse“ hold for Growth in Genuine Income as Well? *World Development*. Vol. 32, č. 10, s- 1627-1640.

PÉREZ-LIÑÁN, Aníbal. (2003). Pugna de Poderes y Crisis de Gobernalidad: Hacia un nuevo presidencialismo? *Latin American Research Review*. Vol. 38. č. 3, s. 149-164.

ROJAS RODRÍGUEZ, Pedro. (2010). Venezuela: del neoliberalismo al socialismo del siglo XXI. *Política y Cultura*. Vol. 31, s.187-211.

ROMERO, Aníbal. (1997). Rearranging the Deck Chairs on the Titanic: The Agony of Democracy in Venezuela. *Latin American Research Review*. Vol. 32, č. 1, s. 7-36.

ROSS, Michael. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics*. Vol. 32. č. 2, s. 325-361.

RUDRA, N.; JENSEN, N. (2011). Globalization and the Politics of Natural Resources. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 639-661.

RUDRA, N. (2011). Openness and Politics of Potable Water. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 771-803.

SAFFORD, F. (1992). The Problem of Political Order in Early Republican Spanish America. *Journal of Latin American Studies*, Vol. 24, s. 83-97.

SODHI, Gaurav. (2008). The Myth Of OPEC. *Policy*. Vol. 24, č. 3, s. 5-6.

Diplomové práce

BUBEN, Radek. *Politické strany a demokratizace ve Venezuele po roce 1958: Ustavení a konsolidace paktu z Punto Fijo*. Praha, 2007. Diplomová práce na Filosofické Fakultě Univerzity Karlovy na katedře ibero-amerických studií. Vedoucí práce prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc.

Články dostupné elektronicky

CRUZ, Gonzáles. (2008). Análisis de la Producción Petrolera en Venezuela, dostupné z: <http://www.cedice.org.ve/fotos/file/diego%20gonzalez.pdf>

LANDER, Luis E. (2005). Petróleo y democracia en Venezuela: del fortalecimiento del Estado a la subversión soterrada y la insurrección abierta. *Revista Galega de Economía*. Vol. 14. dostupné z: http://www.usc.es/econo/RGE/Vol14_1_2/Castelan/art9c.pdf

MOMMER, Bernard. (2001). Fiscal Regimes and Oil Revenues in the UK, Alaska and Venezuela. Oxford Institute for Energy Studies, dostupné z: <http://www.oxfordenergy.org/?s=venezuela>

PALACIOS; DE NICULESCU. (2010). Crecimiento en Venezuela. Una reconsideración de la maldición petrolera. Working Paper, dostupné z: http://www.ucv.ve/fileadmin/user_upload/faces/economia/Crecimiento_en_Venezuela._Una_reconsideraci%C3%B3n_de_la_maldici%C3%B3n_petrolera.pdf

PIETRI, Sosa Andreas. (2001). Venezuela y el petróleo, dostupné z: <http://www.analitica.com/va/economia/opinion/8497312.asp>

PREUSSE, Heinz. (2002). El petróleo y el orden del mundo: Conflictos entre consumidores y productores, Universidad Ebehard Karl de Tubinga.

WILLIAMS. (2011). Oil Price History and Analysis, dostupné z: <http://www.wtrg.com/prices.htm>

Mezinárodní organizace, vládní instituce, nevládní organizace

Banco Central de Venezuela (BCV)

<http://www.bcv.org.ve/c2/indicadores.asp>

British Petroleum (Statistical Reviews of World Energy)

http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf

http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/STAGING/global_assets/download/s/S/Statistical_review_of_world_energy_1999.pdf

Freedom House:

Country Report, Venezuela 2011

<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2011&country=8163>

World Comparative and Historical Data

<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>

IMF Working Paper. (2005). BALDINI, Alfredo. Fiscal Policy and Business Cycles in an Oil-Producing Economy: The Case of Venezuela.

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05237.pdf>

INE (Instituto Nacional de Estadísticas)

<http://www.ine.gov.ve/>

MEM

<http://www.mem.gob.ve/>

MPPEP

<http://www.mppef.gob.ve/>

PDVSA

<http://www.pdvsa.com/>

USGS 2010 Minerals Yearbook - Venezuela

<http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/2010/myb3-2010-ve.pdf>

U.S. Energy Information Administration (EIA)

<http://www.eia.gov/>

World Bank

<http://www.worldbank.org/>

Právní normy

Ley Orgánica que reserva al Estado la Industria y el Comercio de los Hidrocarburos.

<http://www.mijuicio.com/leyes/organicas/58.pdf>

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD
INSTITUT POLITOLOGICKÝCH STUDIÍ

Projekt diplomové práce na téma:

Teorie prokletí přírodních zdrojů na případu Venezuely

autor: Pavel Hruška
obor a ročník: Mezinárodní vztahy, 2. roč.
akademický rok: 2010/211
vedoucí práce: PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.
datum odevzdání:

Souhlasím s vedením diplomové práce:

PhDr. Irah Kučerová, Ph.D.

1. Vymezení tématu diplomové práce a nastínění teoretického rámce

Ve své práci bych se rád věnoval fenoménu prokletí přírodních zdrojů, tedy vzájemným vztahem mezi rentiérstvím a demokracií. Sledovaným příkladem bude Venezuela v období 1970 – 2000.

Prokletí přírodních zdrojů je poměrně dobře prozkoumaný a zdokumentovaný fenomén na rozhraní ekonomie a politologie, který vysvětluje proč velké zásoby ropy a jiných cenných nerostných surovin často nevedou k ekonomické prosperitě a demokratizaci. Vysvětlení zahrnuje jak argumenty v čistě ekonomické rovině, tak i více politologická a strukturální východiska, která budou primárně předmětem mého výzkumu.

Koncept prokletí přírodních zdrojů byl nejdříve použit odborníky specializující se na oblast arabských zemí, nebo konkrétněji přímo na region Perského zálivu, kde je nejvyšší koncentrace nedemokratických bohatých států. Později byl přijat i jinými odborníky a jeho platnost byla, přes ověření empirickými výzkumy, rozšířena na celý svět. Dnes je přes některé kritické ohlasy obecně přijímán jeho podíl na vysvětlení

překážek, kterým země bohaté na suroviny musejí čelit při své cestě k prosperitě a demokracii.

Státy, které získávají většinu svých příjmů prodejem surovin, jsou často označovány jako rentiérské. Většina autorů chápe příjmy plynoucí z rent z prodeje surovin, licencí na těžbu apod. jako specifický zdroj bohatství, který přichází převážně ze zahraničí a narušuje rovnováhu mezi společností a státem. Stát, který získává většinu příjmů od zahraničních subjektů, se stává do velké míry nezávislý na vlastní populaci a případné projevy nespokojenosti je schopen mírnit daňovou (příjmy z rent umožňují státu minimálně zdanit vlastní obyvatelstvo) a represivní politikou (silné ekonomické vládní zázemí posiluje represivní složky).

Ve velmi obecné rovině můžeme definovat prokletí přírodních zdrojů jako „politické, ekonomické a sociální důsledky závislosti na exportu přírodních zdrojů“²²⁸. Dále je tento jev možno interpretovat jako výjimku z obecného pravidla, podle kterého rostoucí příjmy státu zesilují pravděpodobnost demokratizačních tendencí²²⁹.

Jak je patrné jedná se o poměrně širokou teorii, která musí být úžeji definována, aby mohla být aplikována a testována v konkrétním případě. Prokletí přírodních zdrojů budu dále chápat pouze ve vztahu k ropě a zkoumán bude vztah mezi závislostí na vývozu této komodity a mírou demokracie.

2. Případ výzkumu

Teorie bude testována na příkladu Venezuely mezi léty 1970-2000. Venezuela byla vybrána ze dvou důvodů. Zaprvé znalost španělského jazyka mi umožní pracovat s větším počtem dokumentů i analýz. Zadruhé Venezuelu je možno chápat jako specifický příklad, jelikož přes vysokou míru rentiérství země vykazovala relativně stabilní míru demokracie, která však neměla dlouhého trvání. Jinými slovy případ Venezuely teorii potvrzuje i vyvrací najednou, záleží na úhlu pohledu. Tato dvojznačnost může napomoci hlubšímu poznání zkoumaného fenoménu.

3. Výzkumná otázka

Výzkumnou otázkou bude, zda je možno závislost na vývozu ropy – a širěji přímou ekonomickou závislost státu na světových trzích – chápat jako překážku demokratizace.

4. Cíl práce

Hlavním cílem práce je testovat existence negativního kauzálního vztahu mezi mírou rentiérství a demokratizací. Dalším cílem bude blíže specifikovat proces, který vede k brzdění rozvoje demokracie. Pozornost bude věnována zejména vymezení vlivu a roli mezinárodním aktérů – odběratelským státům a ropným společnostem – na výše popsaný kauzální vztah.

5. Hypotéza

Vnější aktéři, zejména pak odběratelské státy a zahraniční ropné společnosti, mohou přímo i nepřímo působit na ekonomicko-politickou strukturu rentiérských států a

²²⁸ Herb, Michael. (2005). No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy. *Comparative Politics*. s. 298.

²²⁹ Ross, Michael, L. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics* 53. s. 325.

prohlubovat tak negativní důsledky závislosti na exportu ropy, tedy bránit rozvoji demokracie. Zahraniční ropné společnosti sledují své ekonomické zájmy, které ne vždy napomáhají stabilnímu a dlouhodobému rozvoji hostitelských zemí. Odběratelské státy mohou preferovat stabilní a přátelské režimy bez ohledu na míru demokracie před nejistou demokratizací.

6. Metodologie a operacionalizace

Cílem práce je testovat tezi, že existuje negativní kauzální vztah mezi mírou rentiérství a demokratizací a že vnější aktéři mohou svým jednáním tento vztah prohlubovat. Vzhledem k povaze zkoumaného problému a existenci jasně formulované teorie postulující kauzální vztahy bude práce koncipována jako instrumentální případové studie při zaujetí strukturalistické perspektivy.

S přihlédnutím ke skutečnosti, že teorie již byla testována na jiných příkladech, nebude jako hlavní nástroj výzkumu užívána metoda shody, která je vhodná k dokazování existence kauzálního vztahu, ale samotný průběh příčinného procesu příliš neosvětlí. Cílem budoucího výzkumu bude odhalit příčinný proces, proto bude užito jako hlavní metody rozboru procesu.

Míra rentiérství (nezávislá proměnná) bude měřena podle indikátorů navržených Rossem²³⁰. Jedná se o kvantitativní ukazatele demonstrující závislost na vývozu ropy, nedostatečný rozvoj společnosti vzhledem k ekonomické vyspělosti a možnosti vládní elity potlačovat opozici a poskytovat nadstandardní sociální služby. Konkrétněji: podíl příjmů z rent ve vztahu k celkovým příjmům, míra finančních prostředků vynaložená na represivní složky, celková míra zdanění občanů, atd. Tyto proměnné budou nabývat tří hodnot ve vztahu k jejich dynamice: růst, stagnace a pokles.

Stupeň demokratizace (závislá proměnná) bude měřen na numerické škále 1-14 definované a užívané organizací Freedom House, která dlouhodobě sleduje a poměřuje stav demokracie ve světě.

Pozorováním závislosti mezi nezávislou a závislou proměnnou bude vedeno snahou blíže specifikovat proces, který vede k brzdění rozvoje demokracie. Zde jsou identifikovány předpokládané efekty (zprostředkující proměnné) narušující vazby mezi společností a státem:

- prolnutí ekonomických a politických elit
- struktury umožňující a motivující ke korupci a klientelismu
- nedostatečně rozvinutý neropný sektor
- nízká motivace k provádění strukturálních reforem
- hierarchická struktura společnosti bránící rozvoji pluralismu
- podpora politického režimu ze strany odběratelských struktur
- vliv zahraničních ropných společností

Zvláštní pozornost bude věnována posledním dvěma (vnějším) zprostředkujícím proměnným, jejichž působení bude porovnáváno s ostatními (vnitřními) proměnnými.

Pro posílení vnitřní platnosti studie budou zahrnuty dvě kontrolní proměnné – stupeň celkové ekonomické vyspělosti a vliv regionu.

7. Interpretace a hodnocení platnosti

Jako hlavní úskalí bude chápána existence nepřehledného množství dalších proměnných ovlivňující míru demokratizace a nemožnost jejich celistvého uchopení, proto nebude moci být posouzeno, jakým podílem se rentiérský charakter státu podílí na nedemokratičnosti, ale pouze, zda-li platí předpokládaný kauzální vztah sám o sobě a jakým způsobem se projevuje.

Práce si klade za cíl konkretizovat příčinné mechanismy a prokázat jejich významnost. V nejlepším případě doložit, že míra determinace na závislosti na vývozu ropy a vnějších aktérech je natolik silná, že sama o sobě může způsobit nedemokratický vývoj a že se tedy jedná o postačující podmínku.

8. Poznámkový aparát

- (1) Herb, Michael. (2005). No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy. *Comparative Politics*. s. 298.
- (2) : Ross, Michael, L. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics* 53. s. 325.
- (3) Ross, Michael, L. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics* 53. s. 325-361.

9. Seznam literatury

CUPOLO, Marco. (1996). *Petróleo y Política en México y Venezuela*. Caracas: Ediciones de la Universidad Simón Bolívar.

²³⁰ Ross, Michael, L. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics* 53. s. 325-361.

ESPINASA, Ramón. (2006). El auge y el colapso de Pdvsa a los treinta años de la nacionalización. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*. Vol. 12, č. 1, s. 1-33.

GILPIN, Robert. (2001). *Global Public Economy: Understanding the International Economic Order*. New Jersey: Princeton University Press.

HERB, Michael. (2005). No Representation without Taxation? Rents, Development, and Democracy. *Comparative Politics*. Vol. 37, č. 3, s. 297-315.

KARL LYNN, Terry. (2004). Oil-Led Development: Social, Political, and Economic Consequences. *Encyclopedia of Energy*, Vol. 4, s. 661—672

KARL LYNN, Terry. (1987). Petroleum and Political Pacts: The Transition to Democracy in Venezuela. *Latin American Research Review*. Vol. 22, č. 1, s. 63-94.

LEVINE, Daniel H. (1998). Venezuela: The Nature, Sources, and Prospects of Democracy. In LIPSET; LINZ; DIAMOND (eds.). *Democracy in Developing Countries: Latin America*. Colorado: Lynne Rienner Publisher, s. 247-290.

PHILIP, George. (1982). *Oil and Politics in Latin America: Nationalist Movement and State Companies*. Cambridge: Cambridge University Press.

PRZEWORSKI, Adam et al. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

REINICKE, Wolfgang H. (1998). *Global Public Policy: Governing without Government?* Washington: The Brookings Institution.

ROSS, Michael. (2001). Does Oil Hinder Democracy? *World Politics*. Vol. 32. č. 2, s. 325-361.

Diplomová práce

RUDRA, N.; JENSEN, N. (2011). Globalization and the Politics of Natural Resources. *Comparative Political Studies*. Vol. 44, č. 6, s. 639-661.

SALAMANCA, Luis. (1997). *Crisis de la modernización y crisis de la democracia en Venezuela*. Caracas: Oficina de Publicaciones, Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas, Universidad Central de Venezuela.